

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “การวิจัยและพัฒนาจิตตปัญญาศึกษาในสถาบันอุดมศึกษาไทย” ในครั้งนี้ ได้มีการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยนำเสนอ ดังนี้

1. แนวคิดของการศึกษาแบบจิตตปัญญาศึกษา (Contemplative Education)
  - 1.1 ความเป็นมาของจิตตปัญญาศึกษา
  - 1.2 ความหมายของจิตตปัญญาศึกษา
  - 1.3 จิตตปัญญาศึกษาในมุมมองทางปรัชญา
  - 1.4 จิตตปัญญาศึกษาในมุมมองทางศาสนา
  - 1.5 จิตตปัญญาศึกษาในมุมมองการศึกษา
2. จิตตปัญญาศึกษากับการพัฒนา
3. การฝึกปฏิบัติตามแนวจิตตปัญญาศึกษา
  - 3.1 สุนทรียสนทนา (Dialogue)
  - 3.2 การเจริญสติวิปัสสนา
  - 3.3 นิเวศภาวนา (Eco-Quest)
4. กระบวนการเปลี่ยนแปลงภายในที่นำไปสู่การเปลี่ยนกระบวนทัศน์
5. แนวทางจัดการศึกษาแบบจิตตปัญญาศึกษาในสถาบันอุดมศึกษา
  - 5.1 มหาวิทยาลัยนาลันดา (University of Nalanda)
  - 5.2 วิทยาลัยศิลปศาสตร์ (General College)
  - 5.3 ศานตินิเกตัน
  - 5.4 การจัดการศึกษาแนวจิตตปัญญาศึกษาในสาขาวิชาต่างๆ
6. แนวคิดและแนวทางในการจัดการศึกษาแบบจิตตปัญญาศึกษาในประเทศไทย
  - 6.1 เสริมสิกขาลัย
  - 6.2 สถาบันสันติศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

6.3 สถาบันอาศรมศิลป์

6.4 ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล

7. การจัดการศึกษาในระดับอุดมศึกษา

7.1 วัฒนาการของการอุดมศึกษา

7.2 ปรัชญาและภารกิจของการอุดมศึกษาไทย

7.3 รูปแบบของการอุดมศึกษา

7.4 การจัดหลักสูตรอุดมศึกษา

8. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดของการศึกษาแบบจิตตปัญญาศึกษา

1.1 ความเป็นมาของจิตตปัญญาศึกษา (Contemplative Education)

ปรัชญาแนวคิดเรื่อง "contemplative education" เริ่มต้นขึ้นในสหรัฐอเมริกา ในปี ค.ศ. 1974 ที่มหาวิทยาลัยนาโรปะ มลรัฐโคโลราโด สหรัฐอเมริกา ซึ่งก่อตั้งขึ้นโดย เซอเกียม ตรงปะ แต่เริ่มเป็นที่รู้จักแพร่หลายมากขึ้นในช่วงไม่กี่ปีมานี้ ในหมู่นักการศึกษาในทุกๆระดับ โดยมีอิทธิพลต่อเครือข่ายการศึกษาระดับอุดมศึกษาหลายแห่ง เช่น เครือข่าย Five Colleges หรือ มหาวิทยาลัย 5 แห่ง คือ Amherst College, Hampshire College, Mount Holyoke, Smith College, และ University of Massachusetts, Amherst หรือ เครือข่ายในมลรัฐโคโลราโด กล่าวคือ Rocky Mountain Contemplative Higher Education Network (RMCHEN) ซึ่งเริ่มเปิดตัวอย่างเป็นทางการในเดือนกันยายน ค.ศ. 2006 (http://en.wikipedia.com/wiki/contemplative_education)

ทั้งนี้สำหรับมหาวิทยาลัยนาโรปะการปฏิบัติเชิงจิตตปัญญาในการศึกษาหมายถึง การศึกษาที่มุ่งเน้นการสืบค้นสำรวจภายในตนเอง การเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ตรงและการรับฟังด้วยใจเปิดกว้างซึ่งจะนำไปสู่การตระหนักรู้จักตนเอง การหยั่งรู้ และความเปิดกว้างยอมรับความหลากหลายและอุดมของโลกทั้งนี้จากการตระหนักเข้าใจตนเองจะส่งผลให้เกิดความชื่นชมในคุณค่าของประสบการณ์ของผู้อื่นด้วยเช่นกัน เป้าหมายของการศึกษาเชิงจิตตปัญญา ไม่ได้เพื่อการใคร่ครวญภายในเท่านั้น จิตตปัญญาศึกษาไม่ได้หมายถึงการละเลยความเป็นวิชาการไป แต่หมายถึงการหยั่งรากให้ลึกซึ่งยิ่งขึ้น ให้เป็นประสบการณ์ส่วนตัวที่สัมผัสเองโดยตรงมากขึ้น และให้มีสมดุลกับการฝึกจิตมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการทำสมาธิ เพื่อให้การ

พัฒนาด้านใน และการพัฒนาความรู้ภายนอกเติบโตไปด้วยกัน ทั้งนี้การศึกษาก็มีสมดุลงกล่าว จะบ่มเพาะความสามารถของผู้เรียนให้ไปเกินระดับของถ้อยคำและมโนทัศน์ รวมไปถึงเรื่องของ หัวใจ บุคลิกลักษณะนิสัย ความสร้างสรรค์ การตระหนักเข้าใจตน กวรมีสมาธิ ความเปิดกว้าง และความยืดหยุ่นทางความคิดอีกด้วย

นอกเหนือจากแวดวงการศึกษาในระดับอุดมศึกษาดังกล่าวยังมีองค์กรอื่นๆที่ทำงาน ขับเคลื่อนการปฏิบัติแบบ Contemplation เช่น องค์กร The Center for Contemplative Mind in Society ใน ประเทศสหรัฐอเมริกา ได้พัฒนาแนวความคิดกันเรื่องนี้มาตั้งแต่ ปี ค.ศ. 1991 และก่อตั้งอย่างเป็นทางการขึ้นในปี ค.ศ. 1997 โดยอธิบายการเลือกใช้คำว่า "contemplation" แทนคำว่า "meditation" สำหรับงานขององค์กรว่า คำว่า "meditation" ในบริบทเชิงศาสนา เช่น ในศาสนาพุทธมักจะหมายถึงกระบวนการปฏิบัติที่มุ่งเพื่อให้จิตใจสงบและมีสมาธิ ไม่หันเห ไปตามความรู้สึกนึกคิด ในขณะที่คำว่า "contemplation" จะเป็นการเพ่งพิจารณาใคร่ครวญ เรื่องใดเรื่องหนึ่งอย่างลึกซึ้ง

ทั้งนี้ ทั้ง "meditation" และ "contemplation" เป็นกระบวนการปฏิบัติที่สามารถกระทำ ได้ทั้งในขณะที่นั่งอยู่ ยืน นอนลง หรือว่า เคลื่อนไหว และเป็นไปเพื่อหลายวัตถุประสงค์พร้อม กันได้ เช่น เพื่อพัฒนาสมาธิหรือเพื่อบ่มเพาะความรักความเมตตา หรือเพื่อทำให้ความกังวลใจ สงบลง แต่เนื่องจาก คำว่า "meditation" มักจะทำให้คิดถึงการปฏิบัติแบบนั่งสมาธิเป็นหลัก และ มักจะไม่ได้หมายความรวมถึงกิจกรรมอื่นๆ เช่น ศิลปะ หรือ การเต้นรำ องค์กร The Center of Contemplative Mind in Society จึงเห็นว่าการเลือกใช้คำว่า "contemplative practices" มีความเหมาะสมกว่าเนื่องจากครอบคลุมทั้ง meditation และ contemplation รวมถึงการปฏิบัติ อื่นๆในลักษณะคล้ายคลึงกันได้ (<http://contemplativemind.org>)

ในประเทศไทยกลุ่มจิตวิวัฒน์ซึ่งเป็นกลุ่มผู้ที่สนใจเรื่องการขับเคลื่อนสังคมสู่จิตสำนึก ใหม่ (New Consciousness) อย่างจริงจัง มีส่วนสำคัญในการสนับสนุนให้ผู้สนใจและมี ประสบการณ์การจัดกระบวนการเชิงจิตตปัญญาในการเรียนการสอนทั้งในและนอกระบบ การศึกษาได้มีการประชุมหารือร่วมกันเพื่อผลักดันเรื่องนี้ให้เกิดขึ้นในสังคมไทย ต่อมาจึงได้เกิด การรวมตัวกันของคนกลุ่มนี้เป็นเครือข่ายจิตตปัญญาศึกษา (Contemplative Education Network) ในปี พ.ศ. 2549 คำว่า "จิตตปัญญาศึกษา" เป็นคำแปลของคำว่า "Contemplative Education" ซึ่งแปลโดย ศาสตราจารย์ สุมน อมรวิวัฒน์

ในปี พ.ศ. 2549 ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา (Contemplative Education Center) ได้ ก่อตั้งขึ้นที่มหาวิทยาลัยมหิดลเพื่อขับเคลื่อนการเรียนรู้แบบจิตตปัญญาศึกษา โดยมีคำอธิบาย คำว่าจิตตปัญญาศึกษาที่ใช้ในเอกสารของหน่วยงานเบื้องต้นว่า จิตตปัญญาศึกษา หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ด้วยใจอย่างใคร่ครวญ การศึกษาที่เน้นการพัฒนาด้านในอย่างแท้จริงเพื่อให้เกิดความตระหนักถึงคุณค่าของสิ่งต่างๆ โดยปราศจากอคติ เกิดความรักความเมตตา อ่อน

น้อมต่อธรรมชาติ มีจิตสำนึกต่อส่วนรวม และสามารถเชื่อมโยงศาสตร์ต่างๆ มาประยุกต์ใช้ใน ชีวิตได้อย่างสมดุล ทั้งนี้ได้มีองค์กร/ สถาบันอื่นๆ ในเครือข่ายจิตตปัญญาศึกษาที่ขับเคลื่อนการ เรียนรู้ในลักษณะนี้ในสังคมไทยมาโดยไม่ได้ใช้คำว่า "จิตตปัญญาศึกษา" แต่เป็นการเรียกขาน ในนามของการศึกษาเพื่อการพัฒนาความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ การศึกษาที่พัฒนาจิตใจ กระบวนการเรียนรู้ที่มีจิตวิญญาณแบบองค์รวมการศึกษาวิถีพุทธ หรือจิตวิวัฒน์ศึกษา สถาบันเหล่านั้นได้แก่ โรงเรียนรุ่งอรุณ สถาบันอาศรมศิลป์ เครือข่ายโรงเรียนวิถีพุทธ โรงเรียน สัตยาไส เสริมสิกขาลัย และสถาบันขวัญเมือง เป็นต้น

1.2 ความหมายของจิตตปัญญาศึกษา (Contemplative Education)

นักวิชาการที่มีความสนใจและนำเอาแนวคิด Contemplative Education มาใช้ในงาน ของตน ได้ให้ความหมายของคำนี้ไว้อย่างน่าสนใจและได้แสดงถึงหลักการ แนวทาง และวิธีการ จัดการศึกษาลักษณะนี้ให้เห็นทั้งในลักษณะที่มีความคล้ายคลึงและข้อแตกต่างที่ช่วยเติมความ เข้าใจถึงคำๆนี้ได้ดียิ่งขึ้น

Contemplative มาจากคำว่า *contemplari* ซึ่งเป็นภาษาลาติน หมายถึง การสังเกต พิจารณา เฟื่องดูอย่างตั้งใจ (Deborah J. Haynes อ้างถึงใน www.contemplativemind.org)

Deborah J. Haynes (www.contemplativemind.org) กล่าวว่า Contemplative Education เป็นวิธีการที่จะพัฒนาสมาธิ ความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง และเพื่อก่อให้เกิดความ ตระหนักรู้ และความรักความเมตตา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสอนให้ผู้เรียนได้รู้จักเทคนิคของ การตระหนักรู้ สมาธิ และวิธีการที่จะกำหนดความตั้งใจ นั้นมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อยุคปัจจุบัน ซึ่งเป็นยุคแห่งการแยกส่วน ยุคแห่งความรวดเร็ว การมีภารกิจอันหลากหลาย และถูกรบกวน สมาธิอย่างต่อเนื่อง

การสอนแบบ Contemplative Education เป็นแนวการสอนแบบสหวิทยาการ มีการฝึก ปฏิบัติอย่างง่าย ๆ เช่นการยืนธนู การนั่งสงบนิ่ง การฝึกตระหนักรู้ลมหายใจ และฝึกการเขียน กิจกรรมเหล่านี้ช่วยให้เกิดบรรยากาศของความเคารพ ทำให้ชั้นเรียนมีความเป็นอันหนึ่งอัน เดียว เมื่อการเรียนได้ก่อให้เกิดสภาพแวดล้อมที่เต็มไปด้วยความเคารพแล้ว ผู้เรียนก็เรียนรู้ที่จะ ฟัง เขียน และ โต้แย้งอย่างมีวัฒนธรรม ซึ่งคุณลักษณะเหล่านี้จะช่วยให้เขากลายเป็นพลเมืองที่ เคารพกฎระเบียบ

William James (1890) กล่าวว่า Contemplative Education เป็นการศึกษาที่จะพัฒนา ให้เกิดคุณลักษณะของการมีวิจารณญาณ เจตนาธรรมอันมุ่งมั่น เป็นการศึกษาสู่ความเป็นเลิศ เช่นเดียวกับที่ Mirabai Bush ผู้อำนวยการ Center for Contemplative Mind in Society ได้ กล่าวไว้ว่าการฝึกปฏิบัติและการสอน Contemplative Education นั้น มีเป้าหมายเพื่อสร้าง

“ชีวิตที่รู้ตื่น เบิกบาน” ซึ่งบุคคลเหล่านี้จะกลายเป็นผู้ที่มีความรักเมตตาอันยิ่งใหญ่ เป็นผู้ที่จะเรียนรู้ที่จะพึ่งตนเองและผู้อื่น รวมทั้งรู้จักที่จะสังเกตโลก

Tobin Hart (2004) กล่าวว่า Contemplative Education เป็นคำที่ใช้เรียกวิธีการที่จะรู้ เป็น การรู้ โดยผ่านความเงียบ การมองเข้าด้านใน การครุ่นคิด การเห็น การเฝ้าดู

Arthur Zajonc (www.amherst.edu) กล่าวว่า การใคร่ครวญ (contemplation) เป็น กิจกรรมง่าย ๆ อย่างหนึ่งของมนุษย์ ที่เมื่อนำมาใช้ในวงวิชาการ จะทำให้ผู้เรียนได้มีความสัมพันธ์แบบใหม่กับตนเอง กับผู้อื่น และกับโลก การใคร่ครวญจะให้ความรู้ที่ไม่ใช่ความรู้ บนฐานข้อมูล และการแยกแยะระหว่างอัตวิสัยกับภววิสัย แต่เน้นความรู้ ปัญญา เกี่ยวกับ ความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันของสรรพสิ่ง การตั้งคำถามแบบใคร่ครวญนี้จะนำไปสู่การศึกษาที่ทำให้ผู้เรียนเกิดการเปลี่ยนแปลง Contemplative Education ทำให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ถึงคุณลักษณะ เฉพาะตัวของผู้อื่น การตั้งคำถามนี้เป็นการมีส่วนร่วมทำให้เราได้เข้าใกล้กันและกันและเข้าใกล้ โลกทางกายภาพมากขึ้น รากฐานของ Contemplative Education ไม่ได้ปรากฏอยู่เพียงแคใน ปรินซ์ญาตะวันออกและปรัชญาคริสต์ศาสนาเท่านั้น แต่ยังมีอยู่ในเป้าหมายที่มุ่งสู่ความชัดเจน ของกรีก การใคร่ครวญอยู่ที่หัวใจของความรู้เนื่องจากการเห็นเป็นการใคร่ครวญอย่างลึกซึ้ง

ความรู้ของ Contemplative Education อยู่บนฐานของการพัฒนาความสามารถที่จะอยู่กับ ความไม่แน่นอน และยังคงมีทัศนคติที่ชัดเจนได้อย่างมีเหตุผล Contemplative Education จึง กล่าวได้ว่าเป็นการศึกษาเพื่อความ เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ และเป็นแนวทางที่จำเป็นสำหรับยุค ปัจจุบันอย่างยิ่ง

วิจักขณ์ พานิช (2548: 206) นักศึกษาไทยแห่งมหาวิทยาลัยนาโรปะเรียก Contemplative Education ว่าการศึกษาด้วยใจอย่างใคร่ครวญ (Contemplative Education) และได้ให้ความหมายคำดังกล่าวไว้ดังนี้

ความหมายของ contemplative แปลเป็นไทยในว่า “ที่ใคร่ครวญครุ่นคิดคำนึง ด้วยใจโดยแยบคาย” เมื่อความหมายเป็นเช่นนั้น ทำให้นึกถึงคำบาลีในพุทธ ศาสนาที่ว่า “โยนิโสมนสิการ” (การพิจารณาโดยแยบคาย) ที่ดูแล้วสองคำจากสอง ภาษาต่างให้ความหมายอย่างเดียวกันนั่นเอง

ความหมายของ education แปลเป็นไทยได้ว่า “การศึกษา” เราใช้คำว่า การศึกษากันจนลืมนัยความหมายที่แท้จริงของคำๆ นี้ไป การศึกษากลายเป็นภาพ ของรั้วโรงเรียน ห้องเรียน ครู นักเรียน เครื่องแบบ ปริญญา อะไรมากมาย ซึ่งเป็น ภาพที่เราได้รับเอาระบบการศึกษาจากทางตะวันตกมา ด้วยความเชื่อที่ว่า การศึกษาแบบนั้นจะพัฒนาทรัพยากรบุคคล เพื่อการพาประเทศไปสู่ความเป็น อารยะ ทัดเทียมเท่าทันประเทศมหาอำนาจทางตะวันตก แต่ในทางพุทธศาสนา

คำว่าศึกษาหรือสิกขาหมายถึงกระบวนการเรียนรู้ที่ก่อปรด้วยความพร้อมพร้งใน
ศีล สมาธิ และปัญญา ไม่แยกขาดออกจากกัน

contemplative education หมายถึง การเรียนรู้ด้วยใจอย่างใคร่ครวญ นัยของ
คำๆ นี้ มีชี้แสดงถึงรูปแบบของการศึกษา หรือ ระบบการศึกษา แต่เน้นไปที่
“กระบวนการ” คำๆ นี้เหมือนเป็นการจุดประกายความหมายใหม่ ให้เราย้อนกลับ
ไปหาราก คุณค่า และความหมายที่แท้จริงของการเรียนรู้ ที่มีผลระยะยาวต่อชีวิต
ของคนๆ หนึ่งทั้งชีวิต contemplative education สะท้อนให้เห็นกระบวนการ
ความเป็นพลวัตไม่หยุดนิ่ง ความคิดสร้างสรรค์ จินตนาการนำไปสู่การตั้งคำถาม
อย่างถึงราก ต่อการศึกษาในระบบ ที่ได้จำกัดการเรียนรู้ให้แน่นิ่ง อยู่ในกรอบใน
ขั้นตอน ที่ถูกจัดวางไว้แล้วอย่างตายตัว

มนุษย์ทุกคนมีศักยภาพของการเรียนรู้ด้วยใจอย่างใคร่ครวญเหมือนกันหมด ไม่
ว่าจะต่างเพศ วัย หรือ ต่างฐานะ ต่างภาษาและวัฒนธรรม ทุกคนต่างมีธรรมชาติ
ของจิตแบบเดียวกัน เป็นจิตใจที่สามารถเป็นอิสระจากมายาของอัตตาตัวตน ก้าว
พ้นสู่การสัมผัสสัจธรรม ความงาม และความจริง จนก่อให้เกิดความสุขสงบเย็น
อย่างยั่งยืนภายใน

ความรู้ที่แท้จริงคือความรู้ทางปัญญาที่จะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยการเชื่อมโยงกัน
สามภาค คือ ภาคความรู้ ภาควิชาชีพ และภาคจิตวิญญาณ ทั้งนี้ลักษณะของการ
เชื่อมโยงไม่ได้เป็นการสร้างสะพานเชื่อมโดยที่ยังมองสามเรื่องแยกขาดจากกัน

หากเราเข้าใจและได้สัมผัสกับกระบวนการการเรียนรู้ด้วยใจอย่างใคร่ครวญ เรา
จะเห็นได้ชัดเจนถึงความเชื่อมโยงของการเรียนรู้ เพราะความรู้ที่แท้จริงนั้น คือ
ประสบการณ์ทุกสิ่งทุกอย่างรอบตัว ไม่ว่าจะเป็นการได้รู้จักเพื่อนใหม่ การ
เดินทางท่องเที่ยวไปยังที่ที่เราไม่เคยไป การอ่านหนังสือดีๆ สักเล่ม การได้คุย
แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับคนรอบข้าง และเมื่อเราเพิ่มมิติของการใคร่ครวญด้วย
ใจ เราจะสัมผัสได้ถึงคุณค่าและความงามที่ทำให้จิตใจของเราขยายขึ้น เรียนรู้ที่จะ
รัก เรียนรู้ที่จะให้ เรียนรู้ที่จะยอมรับความหลากหลายทางความคิดมากขึ้น อัน
เป็นผลมาจากอัตตาตัวตนที่ลดลง กระบวนการการเรียนรู้ด้วยใจอย่างใคร่ครวญ
จึงนำไปสู่ความตั้งใจที่จะทำประโยชน์เพื่อผู้อื่น ดำรงชีวิตเพื่อให้เกิดคุณค่าแก่คน
รอบข้างอย่างแท้จริง

ในขณะที่กระบวนการเรียนรู้ในภาคความรู้เกิดขึ้นตลอดเวลา เป็นความรู้ที่เกิดจาก
ประสบการณ์และกระบวนการมากกว่าการท่องเที่ยวจำจากตำรา เมื่อความรู้ได้แตกยอดงอกงามขึ้น

ภายในใจจนถึงจุดหนึ่ง มโนสำนึกจะบอกเราให้เข้าใจถึงความหมายของการเรียนรู้ในภาควิชาชีพในแง่มุมที่ต่างออกไป นั่นคืองานหรือการประกอบอาชีพ แท้จริงคือ ผลที่เกิดจากการเรียนรู้ จิตสำนึกซึ่งเป็นเสียงแห่งมโนธรรมจะนำมาซึ่งความตั้งใจที่จะทำประโยชน์ต่อผู้อื่น ก่อให้เกิดพลังสร้างสรรค์ในด้านที่ตนถนัด เป็นการทำงานด้วยความสนุก ด้วยความรัก ด้วยความดีไปพร้อมๆ กัน เป็นการเรียนรู้ที่ทำให้เกิดสุขภาวะทางจิตวิญญาณ ซึ่งก็คือการผุดบังเกิดของความรู้ของจิตที่ขยายกว้าง

การเรียนรู้ด้วยใจอย่างใคร่ครวญ จะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยสิ่งแวดล้อมที่สบาย สถาบันการศึกษาในปัจจุบันโดยมากกลายเป็นที่ “อบาย” มิใช่สบาย เพราะเต็มไปด้วยความฟุ้งเฟ้อทางวัตถุ เป็นที่บ่มเพาะอัตตา สภาวะความคับแค้นของจิต สบายในที่นี้มาจาก สบายยะ คือสภาพที่เอื้อต่อการเรียนรู้ การเรียนรู้จะเกิดได้ในสิ่งแวดล้อมที่เห็นคุณค่าของการเรียนรู้ด้านใน การมีความเมตตาอาหาร ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ให้ความสำคัญและเอาใจใส่จิตใจของผู้เรียนในทุกขณะ

วิจักขณ์ พานิช (2548) กล่าวว่า การเอาใจใส่จิตใจในกระบวนการการเรียนรู้นั้น สามารถทำได้ใน 3 ลักษณะ คือ

1). การฟังอย่างลึกซึ้ง (Deep Listening) หมายถึง ฟังด้วยหัวใจ ด้วยความตั้งใจ อย่างสัมผัสได้ถึงรายละเอียดของสิ่งที่เราฟังอย่างลึกซึ้งด้วยจิตที่ตั้งมั่น ในที่นี้ยังหมายถึงการรับรู้ในทางอื่นๆ ด้วย เช่น การมอง การอ่าน การสัมผัส ฯลฯ

2). การน้อมสู่ใจอย่างใคร่ครวญ (Contemplation) เป็นกระบวนการต่อเนื่องจากการฟังอย่างลึกซึ้ง กอปรกับประสบการณ์ที่ผ่านเข้ามาในชีวิตในทางอื่นๆ เมื่อเข้ามาสู่ใจแล้ว มีการน้อมนำมาคิดใคร่ครวญดูอย่างลึกซึ้ง ซึ่งต้องอาศัยความสงบเย็นของจิตใจเป็นพื้นฐาน จากนั้นก็ลองนำไปปฏิบัติเพื่อให้เห็นผลจริง ก็จะเป็นการพอกพูนความรู้เพิ่มขึ้นในอีกระดับหนึ่ง

3). การเฝ้ามองเห็นตามที่เป็นจริง (Meditation) การปฏิบัติธรรมหรือการภาวนา คือการเฝ้าดูธรรมชาติที่แท้จริงของจิต นั่นคือการเปลี่ยนแปลง ไม่คงที่ ความบีบคั้นที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลง และสภาวะของการเป็นกระแสแห่งเหตุปัจจัยที่เลื่อนไหลต่อเนื่อง การปฏิบัติภาวนาฝึกสังเกตธรรมชาติของจิต จะทำให้เราเห็นความเชื่อมโยงจากภายในสู่ภายนอก เห็นความเป็นจริงที่พ้นไปจากอำนาจแห่งตัวตนของตน ที่หาได้มีอยู่จริงตามธรรมชาติ เป็นเพียงการเห็นผิดไปของจิตเพียงเท่านั้น

สุมน อมรวิวัฒน์ (2549) อธิบายความหมายของจิตตปัญญาศึกษาไว้ว่าเป็น การศึกษาที่น้อมสู่ใจอย่างใคร่ครวญและค้นหาความจริงของสรรพสิ่ง เป็นการเรียนรู้ที่สร้างกระบวนการทัศน์ใหม่ จัดหลักสูตร เน้นการปลูกฝังความตระหนักรู้ ความเมตตา จิตสำนึกต่อส่วนรวม การนำ

ปรัชญาแนวพุทธมาพัฒนาจิตและฝึกปฏิบัติจนผู้เรียนเกิดปัญญา สามารถเชื่อมโยงศาสตร์ต่างๆ มาประยุกต์ใช้ในชีวิต

ประเวศ วะสี (2549) ได้กล่าวไว้ในการประชุมเสวนา “จิตตปัญญาศึกษา: การเรียนรู้จากภายใน” ณ มหาวิทยาลัยมหิดล ว่า จิตตปัญญาศึกษา หรือ Contemplative Education เป็น การเรียนรู้ภายใน การศึกษาด้านในเพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ เกิดการพัฒนาอย่างแท้จริง กระบวนการเรียนรู้จิตตปัญญาศึกษามี ดังนี้

1). การเข้าถึงโลกทัศน์และชีวิต เรามองโลก มองธรรมชาติอย่างไร หากเราเข้าถึงความจริงจะพบความงามในนั้นเสมอ เมื่อเราเข้าถึงธรรมชาติก็จะถึงความเป็นอิสระ

2). กิจกรรมต่างๆ เช่นกิจกรรมที่เกี่ยวกับชุมชน ดนตรี ศิลปะ กิจกรรมอาสาสมัคร (volunteer) สนทนา (dialogue) เป็นกิจกรรมที่ก่อให้เกิดการพัฒนาตนเอง พัฒนาจิตใจ

3). การปลีกวิเวกไปอยู่ในธรรมชาติ สัมผัสธรรมชาติ (Retreat) ได้รู้ใจตนเอง เมื่อจิตสงบเชื่อมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับธรรมชาติ จะเกิดปรากฏการณ์ต่างๆ ขึ้น

4). การทำสมาธิ (Meditation)

จากความเห็นของผู้รู้เกี่ยวกับความหมายของจิตตปัญญาศึกษา (Contemplative Education) สรุปได้ว่า จิตตปัญญาศึกษา เป็นการศึกษาที่มุ่งพัฒนาจากภายใน ให้เกิดการตระหนักรู้ และเกิดปัญญา เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่นุ่มนวลสุใจอย่างใคร่ครวญและสัมพันธ์กับคุณธรรมความเป็นมนุษย์ เป็นการฝึกปฏิบัติที่ไม่จำกัดเพียงแนวทางของศาสนา หากรวมถึงศาสตร์ ศิลปะ และกิจกรรมต่าง ๆ ที่สร้างสัมพันธ์ภาพและผู้เรียนสนใจจนสามารถเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ เข้าใจตนเอง เข้าใจผู้อื่น เกิดความรัก ความเมตตา

1.3 จิตตปัญญาศึกษา (Contemplative Education) ในมุมมองทางปรัชญา

1.3.1 โลกทัศน์ของมนุษย์

ศาสตราจารย์ ดร.วิทย์ (อ้างถึงใน สุวัฒน์ จันทรจำนง, 2540) แบ่งโลกทัศน์ของมนุษย์ ออกเป็น 4 แบบ ความเชื่อแต่ละแบบจะสะท้อนถึงความคิดและสะท้อนถึงพฤติกรรม ในการดำรงชีวิตและการดำเนินชีวิตที่ไม่เหมือนกันดังนี้

1). กลุ่มจิตนิยม (Idealism) โลกทัศน์ของคนกลุ่มนี้มีความเชื่อว่า โลกแห่งวัตถุที่เราจับต้องได้นั้นมีความจริงยิ่งยงน้อยกว่าโลกทางนามธรรม ซึ่งถือว่ามีคุณค่าที่น่าชื่นชมมากกว่า รูป

รส กลิ่น เสียง สัมผัส ชาวจิตนิยมเชื่อว่า มนุษย์มีอิสระเสรี ที่จะเลือกจุดหมายปลายทางด้วยตนเอง และจุดหมายปลายทางของคนกลุ่มนี้ก็คือ โลกแห่งคุณงามความดี หรือโลกแห่งแบบ (Form) ตามความหมายของนักปรัชญากรีกที่มีชื่อเสียง คือ Plato ที่เชื่อว่า โลกแห่งแบบเป็นโลกอันเป็นนิรันดร์ ที่มีพระเจ้าเป็นผู้สร้าง ผู้ควบคุม Plato มีความเชื่อว่า ศักดิ์ศรีของมนุษย์อยู่ที่จิตใจ อยู่ที่ปัญญาไม่ใช่อยู่ที่วัตถุ นักจิตนิยมเช่น Plato มีความเห็นว่า ปัญหาของคนและของสังคมอยู่ที่จิตใจ และการแก้ปัญหาจึงควรแก้ที่ปัจจัยภายในตัวมนุษย์ ถ้ามนุษย์ได้รับการขัดเกลาทางจิตใจตามคำสอนของศาสนา ทุกสิ่งก็จะสงบเรียบร้อย กลุ่มจิตวิทยามีความเชื่อว่า มนุษย์มิได้เกิดมาเพื่อเสพความสุขทางเนื้อหนังมังสา และมีได้เกิดมาเพื่อสนองความอยากได้ อยากเอา เพราะนั่นเป็นเพียงความอยากอันเป็นสัญชาตญาณเดิมของคนและสัตว์เท่านั้น แต่ มนุษย์ควรอยู่ด้วยปัญญาและควรอยู่เพื่อปัญญา เพราะโลกมีไว้สำหรับเป็นอาหารให้แก่จิต มิได้มีไว้สำหรับร่างกาย

2). กลุ่มสสารนิยม (Materialism) โลกทัศน์ของคนกลุ่มนี้ไม่เชื่อในความมีอยู่ของพระเจ้า ไม่เชื่อว่ามีโลกอันเป็นแบบแผนแม่บทตามที่ Plato เชื่อว่าเป็นโลกแห่งนามธรรมที่ประกอบด้วยคุณค่าความดีงามมีอยู่เฉพาะในความคิดของผู้ที่เชื่อ ปรัชญาสสารนิยมเชื่อว่า วัตถุเท่านั้นที่เป็นความจริง มนุษย์เราหลงตัวเองว่าเป็นเสรี แต่โดยความจริงไม่ได้มีอะไรเป็นตัวของตัวเองเลย กลุ่มสสารนิยมเชื่อว่า ปัญหาของคนและของสังคมอยู่ที่สิ่งแวดล้อม คนจะดีเองถ้าเขากินอิ่มนอนหลับ จิตใจคนเป็นไปตามเงื่อนไขสำหรับวัตถุ เราไม่สามารถที่จะแก้ไขจิตใจของคนได้โดยการสั่งสอน ยกเว้นจะต้องแก้ที่วัตถุหรือปรับระดับของวัตถุให้ดีขึ้น มนุษย์เกิดมาเพื่อความ สุข เราไม่ควรแสวงหาอะไรนอกจากความสุขสบาย คนที่หลงใหลกับสิ่งที่เป็นนามธรรมอันไม่มีอยู่จริงนั่นคือ การหลอกตัวเอง เป็นพวกหนีชีวิต ชีวิตต้องสู้ ต้องแข่งขัน แต่ควรมีกฎมีกติกาบ้างเพื่อประโยชน์ของทุกคน

3). กลุ่มมนุษยนิยม (Humanism) โลกทัศน์ของคนกลุ่มนี้คล้ายกับชาวสสารนิยมเป็นส่วนใหญ่ แต่ต่างกันอยู่ที่ เป็นพวกหัวก้าวหน้า ชอบการประนีประนอมระหว่างสิ่งเก่ากับสิ่งใหม่ ระหว่างความสำคัญทางวัตถุกับทางจิตใจ ระหว่างวิทยาศาสตร์กับศาสนาและศิลปะ ระหว่างแบบแผนที่ตายตัวกับเสรีภาพ ชาวมนุษยนิยมเป็นกลุ่มที่มองรอบด้าน ไม่เห็นว่าอะไรอย่างใดอย่างหนึ่งระหว่างจิตกับสสารสำคัญที่สุด

4). กลุ่มโรแมนติก (Romantic) โลกทัศน์ของคนกลุ่มนี้คือ มนุษย์ควรทำตามความรู้สึกของตัวเอง คนเราแต่ละคนย่อมมีเอกลักษณ์ของตนเองโดยเฉพาะ ไม่จำเป็นต้องทำต้องเหมือนคนอื่น การที่ได้แสดงออกซึ่งเอกลักษณ์เฉพาะที่ตนมีถือว่าเป็นสิ่งประเสริฐ สื่อในการแสดงออกของคนกลุ่มนี้ ได้แก่ ศิลปะแขนงต่างๆ ชาวโรแมนติกเชื่อว่า คนเรานั้นมักจะไม่กล้าแสดงความจริงใจต่อกัน นอกจากไม่จริงใจต่อกันแล้ว ยังไม่จริงใจต่อตัวเองด้วย

ปรัชญาจิตนิยม (Idealism) ซึ่งเป็นปรัชญาที่ให้ความสำคัญเรื่องจิต มีทัศนะต่อโลกว่าความจริงสูงสุดคือจิต สสารวัตถุเป็นเพียงผลผลิตของจิต ที่มีลักษณะเป็นอสสาร (Immaterial) ความเชื่อเช่นนี้ คือที่มาของศาสนาเทวนิยมที่เชื่อว่าสสารที่กล่าวมานั้นก็คือ พระเจ้า พระเจ้าคือผู้สร้างโลกและสร้างมนุษย์ขึ้นมา พระองค์เป็นผู้ที่วางรากฐานทางคุณค่า ความดี ความงาม และจุดหมายปลายทางแห่งความเป็นไปให้กับโลกมนุษย์ Plato (พ.ศ.116-196) นักปรัชญาจิตนิยมชาวกรีกคนแรก คือ ผู้ที่เสนอแนวความคิดนี้

Plato เชื่อว่า มนุษย์หาความรู้ชั้นสูงได้ด้วยปัญญา หากความจริงได้จากการคิดคำนวณ แต่มนุษย์แสวงหาความเชื่อได้จากสัญชาตญาณ ซึ่งเขาถือว่าเป็นเพียงความรู้ต่อสิ่งเฉพาะ เป็นความรู้ที่ค่อนข้างหลวม แต่ก็ยังดีกว่าความรู้ที่ได้จากจินตนาการที่มีต่อจินตภาพทั้งหมด Plato ได้แจ้งความละเอียดลึก ในการแสวงหาความรู้จากความเชื่อในระดับต่ำไปหาสูงดังนี้

1). จินตนาการ (Imagination) คือ การรับรู้ที่ประสาท (ตา) สัมผัสกับภาพ (Image) ทำให้เกิดการรับรู้ที่เรียกว่า สัญชาตญาณ (Perception) จินตนาการที่เกิดขึ้นนั้นเรียกว่า จินตนาการเป็นภาพที่จิตคิดเห็นมองเห็นประหนึ่งเป็นภาพเหมือนซึ่งอาจไม่ใช่ความจริง Descartes นักปรัชญาเหตุผลนิยม นักคณิตศาสตร์ นักวิทยาศาสตร์ และนักเทววิทยาที่เชื่อในความมีอยู่ของพระเจ้า มีความเห็นสนับสนุนความเห็นของ Plato ในเรื่องนี้

2). ความเชื่อ (Belief) Plato มีความเห็นว่า ความรู้ในระดับนี้ได้จากการสัมผัสกับความจริงเฉพาะหรือสิ่งเฉพาะ (Fact) จึงเป็นความรู้ระดับสัญชาตญาณที่เรียกว่า ความเชื่อ เป็นความรู้ที่อาจหลงผู้รู้ได้ เพราะความรู้ที่ได้จากสัญชาตญาณไม่ใช่ความรู้ที่ให้ความแน่นอนแก่เรา อย่างดีก็เป็นความรู้ที่ดีกว่าจินตนาการเท่านั้น สุดแล้วแต่ใครจะเห็นว่าอะไรเป็นจริง จึงเป็นเพียงความเชื่อที่มนุษย์ยอมรับไปพลางๆ ก่อนที่จะมีการพิสูจน์โดยการใช้ปัญญาไตร่ตรองด้วยเหตุผล ดังนั้นความรู้ระดับสัญชาตญาณที่เป็นความเชื่อและความรู้จากจินตนาการ จึงเป็นเพียง "ทัศนะ" (Opinion) เป็นเพียงความจริงเฉพาะ (Fact) แต่ไม่ใช่ความจริงสูงสุด (Truth)

3). การคำนวณ (Reasoning) คือ การแสวงหาความรู้ของนักคณิตศาสตร์ เป็นการหาความรู้ที่ก้าวจากโลกแห่งผัสสะเข้าหาโลกแห่งเหตุผล ในโลกแห่งผัสสะ เรารับรู้ได้แต่ความจริงเฉพาะ (Fact) แต่ในโลกแห่งเหตุผล มนุษย์สามารถรับรู้ได้ถึงความจริงสากล (Truth) นักเรขาคณิตที่พิสูจน์ข้อเท็จจริงจากรูปสามเหลี่ยมหรือวงกลม คือผู้ที่ Plato ถือว่าเป็นผู้ค้นพบและพิสูจน์ความจริงที่เป็นมโนคติได้ด้วยการใช้เหตุผลบริสุทธิ์

4). ปัญญา (Perfect Intelligence) คือ สภาพจิตที่มนุษย์ใช้แสวงหาความรู้ ที่สูงกว่าความรู้ที่ได้จากการคำนวณ จัดเป็นสภาพจิตที่สามารถรับรู้มโนคติ (Idea) โดยตรง ในการแสวงหาความรู้ระดับนี้ จิตจะอยู่เหนือหรือเป็นอิสระต่อสิ่งรับรู้ด้วยประสาทสัมผัส จิตเข้าถึงมโนคติได้โดยไม่ต้องผ่านสัญลักษณ์ ยิ่งไปกว่านั้น จิตไม่จำเป็นต้องใช้สมมติฐานในการค้นหา

ความจริง เมื่อไม่มีสมมติฐานข้อจำกัดของความรู้จึงไม่มี และเมื่อไม่มีข้อจำกัด จิตจึงค้นพบ เอกภาพของมโนคติทั้งหลายได้ วิธีการใช้พลังจิตเช่นนี้ Plato เรียกว่า วิภาษวิธี (Dialectic) หรือ พุทธปัญญา เพื่อแสวงหาความรู้ ที่เป็นความจริงสูงสุด (Ultimate truth) และหยั่งรู้มโนคติ ได้ด้วยปัญญา เป็นลักษณะของจิตที่เรียกว่า อัชฌัตติกญาณ หรือ สหัชฌาณ (Intuition)

Plato เชื่อว่าวิญญาณของมนุษย์เคยเพ่งพินิจเฉพาะในโลกแห่งมโนคติก่อนจุติลงมาเกิด ในโลกแห่งสัจจขาน เขาเชื่อว่า มนุษย์ลืมมโนคติในโลกแห่งอสสาร ต่อเมื่อได้พบกับสิ่งเฉพาะต่าง ๆ จึงสามารถฟื้นความจำถึงมโนคติที่เคยเห็นมาแล้ว ด้วยเหตุนี้ Plato จึงเชื่อว่าการศึกษานั้นแท้จริงไม่ใช้การเรียนรู้ในเรื่องใหม่ แต่เป็นเพียงกระบวนการฟื้นฟูความรู้เก่าเกี่ยวกับสิ่งสากลหรือมโนคติ ที่เขาเรียกว่า Recollection

ชาวจิตนิยมเชื่อว่า โลกดำเนินไปอย่างมีจุดหมายปลายทาง (อันตนนิยม) โลกไม่ได้เกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงอย่างไร้จุดหมาย หรือด้วยความบังเอิญ Aristotle ศิษย์ของ Plato ชาวจิตนิยมอีกผู้หนึ่ง เชื่อว่า ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติและกฎธรรมชาติทั้งหลาย เกิดขึ้นโดยมีผู้กระทำที่เขาเรียกว่า ปฐมกร (Prime mover) ที่มีลักษณะคล้าย "จิต" หรือ "ความคิด" เป็นสิ่งประเสริฐสุดสมบูรณ์ที่สุดที่ทำให้เกิดมีการเปลี่ยนแปลง แนวความคิดเรื่องอสสารของ Plato และแนวความเชื่อตามปรัชญาอันตนนิยมของ Aristotle ดังกล่าวนี้ คือบ่อเกิดของความเชื่อถึงความมีอยู่ของพระเจ้าในศาสนาคริสต์ในเวลาต่อมา เป็นที่น่าสังเกตว่า ปรัชญาจิตนิยมของ Plato และของ Aristotle มีความคล้ายคลึงกับแนวคิดเกี่ยวกับความมีอยู่ของพรหม หรือของ วิญญาณสูงสุด หรือปรมาตมในปรัชญาพระเวท ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป

สำหรับทัศนคติของชาวจิตนิยมที่มีต่อมนุษย์ ปรัชญาจิตนิยมเชื่อตามความคิดของ Plato ว่า มนุษย์นั้นประกอบด้วยจิต กับกาย จิตมีความสำคัญกว่าร่างกาย ถ้าเปรียบกับรถ Plato มองว่า จิตคือสารถี ที่ควบคุมตัวรถ คือร่างกาย จิตคือผู้ที่ใช้ร่างกายให้เป็นไปตามเจตจำนงของจิต เมื่อร่างกายคือสิ่งที่ถูกใช้ และจิตเป็นผู้ใช้ ดังนั้น จิตจึงมีอยู่ และย่อมมีธรรมชาติที่แตกต่างจากกาย ความเชื่อของ Plato ในเรื่องนี้ กล่าวกันว่า ได้รับอิทธิพลมาจาก Socrates ครูของเขาที่กล่าวไว้ในบทสนทนาระหว่าง Socrates กับ อัลซิอาเดส ที่ปรากฏอยู่ในปรัชญาจิตนิยมของกรีกในความเชื่อแบบทวินิยม ลีลาที่ประกอบเป็นบทสนทนาแฝงไว้ซึ่งตรรกะเช่นเดียวกับที่ปรากฏในปรัชญาภควัทคีตาของอินเดีย ความเชื่อในลักษณะทวินิยมของ Plato ในเรื่องนี้มีคุณสมบัติคล้ายกับเบญจขันธ์ ทางพุทธศาสนาด้วย Plato เชื่อว่า จิตของมนุษย์มีอยู่ 3 ภาค คือ

1). ภาคตัณหา มนุษย์ทุกคนเกิดมา ต่างก็มีความอยากความปรารถนาด้วยกันทั้งสิ้น แต่ที่บางคนมีมากบางคนมีน้อย เป็นเพราะความเข้มแข็งของจิตภาคนี้ ตัณหาของ Plato หมายถึง ความอยาก ความต้องการความสุขทางร่างกาย คนที่มีจิตภาคนี้สูง คือคนที่ลุ่มหลง

ในโลกียสุขทั้งปวง เป็นคนที่มีชอบที่จะแสวงหาความจริง ไม่รู้จักความงามและไม่ให้ความสนใจในเรื่องคุณค่า Plato มีความเห็นว่า ผู้ที่มีจิตภาคนี้สูง มีค่าไม่แตกต่างจากสัตว์เดรัจฉาน เพราะเกิดมาเพื่อเป้าหมายชีวิตอย่างเดียวกันกับสัตว์ อาจแตกต่างกันก็ตรงที่ เขาอาจหาความสุขจากประสาทสัมผัสได้ละเอียดซับซ้อนกว่าสัตว์เท่านั้น

2). ภาคน้ำใจ หมายถึง จิตที่เกี่ยวข้องกับคุณค่า เช่น ความกล้าหาญ ความเสียสละ ความมีระเบียบวินัย ความเมตตากรุณาเมื่อเห็นผู้อื่นตกทุกข์ได้ยาก มีความโกรธเมื่อเห็นผู้อื่นถูกรังแกหรือไม่ได้รับความเป็นธรรม ผู้ที่มีจิตภาคนี้ แม้จะเน้นในเรื่องคุณธรรม แต่ยังมีบางส่วนของจิตภาคค้นหาที่ยังต้องการความสุขทางร่างกายอยู่บ้าง แม้ว่าเขาจะไม่ได้ให้ความสำคัญต่อมันมากนักก็ตาม Plato ถือว่า คนที่มีจิตภาคนี้ คือผู้ที่มีความรับผิดชอบสูงซึ้นกว่าคนที่ม่จัดจิตภาคค้นหา เช่น พวกแรก ผู้มีจิตภาคน้ำใจคือผู้ที่ยอมตายมากกว่าที่จะยอมเสียเกียรติ เพื่อที่จะรักษาคุณค่าเหล่านี้ไว้เสมอชีวิต

3). ภาคปัญญา Plato เชื่อว่า จิตภาคปัญญา คือ จิตที่ควบคุมและสร้างเหตุผลให้กับมนุษย์ เป็นภาคของจิต ที่ทำให้มนุษย์มีความแตกต่างจากสัตว์ ผู้ที่มีจิตภาคนี้เท่านั้น ที่มีโอกาสและมีความสามารถที่จะได้เข้าไปท่องเที่ยวในโลกแห่งแบบ หรือโลกแห่งความเป็นจริงสูงสุด มนุษย์ที่มีจิตภาคแรกอาจจะยอมทำทุกอย่างเพื่อเงิน ผู้ที่มีจิตภาคที่สองอาจจะยอมเสียเงินเพื่อรักษาเกียรติ ส่วนผู้ที่มีจิตภาคปัญญา ยอมเสียทั้งเงินเสียทั้งเกียรติ เพื่อความรู้และความจริง

แม้ว่าจิตภาคค้นหาและภาคน้ำใจ จะเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตที่มนุษย์จะขาดเสียมิได้ แต่ Plato ก็เชื่อว่า จิต 2 ภาคแรก ควรเป็นเพียงสิ่งปลีกย่อย โดยเฉพาะสำหรับนักปราชญ์อย่าง Plato Plato ถือว่า คุณค่าที่สำคัญที่สุดของคนคือ สัจจะ สุนทรียะ และธรรมะ

Plato (อ้างถึงใน สุวัณณ์ จันทรจำนง, 2540) กล่าวว่า

มนุษย์ที่ประเสริฐ คือผู้ที่รักความจริง รู้รสความงาม และมีคุณธรรม คนเราจะมิหนีสัญบুদ্ধิภาพอย่างไร ขึ้นอยู่กับว่า จิตภาคไหนจะมีอำนาจมากกว่ากัน ทั้งค้นหา น้ำใจ และปัญญา เป็นองค์ประกอบของจิตที่ทำให้มนุษย์เป็นมนุษย์ มนุษย์ควรประกอบขึ้นด้วยจิตทั้งสามภาค แต่ในสัดส่วนที่แตกต่างกัน ความพอดีของจิตทั้งสามภาคคือ ลักษณะของจิตที่ดีที่สุด แต่ทั้งนี้ควรขึ้นอยู่กับภาคปัญญา ที่จะคอยควบคุมจิตภาคอื่นให้เกิดความสมดุล

ความเชื่อของ Plato น่าจะมีอิทธิพลต่อการศึกษาเรื่องจิตของ Sigmund Freud จิตแพทย์นักจิตวิเคราะห์ชาวออสเตรียสมัยหลัง ที่แบ่งจิตใต้สำนึกของมนุษย์ ออกเป็นสามส่วน คือ Id Ego และ Super Ego ซึ่ง Freud กำหนดให้ภาคของจิตส่วนที่เป็น Ego เป็นตัว

ควบคุม Id ที่เป็นจิตเบื้องต่ำ หรือจิตที่เป็นสัญชาตญาณเดิมของมนุษย์ ให้เกิดความสมดุลกับ Super Ego ที่เป็นจิตเบื้องสูงเป็นจิตภาคปัญญา

Plato กล่าวว่า โลกแห่งแบบ คืออาหารของจิต เป็นโลกของความจริง ความดีงาม Plato มีความเห็นว่า ชั้นของคนไม่ได้วัดกันด้วยฐานะทางเศรษฐกิจ หรือฐานะในทางสังคม แต่ขึ้นอยู่กับฐานะทางปัญญา เพราะปัญญาเป็นลักษณะที่มีเฉพาะแต่ในมนุษย์ สัตว์และสิ่งไร้ชีวิตหาไม่มี คนดีในความเห็นของ Plato คือคนที่เจริญด้วยสติปัญญาที่มองเห็นโลกแห่งแบบ

ปรัชญาของ Plato ชี้ให้เห็นลักษณะเด่นของสำนักปรัชญาจิตนิยม ที่ถือว่าโลกของจิตมีคุณค่าสำคัญกว่าโลกทางวัตถุ จิตมีอำนาจเหนือกาย ไม่มีวันแตกสลายและไม่ดับสูญไปกับร่าง ปรัชญาจิตนิยมจึงเป็นปรัชญาทวินิยม (Dualism) ที่เชื่อว่า มนุษย์ประกอบด้วยของสองสิ่งคือกายกับจิต และเชื่อว่า โลกและจักรวาล คือ โลกของสสารและโลกของจิต ดังที่ Plato เรียกว่า โลกของแบบ เป็นโลกแห่งมโนคติ ที่ไม่มีวันดับสูญ

เมื่อมาพิจารณาถึงจริยศาสตร์ของชาวจิตนิยม จะพบว่า ปรัชญากลุ่มนี้ เน้นความสำคัญในเรื่องของปัญญา ไม่ให้ความสำคัญในทางวัตถุ ถือว่าปัญญาหรือความรู้เป็นสิ่งที่ดีที่สุดของมนุษย์ของทุกสิ่งในโลกย่อมอยู่ได้ด้วยคามมีสาระในตัวมันเอง ความคมคือสาระของมีด ความสามารถในการรักษาคนไข้คือสาระของความเป็นแพทย์ สาระของความเป็นคน คือปัญญา เพราะเป็นคุณสมบัติที่แยกคนออกจากสัตว์ ปัญญาทำให้มนุษย์เป็นตัวของตัวเอง Aristotle นักปรัชญาจิตนิยม กล่าวว่า ปัญญาคือการใช้เหตุผลเพื่อแสวงหาความจริง ปัญญานำมาซึ่งความสุข และความรู้บางอย่างมนุษย์นำไปใช้เป็นประโยชน์เพื่อความสุขสบาย แต่ความสุขสบายดังที่ปรัชญาสสารนิยมยึดถือ ไม่ใช่สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรแสวงหา ไม่ใช่สาระของความเป็นมนุษย์ เป็นเพียงสภาพที่เสมอกับสัตว์ที่อิมเอม คนที่สมบูรณ์คือคนที่ได้ปฏิบัติภารกิจ ที่เกิดจากกิจกรรมของปัญญา ความสุขมิได้มีค่าในตัวของมันเอง แต่เป็นเพียงคุณค่าภายนอก (Extrinsic value) ที่นำเราไปสู่กิจกรรมทางปัญญา

Aristotle ไม่ปฏิเสธความสุขทางกาย แต่เขาเห็นว่า ความสุขทางสัมผัสเป็นเพียงฐานที่จะนำไปสู่การแสวงหาความรู้เพื่อปัญญา Aristotle กล่าวว่า ความรู้แตกต่างจากความสุข ความรู้เป็นสิ่งที่มีความหมายในตัวมันเอง เป็นคุณค่าภายใน (Intrinsic value) ที่พาเราไปสู่โลกแห่งความเป็นจริง

Socrates ครูของ Plato มีความเห็นเช่นเดียวกันว่า ปัญญาคืออำนาจ อำนาจในการนำมนุษย์ไปสู่สัจจะ ไปให้พ้นจากอวิชชา ไปเพื่อแสวงหาความหมายของชีวิต นั่นคือสัจธรรมและคุณธรรม เพื่อจะได้ยึดถือเป็นหลักในการดำรงชีวิต หลักจริยธรรมที่ Socrates ย้ำมากคือความรู้ คือคุณธรรม (Knowledge is virtue) Socrates เชื่อว่า ไม่มีใครเป็นคนดีได้โดยปราศจากความรู้ ความรู้ในความหมายของ Socrates คือ ความรู้ในการดำรงชีวิต Socrates กล่าวว่า ไม่มี

ใครทำชั่วเพราะความตั้งใจแต่มนุษย์ทำเพราะความไม่รู้ คำสอนของครู Socrates ในข้อนี้ ทั้ง Plato และ Aristotle ไม่เห็นด้วย Socrates สอนให้มนุษย์หมั่นสำรวจตัวเอง เขากล่าวว่า

“ชีวิตที่ไม่ได้รับการสำรวจ คือชีวิตที่ไร้คุณค่า” (An unexamined life is not worth living) สหายผู้เป็นประชาชนแห่งนครเอเธนส์อันยิ่งใหญ่เกรียงไกร และชาญฉลาดทั้งหลาย ท่านไม่ละอายแก่ใจบ้าง หรือที่ท่านเอาแต่สะสมเงินทอง เกียรติยศ ชื่อเสียง แต่ไม่แยแสแม้เพียงสักหน่อยกับปัญญาและความสูงส่งแห่ง วิญญาณ ข้าพเจ้าขอกล่าวว่า ความดีมิได้เกิดขึ้นเพราะเงิน แต่เพราะความดี เงินและสิ่งประเสริฐอื่นๆ ทั้งของส่วนตัวและของสาธารณะจึงมีขึ้นได้

มีจริยธรรม อีกสำนักหนึ่งที่ชาวจิตนิยม ยึดถือว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่า นั่นคือ จริยธรรม แบบ “วิมุตตินิยม” ที่แสวงหาความสงบ ถือว่า ความสงบทางใจและความหลุดพ้นจากความ ออยากความต้องการ เป็นสิ่งที่ดีที่สุด เราจะพบแนวคิดเช่นนี้ในปรัชญาชินนิก (Cynic) สโตอิก (Stoic) ตลอดจนในปรัชญาทางศาสนาของชาวตะวันออก

แนวทางในการดำเนินชีวิต แบบวิมุตตินิยมมีความแตกต่างกัน ชาวชินนิก เช่น ไดโอ จินีส (Diogenes) แสวงหาความสงบด้วยการหนีโลกหนีความจริง (World negative) ประชด ประชันและปฏิเสธความเจริญทางด้านวัตถุโดยสิ้นเชิง เป็นการหนีจากสิ่งที่ตนไม่มี หรือสิ่งที่ไม่ เห็นด้วย การหนีโลกของชาวชินนิก จึงเป็นการหนีแบบขาดเป้าหมาย ไม่ทราบว่าจะหนีเพื่อไปสู่ เป้าหมายอะไร เป็นการหนีเพราะหน่ายต่อสิ่งต่างๆ เท่านั้นเอง

ส่วนชาวสโตอิก เช่น Zeno Epictetus Marcus Aurelius เป็นนักวิมุตตินิยมที่มี ทศนคติคล้ายคลึงกับปรัชญาพุทธ เชื่อในศักยภาพแห่งปัญญามนุษย์ เชื่อมั่นในกฎธรรมชาติ ที่ว่า จักรวาลดำรงอยู่และดำเนินไปตามกฎเกณฑ์ที่ตายตัว กฎเกณฑ์ทางธรรมชาติเป็นเหตุ เป็นผลที่เข้าใจได้ มนุษย์คือส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ดังนั้นการกระทำของมนุษย์ควรมีเหตุผลที่ คล้อยตามธรรมชาติ ในธรรมชาติ ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไปตามทางของมัน เป็นเหตุและเป็นผล แก่กันและกัน ดำเนินไปตามระเบียบตายตัว ทุกอย่างที่เกิดก็เพราะจำเป็นต้องเกิดตามเหตุ ปัจจัย

ความเห็น ความเชื่อของชาวสโตอิกและของชาวพุทธ จึงเป็นโลกทัศน์แบบสุโลก ที่สอน ให้รู้จักธรรมชาติและรู้จักชีวิตด้วยการใช้ปัญญา ปรัชญาสโตอิกและปรัชญาพุทธ จึงเป็น ปรัชญาของชาวปัญญานิยมที่เชื่อว่า ถ้าเราใช้เหตุผล เราจะเข้าใจธรรมชาติ และเมื่อเราเข้าใจ เราจะไม่เกิดอารมณ์ ไม่มีรัก ไม่มีโลก โกรธ หลง เพราะว่า เรารู้ว่าทุกสิ่งเป็นไปเพราะต้อง เป็นไป คุณธรรมนั้นเกิดจากปัญญา เหตุผลจะกำจัดอารมณ์ ถ้ามนุษย์ตั้งอยู่ในเหตุผล พฤติกรรมของมนุษย์ย่อมมาจากเหตุ เช่นเดียวกับธรรมชาติ ดังนั้น เมื่อเราเข้าใจในเหตุ เรา

จึงวางเฉยได้. ความโกรธ ความรัก เกิดจากความไม่เข้าใจ และเมื่อเราไม่เข้าใจ อารมณ์จึง อยู่เหนือเหตุผล ความรักกับความเมตตาจึงไม่ใช่สิ่งเดียวกัน ความรักมีจุดมุ่งมาที่ตัวเอง แต่ ความเมตตามุ่งไปยังคนอื่น อิศรภาพเป็นยอดปรารถนาของมนุษย์ อิศรภาพคือความสงบแห่ง จิตใจ ความสงบมิได้เกิดจากความสมอยาก แต่เกิดจากการระงับความอยาก ความอยากจะ ระงับได้ถ้าเรามีเหตุผลและยึดในเหตุผลอยู่เสมอ คนที่อยู่ในอารมณ์เหมือนคนที่ติดคุก มีแต่ ความกระวนกระวายหาความสงบสุขมิได้ ชาวปัญญานิยมเชื่อว่า ความสุขอยู่ที่ตัวเราเอง ไม่ได้อยู่ที่ปัจจัยภายนอก ความสุขที่อาศัยปัจจัยภายนอก เป็นความสุขที่ไม่เที่ยงไม่แน่นอน จึงหาความสงบไม่ได้ ถ้ามนุษย์เราเอาตัวเข้าไปผูกพันกับสิ่งภายนอก ที่อยู่พ้นอำนาจควบคุม ของเรา เราก็จะต้องประสบความผิดหวังไม่วันใดก็วันหนึ่ง ถ้ารู้จักปล่อยวางเสียได้ก็จะมีแต่ ความสงบ ถ้าเราถือว่สิ่งต่างๆ นั้นไม่ใช่ของเรา ไม่ว่าจะเกิดอะไรกับมัน เราก็จะไม่ถูก กระทบกระเทือน

ชาวสโตอิกสอนเช่นเดียวกับชาวพุทธว่า มนุษย์ควรเอาชนะที่ใจตัวเอง ถ้าเราทำได้เรา ก็จะมีความสุขที่แท้จริง มนุษย์ควรจะฝึกฝนคุณธรรม 3 ประการ คือ ความอดทน ความอด กลั้น และความยุติธรรม ความอดทนจะช่วยเมื่อเราได้รับความเจ็บปวดหรือมีความขัดแย้ง ความอดกลั้น จะช่วยเมื่อเราพบกับความเย้ายวนใจ ความยุติธรรมจะช่วยให้เราสมาคมกับ ผู้อื่น คนดีคือคนที่มีคุณสมบัติในคุณธรรม 3 ประการนี้

ปรัชญาสโตอิกสอนให้คนรักความสงบ แต่ก็มิได้แนะนำให้มนุษย์ออกไปอยู่ป่า และ ไม่ได้สอนให้คนหนีสังคม แต่สอนให้รับภาระช่วยเหลือผู้อื่นตามความสามารถของตน

Plato นักปรัชญาจิตนิยมของกรีกได้หันมาสอนจริยธรรมให้กับชาวเอเธนส์ เนื่องจาก ไม่เห็นด้วยกับคำสอนของสำนักโซฟิสต์ ที่กล่าวว่า ความดีคือความพอใจ คือความสุขสำราญ (Pleasure) ความดี คือ สิ่งที่เราชอบ ดังนั้น ความดีจึงเป็นอัตวิสัย ใครชอบอย่างไรก็ทำ อย่างนั้น Plato ได้แย้งปรัชญาโซฟิสต์เพราะเห็นว่า การสอนเช่นนั้นรังแต่จะนำความหายนะ ในทางจริยธรรมมาสู่ชาวเอเธนส์ เกณฑ์ในการตัดสินจริยธรรมควรเป็นสากล โซฟิสต์สอนให้ ทำความดีจากความพึงพอใจ แต่ Plato สอนให้ทำความดีด้วยเหตุผล

Plato แบ่งคุณธรรมในการกระทำความดีออกเป็น 2 ระดับ คือ คุณธรรมทางสังคมกับ คุณธรรมทางปัญญา

คุณธรรมทางสังคม คือ การกระทำความดีตามเกณฑ์ของสังคม ที่ยังถือว่าเป็น คุณธรรมระดับต่ำ แต่การประกอบคุณงามความดีอย่างมีเหตุผล เพื่อนำไปสู่ความดีที่เป็น จุดหมายสูงสุด จึงจะจัดว่าเป็นคุณธรรมชั้นสูง เพราะว่าเป็นการทำดีเพื่อความดี และเพื่อ มโนคติแห่งความดี ที่ Plato เรียกว่า Idea of the Good

Plato กล่าวว่า คุณธรรม (Virtue) คือ แนวทางแห่งวิถีปฏิบัติ เพื่อให้บรรลุจุดหมายสูงสุด เพื่อการปลดปล่อยให้หลุดพ้นของวิญญาณมนุษย์ เขาแนะนำให้นักปรัชญาในการเพ่งพินิจมโนคติอย่างนักปรัชญา แต่ Plato ไม่แนะนำให้เราสละโลกหรือหนีสังคมออกไปบำเพ็ญภาวนาเพ่งมโนคติ (พระเจ้า) ตามป่าเขาลำเนาไพร Plato มีความเห็นว่า มนุษย์ไม่ใช่พุทธบัญญัติบริสุทธิ์ แต่มนุษย์ประกอบขึ้นด้วยวิญญาณที่มีเหตุผลและวิญญาณที่ไร้เหตุผล ดังนั้น วิญญาณเหล่านี้ควรได้รับการเอาใจใส่อย่างเท่าเทียมกัน นั่นคือ มนุษย์ควรมีสติที่จะแสวงหาความพึงพอใจให้กับร่างกายในระดับหนึ่ง เพื่อที่จะเปิดโอกาสให้วิญญาณไร้เหตุผลได้มีความรัก ความสุนทรีย์ตามสมควรแห่งอารมณ์ ขณะเดียวกันก็ควรที่จะได้ทะนุบำรุงวิญญาณแห่งเหตุผลให้แก่งำขึ้นด้วยการบำเพ็ญภาวนามโนคติ Plato กล่าวว่า ชีวิตที่ผสมผสานกิจกรรมหลาย ๆ อย่างเข้าด้วยกัน เป็นชีวิตที่เปรียบเหมือนการผสมน้ำผึ้งกับน้ำให้เข้ากัน เพื่อจะได้เครื่องดื่มอันโอชะ คนดีของ Plato คือ คนที่มีคุณธรรม (States of Character) 4 ประการ ดังนี้

1). ปัญญา (Wisdom) ที่เกิดจากการใช้สมรรถภาพทางวิญญาณเหตุผลให้อยู่เหนือวิญญาณส่วนที่ไร้เหตุผล

2). ความกล้าหาญ (Courage) คือ สมรรถภาพในการใช้วิญญาณแห่งเจตนาธรรมที่มีเหตุผลเป็นตัวนำ กล่าวคือ รู้จักที่จะเลือกใช้ความกล้าหาญให้เหมาะสมว่าควรจะเป็นเช่นใด ระวังใดที่ควรบุก และระวังใดควรถอย หรือควรตั้งรับ

3). การรู้จักประมาณ (Temperance) เป็นคุณธรรมจากการใช้วิญญาณของเหตุผลเข้าควบคุมวิญญาณของความต้องการ กล่าวคือ ใช้เหตุผลให้อยู่เหนือความอยาก

4). ความยุติธรรม (Justice) หมายถึง ภาวะที่สมดุลระหว่างวิญญาณทั้งสามส่วน คือ วิญญาณแห่งเหตุผล วิญญาณแห่งเจตนาธรรม และวิญญาณแห่งความต้องการ

Aristotle (พ.ศ. 159) ศิษย์ของ Plato ได้ขยายจริยศาสตร์ของ Plato เพิ่มเติมจากเดิมเกี่ยวกับคุณค่าทางด้านความสุข ความดี ความมีคุณธรรมว่า ความสุขมิได้หมายถึง ความสำราญ (Pleasure) ไม่ใช่ความมั่งคั่งร่ำรวย (Wealth) และไม่ใช่เกียรติยศ (Honor) Aristotle มีความเห็นว่า ความสำราญเป็นเพียงผลพลอยได้ของชีวิต ความมั่งคั่งเป็นเพียงทางผ่านไปสู่อุบัติความสำราญ

Aristotle (อ้างถึงใน สุวัฒน์ จันทรจำนง, 2540) มีความเห็นว่า ความมั่งคั่งซื้อความสุขที่แท้จริงไม่ได้ ส่วนเกียรติยศก็เป็นเพียงสิ่งที่ได้มาจากการให้ของคนอื่น วันใดที่ผู้อื่นไม่มอบให้ วันนั้นเราก็มีความทุกข์ เกียรติยศจึงไม่ใช่จุดหมายที่สมบูรณ์ จึงไม่ใช่ความสุขที่แท้จริง

Aristotle กล่าวว่า ความสุข คือกิจกรรมของวิญญาณที่สอดคล้องกับคุณธรรมที่สมบูรณ์ ความสุขของมนุษย์ คือความสุขทางวิญญาณ และวิญญาณจะมีความสุขก็ต่อเมื่อได้คิดและได้

ดำเนินชีวิตอย่างมีคุณธรรมที่ถาวร เป็นคุณธรรมที่ฝังรากลึกอยู่ในจิตใจจนเป็นลักษณะนิสัยที่ Aristotle เรียกว่า State of Character คุณธรรมมิใช่คุณสมบัติที่มนุษย์มีติดตัวมาตั้งแต่เกิด หากแต่เป็นนิสัยที่จะต้องสร้างขึ้นมาจากภายหลัง Aristotle กล่าวว่า

มนุษย์ได้รับคุณธรรมมาจากการฝึกหัดอบรม เหมือนกรณีของความชำนาญ ในศิลปะทั้งหลาย เราเรียนก่อนที่จะทำเรื่องเหล่านี้ เราเรียนด้วยการลงมือทำ มนุษย์เป็นผู้ที่ยุติธรรมก็เพราะทำในสิ่งที่ยุติธรรม เป็นผู้ที่ยุติธรรมเพราะอยู่ใน ความสำรวม คนเรากล้าเพราะเราแสดงความกล้าอย่างมีเหตุผล

ตามความเห็นของ Aristotle เขาแบ่งคุณธรรมออกเป็น 2 ประเภท คือ

1). คุณธรรมด้านพุทธิปัญญา (Intellectual virtues) หมายถึง ความสามารถในการใช้ เหตุผลในการแสวงหาความรู้เกี่ยวกับสิ่งสากล และเพื่อการคำนวณในทางคณิตศาสตร์ เป็นการ คิดค้นหาความจริงจากการศึกษาเล่าเรียนทางภาคทฤษฎี (Theoretical wisdom)

2). คุณธรรมทางด้านศีลธรรม (Moral virtues) หมายถึง ความสามารถในการที่จะเลือก ทำความดีที่เกิดจากการฝึกหัดประพฤติปฏิบัติดีปฏิบัติชอบโดยทั่วไปในชีวิตจริงจนเป็นนิสัย

Aristotle เป็นนักปราชญ์ที่เน้นการเรียนรู้ อย่างที่ปรัชญาพุทธเน้นเรื่องของ ไตรสิกขา โดยการนำความรู้นั้นมาสู่การปฏิบัติ เพื่อเป้าหมายในทางคุณธรรม ปรัชญาการเรียนรู้ของ พระพุทธเจ้าและของ Aristotle ถือว่าเป็นแม่แบบของปรัชญาการศึกษาในปัจจุบันคือ พุทธิศึกษา พลศึกษา และจริยศึกษา (Cognitive, Psychomotor และ Affective Domain)

กล่าวโดยสรุปแล้ว เราจะเห็นว่า จริยศาสตร์ของนักปรัชญาชาวกรีก เชื่อว่า การ แสวงหาปัญญาคือ การแสวงหาความสุข ตามที่ Socrates กล่าวไว้ว่า ปัญญาคืออำนาจ ปัญญา คือคุณธรรม ชาวจิตนิยมและปัญญานิยมเหล่านี้เชื่อว่า ชีวิตที่ประเสริฐ คือ ชีวิตที่ใช้ปัญญาใน การแสวงหาสัจธรรมและคุณธรรม มนุษย์ควรดำเนินชีวิตไปตามหลักการนี้ โดยไม่หวังสิ่งใดๆ ทั้งสิ้น แม้แต่ความสุขทางร่างกาย ชาวจิตนิยม เช่น Plato Aristotle มีความเห็นว่า ความดีไม่ได้ เกิดจากลาภยศ แต่เพราะลาภยศความดีจึงมีขึ้นได้ ดังนั้น เราจึงสรุปได้ว่า จริยศาสตร์ของนัก ปรัชญาชาวกรีกในสมัยนั้นเป็นแบบ ปัญญานิยม อันเป็นแนวความคิดที่มีอิทธิพลต่อจริยธรรม แบบสมบูรณนิยม ของนักปรัชญาชาวตะวันตก เช่น Emmanuel Kant ในเวลาต่อมา

1.3.2 ปรัชญาพุทธ (เถรวาท) กับวิทยาศาสตร์

วิทยาศาสตร์เป็นองค์ความรู้ที่ได้จากการค้นพบกฎธรรมชาติทางด้านสสารและ พลังงานด้วยวิธีการเชิงประจักษ์ (Empirical) เช่น จากการสังเกต การทดลอง การพิสูจน์ การ

ตรวจสอบ ปรัชญาการณหรือตรวจสอบสมมติฐาน เมื่อพบความจริงที่ตรงกันหลายๆ ครั้ง จึงตั้งเป็นกฎ (Law) ปรัชญาการณใดที่วิทยาศาสตร์ยังไม่สามารถพิสูจน์ได้ แต่เป็นความเชื่อ เป็นความคาดคะเน ที่ได้จากเหตุผล (Rational) ความรู้ในลักษณะเช่นนั้น วิทยาศาสตร์ถือว่าเป็นเพียงทฤษฎี (Theory) หรือสมมติฐาน (Hypothesis) ที่ยังต้องรอการพิสูจน์ การแสวงหาความรู้ในทางวิทยาศาสตร์ต้องอาศัยปัญญา ไม่อาศัยความเชื่อที่เกิดจากศรัทธาอารมณ์และความรู้สึกดังที่มนุษย์มีต่อศาสนาโดยทั่วไป วิทยาศาสตร์จึงมีลักษณะที่คล้ายกับปรัชญาพุทธที่สอนให้มนุษย์ใช้ปัญญาแทนศรัทธาในการแสวงหาความจริง ยกเว้นการใช้ศรัทธานั้นเพื่อเป็นเครื่องมือที่นำไปสู่การสร้างปัญญาในภายหลัง

วิทยาศาสตร์แสวงหาความรู้จากธรรมชาติและจากกฎธรรมชาติที่อยู่ภายนอกตัวมนุษย์ ส่วนปรัชญาพุทธแสวงหาความจริงจากทั้งภายนอกและภายในตัวมนุษย์อันเป็นเหตุ (สมุทัย) ที่ทำให้เกิดปัญหา (ทุกข์) ทางด้านจิตวิญญาณอันเป็นผลกระทบต่อการดำรงชีวิตและต่อคุณภาพชีวิต

วิทยาศาสตร์มุ่งแก้ปัญหาภายนอก ส่วนปรัชญาพุทธมุ่งแก้ปัญหาภายใน วิทยาศาสตร์มุ่งศึกษาด้านสสารและพลังงาน พุทธปรัชญามุ่งศึกษาด้านจิต วิทยาศาสตร์มุ่งแสวงหาความรู้เพื่อเอาชนะธรรมชาติ ส่วนปรัชญาพุทธสอนมนุษย์ดำรงชีวิตให้สอดคล้องกลมกลืนกับธรรมชาติ กระบวนการผลิตทางวิทยาศาสตร์ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ส่วนกระบวนการปฏิบัติธรรมในปรัชญาพุทธส่งเสริมให้มนุษย์อนุรักษ์ธรรมชาติ อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

ทั้งปรัชญาพุทธและวิทยาศาสตร์มีความเชื่ออย่างเดียวกันว่า สรรพสิ่งในจักรวาลล้วนดำเนินไปอย่างมีเหตุมีผล มีความเป็นระเบียบและมีกฎเกณฑ์ที่แน่นอน แม้ ควอนตัมฟิสิกส์ (Quantum physics) จะพบในเวลาต่อมาว่าสสารในระดับปรมาณูและอนุภาคของปรมาณู (Subatomic structure) ดำเนินไปอย่างไร้ระเบียบและขาดกฎเกณฑ์ที่แน่นอน แต่น่าจะเป็นเพียงความไม่แน่นอนภายใต้ข้อจำกัดขององค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่ยังไม่อาจเข้าถึงแก่นแท้แห่งเหตุปัจจัยของโลกแห่งสสารในอนัตตภาวะ ปรัชญาพุทธยังเชื่อว่า กฎอภิปัจจยดาจะยังคงดำรงอยู่โดยปราศจากผลกระทบจากความรู้อย่างใด ๆ ในทางวิทยาศาสตร์

Fritjof Capra นักฟิสิกส์แห่งมหาวิทยาลัยเบริกเลย์ สหรัฐอเมริกา ได้แสดงความเห็นไว้ในหนังสือ The Turning Point ว่า นักวิทยาศาสตร์ที่มีชื่อเสียงในสองศตวรรษที่ผ่านมา ไม่ว่าจะเป็น Newton Decartes หรือ Francis Bacon ก็ตาม ล้วนแต่เป็นผู้ที่มีแนวคิดในการที่จะนำความรู้ทางวิทยาศาสตร์มาใช้เอาชนะธรรมชาติมากกว่าความต้องการที่จะแสวงหาความจริงเพื่อประนีประนอมให้เกิดความกลมกลืนกับธรรมชาติ เขากล่าวว่า ทั้งแนวคิดแบบ Newtonian และ Cartesian concepts ล้วนแต่สอนและสร้างทัศนคติที่ผิดๆ มาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 17 สอนให้มนุษย์เอาชนะธรรมชาติ มองมนุษย์และธรรมชาติว่าเป็นเพียงเครื่องยนต์กลไก

(Mechanistic) ตามหลักปรัชญาของการทอนลง (Reductionism) ผลกระทบจากแนวคิดของนักวิทยาศาสตร์ทั้งสองฝ่าย ก่อให้เกิดปรัชญาวัตถุนิยมในเวลาต่อมา มนุษย์จึงมองและสนองตอบความต้องการของมนุษย์ด้วยลักษณะที่ไม่เป็นองค์รวม (Non-Holistic) มองมนุษย์เป็นเพียงหน่วยย่อยของสังคมที่ไร้หัวใจและไร้จิตวิญญาณ ก่อให้เกิดสังคมบริโภคนิยม เอาใจเอาเปรียบแก่งแย่งชิงดี หลงไหลในวัตถุนิยมนึกถึงคุณค่าทางคุณธรรม ก่อให้เกิดผลกระทบต่อความสัมพันธ์อันเป็นองค์รวมระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ มนุษย์ต่อสังคม และมนุษย์ต่อสิ่งแวดล้อม ปัญหาทางจริยธรรมกลายเป็นปัญหาทางสังคม และตามมาด้วยการทำลายธรรมชาติสิ่งแวดล้อม เป็นสังคมที่เน้นวัตถุและเสพวัตถุ

Capra กล่าวว่า แนวคิดแบบ Newtonian และ Cartesian ที่เกิดขึ้นเมื่อ 200-300 ปี กำลังจะมาถึงจุดหักเหเปลี่ยนกลับ (turning point) ไปสู่ความเสื่อม โดยมนุษย์ผู้ที่ด้อยโอกาสจะได้รับผลกระทบจากความไม่เป็นธรรมในสังคมเป็นอันดับแรก และเมื่อถึงจุดสูงสุดอารยธรรมของมนุษย์ในยุคปัจจุบัน ที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ มาชั่วระยะเวลาหนึ่ง ก็จะมีเสื่อมสลายลงเช่นเดียวกับอารยธรรมของชาวเมโสโปเตเมีย ของชาวอียิปต์ ชาวกรีก และชาวโรมัน ที่ได้ล่มสลายลงในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ อันเป็นไปตามหลักการเปลี่ยนแปลงตามคัมภีร์อี้จิงในลัทธิเต๋า และตามหลักไตรลักษณ์ของพุทธศาสนา

Capra เชื่อว่า สังคมตะวันตกจะต้องแก้แนวคิดที่มองมนุษย์แบบกลไก เน้นค่านิยมทางวัตถุให้เปลี่ยนกลับมาใช้ความผสมกลมกลืนกับคุณค่าทางด้านจิตวิญญาณแบบองค์รวม (Holistic) ตามปรัชญาตะวันออก แนวคิดของ Capra เป็นความรู้สึกของนักวิทยาศาสตร์ที่เห็นคุณค่าของปรัชญาพุทธและปรัชญาเต๋าว่า ควรต่อการนำมาปรับเปลี่ยนให้เกิดความผสมผสานกลมกลืนกับแนวคิดทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในสังคมของชาวตะวันตก

พุทธปรัชญานั้นมีความคล้ายคลึงและมีความแตกต่างกับวิทยาศาสตร์ในหลายประการ เช่น วิทยาศาสตร์มุ่งสู่การแสวงหาความรู้ทางด้านสสาร ปรัชญาพุทธมุ่งศึกษาหาความจริงทางด้าน อสสาร ในขณะที่มีนักวิทยาศาสตร์กลุ่มหนึ่งมุ่งแสวงหาความจริงของธรรมชาติที่เรียกว่า วิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ (Pure Science) และมีนักวิทยาศาสตร์อีกกลุ่มหนึ่งมุ่งแสวงหาความรู้ที่จะนำมาก่อให้เกิดประโยชน์ต่อมนุษย์ที่เราเรียกว่า วิทยาศาสตร์ประยุกต์ (Applied Science) ปรัชญาพุทธก็เช่นเดียวกัน พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระสัทธรรมเพื่อสอนให้มนุษย์เกิดปัญญาสองทาง คือ ทางแรก สอนให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องในธรรมชาติและในกฎธรรมชาติ เช่น สอนให้รู้หลักอภิปัจจยตา หลักไตรลักษณ์ อริยสัจ หลักปฏิจจสมุปบาท หลักเบญจขันธ์ ทางที่สอง สอนให้เกิดความรู้ความเข้าใจในคุณค่าทางจริยธรรมเพื่อนำไปใช้ไปปฏิบัติให้เกิดผลดีต่อตัวเองต่อสังคม และต่อธรรมชาติที่เรียกว่า ไตรสิกขา สอนให้ละเว้นความชั่ว สอนให้กระทำความดี และสอนให้ทำจิตให้สงบ บริสุทธิ์ ดังเช่นที่ปรากฏในโอวาทปาฏิโมกข์ ฯลฯ ปรัชญาพุทธจึงอยู่ในฐานะคล้ายกับวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ แต่จริยศาสตร์แนว

พุทธไม่เหมือนกับวิทยาศาสตร์แนวเทคโนโลยี ดังที่ท่านพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) แสดงความเห็นไว้ใน การบรรยาย เรื่องพุทธศาสนาในฐานะรากฐานทางวิทยาศาสตร์ ตอนหนึ่งว่า

วิทยาศาสตร์นำเอาความรู้จากกฎธรรมชาติไปสอนให้มนุษย์รู้จักใช้เทคโนโลยี เพื่อควบคุมธรรมชาติ ส่วนปรัชญาพุทธสอนให้มนุษย์นำสัจธรรมมาสร้างจริยธรรมเพื่อดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับธรรมชาติ สอนให้มนุษย์ใช้ปัญญาในการแก้ปัญหาชีวิตและพัฒนาคุณภาพชีวิต

วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีให้ความสะดวกสบายกับมนุษย์ก็จริง แต่ผลกระทบต่อธรรมชาติจากการผลิตการใช้เทคโนโลยีอย่างขาดปัญญาก็ย่อมมีได้มากมายเช่นเดียวกัน วิทยาศาสตร์ทำให้มนุษย์กลายเป็นทาสของเทคโนโลยี ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสังคมและต่อสิ่งแวดล้อม ถ้ามนุษย์ไม่รู้จักประนีประนอมแนวคิดทางวิทยาศาสตร์ให้กลมกลืนกับแนวคิดทางปรัชญาพุทธ

วิทยาศาสตร์ประยุกต์มีความแตกต่างจากจริยศาสตร์แนวพุทธ เพราะมนุษย์นำผลผลิตทางวิทยาศาสตร์มาใช้เพื่อความสะดวกสบาย นำมาเพื่อการเปลี่ยนแปลงคุณภาพชีวิต แต่เป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงคุณภาพในการดำรงชีวิตภายนอก ส่วนจริยศาสตร์แนวพุทธ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงคุณภาพในการดำเนินชีวิตภายใน แม้ว่าวิทยาศาสตร์เทคโนโลยียึดปรัชญามนุษยนิยมเช่นเดียวกับปรัชญาพุทธก็จริง แต่เป็นปรัชญามนุษยนิยมที่ตั้งอยู่บนฐานแห่งการแสวงหาประโยชน์มากกว่าการสนองประโยชน์ จึงก่อให้เกิดปัญหามลพิษมลภาวะทั้งทางเดินทางน้ำ และทางอากาศอยู่ในขณะนี้ ท่านพระธรรมปิฎก กล่าวไว้ในหนังสือเล่มเดียวกันว่า

หากผู้ผลิตเทคโนโลยีไม่มุ่งประโยชน์ตนจนเกินไป โดยเห็นแก่สังคมส่วนรวม ยึดหลัก จริยธรรมแนวพุทธที่จะไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ไม่ตั้งอยู่ในความประมาทในการประกอบการอันจะเกิดผลกระทบต่อสังคม ก็จะทำให้ผู้ผลิตและผลผลิตในทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีดำเนินไปอย่างสอดคล้องกับแนวปรัชญาพุทธ อันจะก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดกับมนุษยชาติได้ทั้งในทางโลกและทางธรรม

เมื่อเรามามองในด้านทฤษฎีความรู้ (Epistemology) ระหว่างปรัชญาทางวิทยาศาสตร์ กับปรัชญาพุทธ จะเห็นความแตกต่างที่ปะปนอยู่ในความเหมือนกันบางประการ คือ

วิทยาศาสตร์แสวงหาความรู้จากทางประสบการณ์ (Empiricism) มีการสังเกต มีการทดลองด้วยประสาทสัมผัสทั้ง 5 ชาวประสบการณ์นิยมกล่าวว่า ความรู้ที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด

ตามความเชื่อของชาวเหตุผลนิยม เช่น Plato นั้นไม่มี แต่ความรู้หาได้จากการเรียนรู้ การเรียนรู้คือการใช้ประสาทสัมผัส คือ การใช้ประสบการณ์ แม้ว่าประสบการณ์จะไม่ใช่อำนาจของความรู้ แต่ประสบการณ์ก็เป็นอุปกรณ์ที่ช่วยให้ความรู้ที่แฝงอยู่ปรากฏขึ้นเป็นความจริง ความรู้ที่ได้จากประสบการณ์เรียกว่า ความรู้เชิงประจักษ์ (Empirical knowledge) เป็นความรู้ที่ได้จากการอุปนัย (Induction)

วิทยาศาสตร์แสวงหาความจริงสากล (Truth) จากฐานที่เป็นความจริงเฉพาะ (Fact) องค์ความรู้ในทางวิทยาศาสตร์ได้จากประสบการณ์ ความรู้ใดที่อยู่นอกขอบเขตของประสบการณ์ไม่ถือว่าเป็นความรู้ในทางวิทยาศาสตร์จึงเป็นความรู้สาธารณะที่ทุกคนยอมรับ ไม่อาศัยความเชื่อความศรัทธา เป็นความจริงที่สามารถอธิบายได้ ทดลองให้เห็นได้ พิสูจน์ได้ ยกเว้นในบางกรณีที่วิทยาศาสตร์ถือว่าเป็นเพียงทฤษฎีหรือสมมติฐานที่ยังไม่สามารถแสดงให้ปรากฏทางประสาทสัมผัส แต่ก็ยังอยู่ในขอบเขตของความจริงตามทฤษฎี (Theoretical Entities) เป็นความจริงในกรอบความคิดของวิทยาศาสตร์ (Scientific Realism) เช่น ทฤษฎีที่อธิบายปรากฏการณ์ของอนุภาคสสารในระดับที่ต่ำกว่าปรมาณู (Subatomic structure) ความรู้ทางวิทยาศาสตร์เป็นความรู้สากลที่นักวิทยาศาสตร์ทั่วโลกให้การรับรองว่าเป็นความจริง ตราบเท่าที่ยังไม่มีกฎหรือมีทฤษฎีอื่นมาหักล้าง

ลักษณะความรู้ในทางวิทยาศาสตร์อีกอย่างหนึ่ง คือ สามารถช่วยอธิบายพยากรณ์หรือคาดหมายอนาคตได้จากเงื่อนไขของเหตุปัจจัย เหตุปัจจัยหนึ่งย่อมเกิดผลเฉพาะอย่างหนึ่งเสมอ วิทยาศาสตร์ไม่ปฏิเสธความรู้ที่ได้จากนิรนัย แต่การนิรนัยนั้นวิทยาศาสตร์ถือเป็นเพียงเครื่องมือทางคณิตศาสตร์ที่ช่วยให้การแสวงหาความรู้ กระทำได้รวดเร็ว แม่นยำ และกระชับยิ่งขึ้นเท่านั้น

เมื่อกลับมาพิจารณาทฤษฎีความรู้ทางพุทธศาสนา เพื่อเปรียบเทียบกับวิทยาศาสตร์ เราจะทราบว่า พุทธศาสนานั้นมีการพัฒนาปัญญาและการแสวงหาความรู้ได้ 3 ทาง คือ

1). สุตตมยปัญญา ความรู้ที่ได้จากการได้ยินได้ฟัง หรือความรู้ที่ได้จากข้อมูลข่าวสาร (Information) ถือเป็นความรู้เชิงประจักษ์ที่ได้จากประสาทสัมผัส (Empiricism) หรือจากประสบการณ์

2). จินตามยปัญญา ความรู้ที่ได้จากการคิดการใช้เหตุผล (Rationalism) โดยวิธีโยนิโสมนสิการ กล่าวถึง พิเคราะห์เพื่อเข้าถึงความจริงโดยสืบค้นหาเหตุผลไปตามลำดับจนถึงต้นเหตุ รู้จักแยกแยะองค์ประกอบจนมองเห็นตัวสภาวะและความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย ใคร่ครวญตรอง รู้จักสิ่งที่ดีที่ชั่ว ยังกุศลกรรมให้เกิดขึ้นโดยอุบายที่ชอบเพื่อมิให้เกิดต้นเหตุและอวิชชา

3). ภาวนามยปัญญา ความรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติ (pragmatism) การบำเพ็ญเพียร การฝึกอบรมเพื่อเจริญปัญญาให้รู้เท่าทัน และเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง จนมีจิตใจเป็นอิสระไม่ถูกครอบงำด้วยกิเลสและความทุกข์

สุดตมยปัญญา หรือความรู้เชิงประจักษ์โดยทั่วไปนั้น ปรัชญาพุทธมีความเห็นว่าเป็นเพียงความรู้ทางโลก เป็นความรู้ทางอุดมคติและพีชนิยามที่ยังไม่สามารถนำมาแก้ปัญหาทางจิตวิญญาณ หรือใช้ในการอธิบายธรรมนิยามอื่น ๆ ได้ เป็นความรู้ทางประสบการณ์ที่ได้จากประสาทสัมผัสทั้ง 5 ที่ยังไม่ก่อให้เกิดญาณทัศนะที่สมบูรณ์ถูกต้องตามความเป็นจริง จนกว่าความรู้ที่ได้จากประสบการณ์นั้นจะได้รับการกลั่นกรองจากสัมผัสที่ 6 คือใจ หรือธรรมารมณ์ สามารถวิเคราะห์ใคร่ครวญหาเหตุผลตามหลักไตรสิกขา จนเกิดปัญญาในการพัฒนาจิตให้เป็นอิสระพ้นจากกิเลสทั้งปวง

ปรัชญาพุทธมีความเห็นว่า ความรู้เชิงประจักษ์โดยทั่วไปที่ยังไม่ได้รับการกลั่นกรองด้วยอัสวักขยญาณนั้น เป็นเพียงความรู้ที่ทำให้มนุษย์รู้จักโลกและยึดติดกับโลกตามแนวความคิดทางวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี ที่สอนให้มนุษย์ถือโอกาสตักตวงเอาความสุขสบายจากการที่ได้พิชิตโลก พิชิตธรรมชาติ จนทำให้โลกและมนุษย์อยู่กับมลภาวะอันเป็นปัญหาสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์พยายาม แก้ไขอยู่ในขณะนี้ ความรู้เชิงประจักษ์ที่สมบูรณ์นั้น ปรัชญาพุทธเห็นว่า ควรมีลักษณะ 2 ประการ คือ

ประการแรก ควรเป็นความรู้แบบภววิสัย (Objective) ที่สามารถมองเห็นความจริงด้วยปัญญา เป็นความรู้เพื่อการรับรู้ โดยปราศจากความชอบชังแบบอัตวิสัย (Subjective) เป็นความรู้ที่มีได้เป็นไปเพื่อการเสพสนองบำเรออินทรีย์

ประการที่สอง เป็นความรู้ที่ก่อให้เกิดคุณค่าต่อการดำเนินชีวิตที่สมบูรณ์ ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อประสบการณ์ชีวิตในด้านที่น่าพอใจและไม่พอใจ

ปรัชญาพุทธเชื่อว่า ความรู้และการรับรู้เป็นกิจกรรมของชีวิต เป็นการแสวงหาประโยชน์จากสิ่งรับรู้เพื่อนำไปแก้ปัญหาและพัฒนาจิตใจ ปรัชญาพุทธเห็นด้วยกับชาวประสบการณ์นิยมที่เชื่อว่า ความรู้และความจริงนั้นไม่ได้ถูกประทับในจิตวิญญาณของคนเรามาตั้งแต่เกิดตามความเชื่อของชาวเหตุผลนิยม เช่น Plato แต่ต้องอาศัยการได้ยินได้ฟังได้เห็นได้เรียนรู้ ประสบการณ์จึงจะเกิดสำนึกว่าตนรู้

กล่าวโดยสรุปพุทธปรัชญาเชื่อว่า ความรู้ชั้นสูงนั้น ได้จากการพัฒนาปัญญาทั้ง ๓ กระบวนการ กิจกรรมของปัญญาเป็นรากฐานในการแสวงหาสัจธรรม ปรัชญาพุทธสอนให้ใช้ความคิดอย่างเป็นระบบสืบสาวหาเหตุปัจจัยด้วยโยนิโสมนสิการ เพื่อให้เกิดสัมมาทิฐิ คือความเห็นที่ถูกต้อง เช่น คิดถึงเหตุปัจจัยในการเกิดทุกข์เวทนาตามหลักปฏิจจสมุปบาท คิดแบบแยกองค์ประกอบ เช่น วิเคราะห์ถึงรูปและนามที่ประกอบกันขึ้นเป็นเบญจขันธ์ (The

Five Aggregates) เพื่อโยงไปสู่การเห็นความจริงในไตรลักษณ์ว่าธรรมทั้งหลายล้วนแต่ไม่เที่ยง ไม่แน่นอน ตั้งอยู่ไม่ได้ ไม่มีตัวตน สอนให้คิดแบบมองหาคุณค่าทั้งด้านคุณและโทษ สอนให้คิดเพื่อหาทางออกในการแก้ปัญหา

การแสวงหาความรู้ด้วยการคิดอย่างมีเหตุผลหรือจินตามยปัญญาในปรัชญาพุทธนั้น มีความสอดคล้องกับทฤษฎีความรู้ในปรัชญาเหตุผลนิยมที่มั่นใจว่าการใช้เหตุผลตามวิธีนรนัย (Deduction) เท่านั้นที่จะพามนุษย์ไปสู่ความจริงที่แน่นอน การที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้วิธีแก้ปัญหาชีวิตด้วยดังพุทธพจน์ที่ว่า ตนเองเป็นที่พึ่งของตนเอง ปรัชญาเถรวาทศรัทธาในตัวมนุษย์ เชื่อว่ามนุษย์ทุกคนมีศักยภาพในการเข้าถึงสัจธรรมได้เท่ากัน แต่อาจจะแตกต่างกันที่การใช้เวลาทำความเข้าใจ หลักธรรมที่จะนำไปสู่การปฏิบัติ

1.4 จิตตปัญญาศึกษาในมุมมองทางศาสนา

การศึกษาในเรื่องเกี่ยวกับจิตใจนั้นเป็นสิ่งที่ถือว่ามีค่าสำคัญมาตั้งแต่โบราณกาล ได้มีการกล่าวไว้ในคัมภีร์ และหลักธรรมคำสอนของศาสนาต่างๆ เพื่อเป็นหลักปฏิบัติของศาสนิกชน ได้ยึดถือเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต และถือว่าการศึกษาดังนั้นเป็นการศึกษาที่แท้จริง

มหาตม คานธี กล่าวไว้ในหนังสือ แต่นักศึกษา ว่า

ก้าวแรกแห่งการไปสู่การศึกษาที่แท้จริงนั้น ได้แก่การมีจิตใจที่บริสุทธิ์สะอาด หากการศึกษาที่ท่านได้รับ ทำให้ท่านห่างเหินจากพระผู้เป็นเจ้า ข้าพเจ้าก็ไม่ทราบว่าการศึกษานั้นจะช่วยท่านได้อย่างไร และท่านจะเป็นประโยชน์แก่โลกได้อย่างไร...พระผู้เป็นเจ้าหาได้ประทับอยู่ในสวรรค์หรือในเบื้องล่างไม่ หากทรงอยู่ในทุกคน ไม่ว่าเขาผู้นั้นจะเป็นฮินดู พราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ ศูทร หรือปัญญาชน และไม่ว่าเขาผู้นั้นจะเป็นมุสลิม ปาร์ซี คริสต์ จะเป็นผู้ชายหรือผู้หญิงก็ตาม

1.4.1 จิตตปัญญาศึกษาตามหลักพุทธศาสนา

พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ (2538) กล่าวถึงพุทธปัญญากับการศึกษาว่า

คำว่าการศึกษา ตรงกับภาษาบาลีว่า ลิกขา ซึ่งแปลรากศัพท์ว่า เครื่องมือในการมองเห็นตน อันได้แก่ การพยายามสอบตนเอง จนเข้าใจตนเอง แล้วจึงปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตนเองด้วยวิธีการอันชอบ...หรืออีกความหมายหนึ่ง คำว่าลิกขาแปลตามรากศัพท์ว่าเครื่องมือทำให้เห็นความจริง อันได้แก่ความจริงเกี่ยวกับตนเอง สังคม สิ่งแวดล้อม และโลก ผู้ที่ได้รับการศึกษาคือผู้ที่มีความเข้าใจตนเอง เข้าใจสังคม และเข้าใจโลกอย่างแจ่มแจ้ง จนสามารถวางความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งที่

เกี่ยวข้องกับตนเองได้อย่างเหมาะสมสอดคล้อง ตลอดถึงการมีที่ท่าที่ถูกต้องต่อ
ความเป็นไปของโลกที่เปลี่ยนแปลงตามเหตุปัจจัยอยู่เนื่องนิตย์

หลักการศึกษที่สมบูรณ์ในทัศนะของท่านพุทธทาส มีองค์ประกอบ 3 ประการ คือมี
ความฉลาด และมีเครื่องมือควบคุมความฉลาด เพื่อให้ใช้ความฉลาดอย่างถูกต้อง มีวิชาชีพและ
อาชีพ เพียงพอต่อการดำรงชีพ มีมนุษยธรรม

ปัญญานันทะภิกขุ (อ้างถึงใน พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ, 2538) ได้กล่าวถึงการศึกษา
ว่า การศึกษาเป็นบ่อเกิดของความรู้ ของการงาน ของความก้าวหน้า เป็นกุญแจดอกแรกของ
ความเจริญทุกชนิด เป็นสิ่งที่ทำให้ชีวิตสมบูรณ์ การศึกษาจึงเป็นพลวัต ในการพัฒนาทั้งชีวิต
สังคม และโลก ให้เจริญและสันติสุข นอกจากนี้ยังกล่าวถึงการศึกษาที่สมบูรณ์ว่า การศึกษาที่
สมบูรณ์เป็นบ่อเกิดแห่งปัญญา เป็นทางให้เกิดหุดาสว่าง มองการณ์ไกล เป็นปัญญาที่มีเหตุผล
มีธรรมะคือสติ คอยเหนี่ยวรั้งไม่ให้ดำเนินไปผิดทาง

ในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) เห็นว่าการศึกษาเป็นทั้งตัวการพัฒนา
และเครื่องมือสำหรับพัฒนา คือพัฒนาตัวบุคคลขึ้นทั้งคนทั้งชีวิต เมื่อผู้เรียนมีการศึกษาที่จะเอา
คุณสมบัติที่เกิดจากการศึกษานี้ไปเป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิต การศึกษาจะต้องเป็นหน้าที่ที่
ทำให้คนมีความสุข การศึกษาที่จัดได้ถูกต้อง ทั้งผู้เรียนผู้สอน หรือกระบวนการเรียนการสอน ก็
ดำเนินไปอย่างมีความสุข เป้าหมายปลายทางของการศึกษาก็คือ ความสุขที่แท้ นั่นคือความสุข
ที่เกิดจากการได้ปัญญา แต่ถ้าเป็นการศึกษาที่เราให้ผู้เรียนกระหายอยู่ตลอดเวลา โอกาสที่จะ
พัฒนาอย่างรอบด้านก็ไม่มี เพราะตัณหา ทำให้ใจขาดความสงบ หนักแน่น ศึกษาเล่าเรียนอย่าง
มีความสุขไม่ได้

สาโรช บัวศรี (อ้างถึงใน พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ, 2538: 41-43) ผู้นำพุทธธรรมมา
เป็นแนวคิดหลักในการจัดการศึกษาไทย ได้ให้คำจำกัดความว่า การศึกษา คือความเจริญของ
ขั้น 5 เพื่อว่าอกุศลมูลจะได้เบาบางลง มนุษย์มีส่วนประกอบสองประการคือ กายกับจิต หรือ
นามกับรูป การศึกษาก็คือการพยายามที่จะรักษาขั้นให้บริสุทธิ์ เป็นอิสระจากการครอบงำของ
โลภะ โทสะ โมหะ หรือความเศร้าหมองประเภทอื่นๆ จุดหมายปลายทางของการศึกษาดำเนิน
นี้คือ อิสสรภาพของชีวิต อันจะมีผลเป็นความสุข สงบเย็น

มนุษย์มีคุณลักษณะพิเศษเหนือกว่าชีวิตแบบอื่นๆ ด้วยองค์ประกอบภายในทางจิตใจที่
มนุษย์มีเป็นพิเศษ นั่นก็คือ กุศลธรรม ที่เรียกว่าสติปัญญา โดยมีการศึกษาเป็นกระบวนการเล่า
เรียนฝึกฝนอบรมเพื่อนำสติปัญญาที่มีอยู่มาใช้ให้เป็นประโยชน์และทำให้แก่กล้ายิ่งขึ้น

พรมแดนของพุทธศาสนาแท้จริงแล้วกว้างกว่าเรื่องของชีวิตจิตใจ ยังครอบคลุมถึงสังคม
และโลก พระธรรมปิฎกได้นำเสนอพุทธธรรมในฐานะที่เป็น “โลกทัศน์” ซึ่งมีได้มีความหมาย

เพียงแต่เป็นท่าทีในการมองโลกเท่านั้น หากยังเป็นแนวทางในการประเมินค่า วิพากษ์วิจารณ์ จัดสรร และเปลี่ยนแปลงสังคมและโลกด้วย มิใช่เป็นเพียงแค่ระบบการฝึกตนที่ไม่เกี่ยวข้องกับสังคมภายนอกเลย (พระไพศาล วิสาโล, 2542)

การศึกษามีวัตถุประสงค์เพื่อให้ชีวิตเข้าถึงอิสรภาพ คือทำให้ชีวิตหลุดพ้นจากอำนาจครอบงำของปัจจัยแวดล้อมภายนอกให้มากที่สุดและมีความเป็นใหญ่ในตัว ในการกำหนดความเป็นอยู่ของตนให้ได้มากที่สุด การศึกษาเป็นเรื่องของชีวิต และทำเพื่อประโยชน์แก่ชีวิต ชีวิตมีจุดมุ่งหมายอย่างไร การศึกษาก็เพื่อให้ชีวิตถึงจุดหมายอย่างนั้น ซึ่งหมายความว่า จุดหมายของการศึกษาเป็นสิ่งเดียวกับจุดหมายของชีวิต (พระราชวรมนี (ป.อ.ปยุตโต), 2528)

คุณสมบัติของผู้ได้รับการศึกษา หรือผู้ได้รับผลตามความมุ่งหมายของการศึกษา

1. ในแง่คุณสมบัติเฉพาะตน คุณธรรมที่เด่นคือ

1.1 ปัญญา ซึ่งเจริญขึ้นโดยลำดับพร้อมกับการสูญสิ้นของอวิชชา

1.2 กรุณา ซึ่งจะเป็นแรงเร้าในการกระทำขึ้นโดยลำดับแทนที่ตัณหา

2. ในแง่การดำเนินชีวิต มีลักษณะสำคัญ คือ

2.1 การบรรลุถึงประโยชน์ตน คือ ได้ฝึกฝนอบรมตนเองดี พึ่งตนเองได้ทั้งทางร่างกายและจิตใจ ถึงความเจริญงอกงามแห่งสติปัญญาและคุณธรรมต่างๆ

2.2 การบำเพ็ญประโยชน์ผู้อื่น คือ สามารถช่วยเหลือผู้อื่น ทำตนให้เป็นประโยชน์แก่สังคม ทั้งทางวัตถุและจิตใจ

พุทธศาสนาตามความเข้าใจโดยทั่วไปสอนแต่เรื่องชีวิต โดยให้เกี่ยวข้องกับกฎธรรมชาติอย่างถูกต้องเท่านั้น แต่พระธรรมปิฎกชี้ว่าพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับสภาพแวดล้อมทางสังคมด้วย แม้การฝึกตนจะเป็นสิ่งสำคัญ แต่ไตรสิกขาจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยปัจจัยทางสังคมหรือปัจจัยภายนอกด้วย หลักธรรมเรื่องปรโตโฆมะ หรือกัลยาณมิตรในฐานะองค์ประกอบภายนอกที่จำเป็นสำหรับการศึกษา ขณะเดียวกันก็มีปัจจัยภายในที่จำเป็นสำหรับสัมมาทิฐิ ได้แก่โยนิโสมนสิการ การให้ความสำคัญทั้งกับปัจจัยภายในและภายนอกควบคู่กัน รวมถึงการชี้ให้เห็นความสัมพันธ์เชื่อมโยงของปัจจัยดังกล่าวทั้งในแง่หลักความจริง(สัจธรรม) และหลักความประพฤติ (จริยธรรม) ทำให้พุทธศาสนามีลักษณะที่เป็นองค์รวมอย่างชัดเจน

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ (2545) กล่าวถึงแก่นแท้ของการศึกษาแนวพุทธไว้ว่าแก่นของการศึกษาก็คือไตรสิกขา หรืออริยมรรคมีองค์แปดนั่นเอง แต่นำมาประยุกต์ให้เหมาะกับยุคสมัยปัจจุบัน

มิติแรกของสิกขา ก็คือแสวงหาเป้าหมายของชีวิตและสังคมให้ชัดเจน โดยให้ดูไปใน อริยสัจทั้ง 4 คือกลับไปหาสมการของความสุขที่เราได้กล่าวมาแล้วนั่นเอง โดยสรุปก็คือ เป้าหมายของชีวิตและสังคมอยู่ที่ลดต้นเหตุอุปาทานและเพิ่มการแบ่งปันเมตตากรุณา จนถึง ปัญหาเห็นแจ้งในสัจจะ เมื่อได้อริยสัจเป็นเข็มทิศของชีวิตแล้ว ให้ปรับวิธมองโลกเสียใหม่ตาม หลักแห่งพระไตรลักษณ์

จากมุมมองของอนัตตา เราเป็นเพียงอนุทามกลางสิ่งทั้งมวลในห้วงจักรวาล มนุษย์เรา แยกตัวเองออกมาจากธรรมชาติไม่ได้ แม้อุปาทานของมนุษย์จะทำให้มนุษย์ว่าตัวเองพิเศษ ออกมาก็ตามเมื่อเราเป็นหนึ่งในสรรพสัตว์และธรรมชาติทั้งปวง หากเราทำลายผู้อื่นและ ธรรมชาติก็เท่ากับ ทำร้ายตัวเอง สังคมและสิ่งแวดล้อมที่วิกฤตเป็นพยานหลักฐานของ ความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับความเป็นไปของระบบธรรมชาติ ท่านอาจารย์พุทธทาส ได้ให้ ความเห็นเพิ่มเติมเกี่ยวกับพระสูตรตอนนี่ว่า

เหล่ามนุษย์ทั้งมวลได้รุกร้าต่อธรรมชาติมาเป็นเวลานานแล้ว เป็นผลให้เกิด ความผิดปกติในสรรพสิ่ง เมื่อธรรมชาติอันแวดล้อม มนุษย์ถูกรุกรานจนบังเกิด ความหายนะ มันจึงส่งผลต่อร่างกายและจิตวิญญาณ ทำให้จิตใจวุ่นสับสน

ฉะนั้น ด้านแรกของการศึกษาแบบพุทธก็คือ กระบวนการเปลี่ยนวิธมองโลกขึ้น พื้นฐานให้ เป็นไปอย่างถูกต้องคือมีสัมมาทิฐิ ให้เห็นเราเป็นหนึ่งในสรรพสัตว์และ ธรรมชาติ กระบวนการที่วุ่น ย่อมต้องมากกว่าการคิดนึกตรึกตรองหลักไตรลักษณ์เท่านั้น เพราะการคิดช่วยได้ระดับเดียวไม่ลึกซึ้งพอ เราจำต้องเปลี่ยนจิตสำนึกถึงระดับจิตใต้สำนึก อุปนิสัย ทำให้ การให้คุณค่า จนกลายมาเป็นความจริงในชีวิตเรายิ่งขึ้นตามลำดับ นี่ต้องอาศัย สมาธิวิปัสสนาเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาอย่างแน่นอน

การฝึกวิปัสสนาทำให้เราเห็นถึงความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่เพียงแต่ระดับบุคคล แต่ขยายไปให้เห็นถึงไตรลักษณ์ของสังคม เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง ช่วยให้เรามั่นเพียร ภูมิปัญญา เห็นทางเลือกในโครงสร้างแบบอื่น และวิธีที่จะบรรลุตามทางเลือกนั้นด้วย

มิติที่สองของการศึกษาแนวพุทธก็คือ สัมมาสังกัปปะ แปลว่าดำริชอบ หรือการมั่นเพียร แรงจูงใจให้เป็นไปทางกุศลมากขึ้นโดยลำดับ ให้อุทิศความอยากของเรา ในทางกามคุณ ในทางโทสะ ในทางปองร้าย อาฆาตพยาบาท ไม่ให้แรงจูงใจลบเหล่านี้มาครอบงำชีวิต การศึกษาต้องช่วยให้เห็นโทษ และเห็นอุปายที่จะค่อยๆ ไปให้พ้น หรือให้แรงเหล่านี้เบาบางลง ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องฝึกกันตลอดชีวิต และย่อมต้องฝึกให้ได้มั่นเพียรแรงจูงใจด้านบวกด้วย เช่น เมตตากรุณา เอื้อเพื่อแบ่งปัน สุขที่ไปพ้นกามคุณ ทั้งสองด้านนี้ การเรียนในห้องเรียนช่วยได้ น้อยมาก ผู้อำนวยการเรียนจะต้องจัดให้ผู้เรียนได้สัมผัสประสบการณ์เหล่านี้ อย่างประจักษ์แจ้ง ด้วยตนเอง จนเห็นคุณเห็นโทษไปตามขั้นตอนชีวิต ทั้งยังต้องรู้เท่าทันค่านิยมต่างๆที่เกิดขึ้นใน

สังคม รวมทั้งต้องรู้เท่าทันและหาทางเปลี่ยนโครงสร้างทางสังคมที่ก่อให้เกิดค่านิยมอกุศลเหล่านี้ด้วย

มิตินี้หนึ่งและสองของสิกขาณี เรียกปัญญาสิกขา เป็นเรื่องมองทิศทางใหญ่ หาเข็มทิศให้แก่ชีวิตและสังคม กับหาแรงจูงใจที่เป็นพลังขับเคลื่อนไปในทิศทางนั้น

มิตินี้สาม สี่ และห้า เรียกว่า ศิลสิกขา ศิล เป็นเสมือนบ้ายบอกทางอันตราย ทางที่ทำให้เกิดทุกข์ ถ้าเราเลือกที่จะเดินไปยังเป้าหมายในมิตินี้หนึ่ง ด้วยพลังขับเคลื่อนในมิตินี้สอง และศิลช่วยให้เราไม่เสียพลังงานไปในทางที่ไม่นำไปสู่เป้าหมาย สาธะสำคัญของการศึกษาในสามมิตินี้ ก็คือการฝึกฝนให้กายวาจาและการหาเลี้ยงชีพของเรา ไม่เบียดเบียนและไม่เอาเปรียบผู้อื่น รวมถึงสัตว์อื่น และสิ่งแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติด้วย

ในบริบทสังคมดั้งเดิมของเรา คำสอนชุดนี้สอนในลักษณะเป็นเรื่องของปัจเจกชน เช่น ไม่ฆ่า หรือทำร้ายร่างกาย ไม่ลักทรัพย์ ไม่ทำผิดในกาม ไม่พูดเท็จ ไม่พูดให้คนแตกกัน ไม่พูดไร้สาระ ไม่ทำร้ายคนด้วยคำพูด ไม่คำอาวูฐ ไม่คำยาพิษ ไม่คำสุรา ไม่คำสัตว์ที่เขาจะเอาไปฆ่า ในบริบทของสังคมปัจจุบันที่ซับซ้อน ศิลสิกขาย่อมหมายรวมถึงวิเคราะห์ระบบโครงสร้างสังคมทั้งระบบใหญ่ และศาสนาพุทธไม่ได้จำกัดเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันเหล่านั้น เมื่อวิเคราะห์ศิลปะของโครงสร้างแล้ว ก็ต้องหาทางออกด้วย ทั้งในระดับบุคคลและโครงสร้าง

สามมิตินี้สุดท้ายในสิกขาเป็นสิ่งที่รวมอยู่ในจิตสิกขา เป็นขั้นตอนอย่างละเอียดในการฝึกจิต เพื่อเปลี่ยนวิธีคิดและการมองโลกขึ้นพื้นฐาน ตามหลักที่ได้จากมิตินี้หนึ่งและสอง ซึ่งเป็นส่วนที่เกี่ยวกับปัญญาขั้นต้น ที่อาศัยสมอง สามมิตินี้หลังนี้เป็นเรื่องโยงสมองกับหัวใจ โดยเริ่มฝึกจิตให้สงบเข้มแข็ง เหมาะแก่การใช้งานก่อน เพิ่มกำลังสติให้แก่กล้า แล้วจึงนำมาโนมนำปัญญาให้มาอยู่กับใจ

การบำเพ็ญฝึกฝนทางจิตนี้ ต้องอาศัยสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยด้วย ถ้าเราเห็นเรื่องฝึกจิตเป็นมิตินี้ที่สำคัญของชีวิต เราก็ต้องจัดระเบียบสังคมให้เกิดบรรยากาศที่เอื้อต่อชีวิตที่สงบ

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ (2545) กล่าวถึงกระบวนการในการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคมในทางที่เป็นกุศล ซึ่งสอดคล้องกับเจตนาของการจัดการศึกษาตามแนวคิดปัญญาศึกษาไว้ว่า อาจจะทำได้โดยการแปลหลักการที่ค่อนข้างเป็นนามธรรมออกมาเป็นเค้าโครงหลักสูตรพื้นฐาน 6 เนื้อหาหลักต่อไปนี้ ก. เข้าใจตนเอง ข. เข้าใจสังคม ค. เข้าใจธรรมชาติ ง. เข้าใจความงาม จ. เข้าใจและทักษะความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ฉ. เข้าใจและทักษะที่จะหาความรู้ด้วยตนเอง

1. เข้าใจตนเอง คนเราเกิดมาไม่เหมือนกัน ต่างกันทั้งลักษณะนิสัย บุคลิก ศักยภาพ ความเข้มแข็งทางจริยธรรม ตลอดจนทักษะที่ซ่อนอยู่ บ้างเป็นนักคิด บ้างชอบปฏิบัติ บางคนมีความสามารถทางดนตรี หรือมีฝีมือทางวาดภาพ การตระหนักรู้ว่าเราเป็นอย่างไร แล้วยอมรับรัก และเคารพในสิ่งที่เราเป็นและในขณะที่เดียวกันก็พยายามนำพาดนสู่แนวทางที่ดีขึ้นนั้นเป็น

เป้าหมายของการศึกษาแนวพุทธ ซึ่งยังรวมไปถึงความสามารถในการดูแลพัฒนาคนทั้งทางร่างกายและจิตใจด้วย

สมาธิภาวนา โยคะ ไทเก๊ก สวดมนต์ ปลีกวิเวก ถือธุดงค์วัตร รูปแบบอื่นๆ ของการฝึกจิตตามแนวทางดั้งเดิมของศาสนาและวัฒนธรรมเก่าแก่ ต่างสามารถนำมาปรับใช้อย่างเหมาะสมกับยุคสมัย นอกจากนี้ยังสามารถนำแนวทางแบบใหม่เข้ามาใช้ เช่น การละคร วรรณกรรม ดนตรี ขบวนการกลุ่ม โหราศาสตร์ นวัตกรรม จิตวิทยาแนวต่าง ๆ ที่กล่าวมาทั้งหมดย่อมสามารถประยุกต์มาเป็นกิจกรรมทางการศึกษาที่น่าสนใจ เพื่อช่วยให้คนเข้าใจในตัวเอง ครูที่ผ่านการพัฒนาตนเองมามากจะช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้แบบนี้ได้ง่ายขึ้น

2. **เข้าใจสังคม** สังคมทุกวันนี้ซับซ้อนและยุ่งยากมากขึ้นในการมองเห็นภาพรวมและความสัมพันธ์ของหลายๆ ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อชีวิต การตัดสินใจของคนกลุ่มเล็ก ๆ ในมุมหนึ่งของโลกอาจส่งผลกระทบต่อในวงกว้างกับคนหมู่มากในส่วนของโลกได้อย่างง่ายดาย ภายในเขตแดนประเทศหนึ่งก็มีชุมชนที่แตกต่างกัน อาศัยอยู่ร่วมกัน บางครั้งอาจไม่เข้าใจกัน หรือมีการสื่อสารกันน้อยมาก ทั้งนี้ยังไม่นับแนวทางการคิดและอุดมคติที่มีอยู่หลากหลายในโลกปัจจุบัน การเรียนเพื่อเข้าใจในสังคม ไม่ได้จำกัดอยู่แค่ระดับที่ใช้สติปัญญาเท่านั้น แต่ต้องลึกถึงระดับหัวใจ มีการเยี่ยมเยียนใช้เวลาพบปะกับชุมชนอื่น เพื่อให้เกิดความเข้าใจ มีความเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน เพื่อให้สามารถวิเคราะห์ที่ได้ถึงความยุติธรรม สาเหตุและกลไก การแสวงหากำไรรูปแบบต่าง รวมไปถึงการได้ไปพบเห็น สัมผัสกับการริเริ่มและความบันดาลใจที่เป็นทางเลือก เพื่อจะได้เกิดความใฝ่ฝันเห็นภาพโลกใหม่ที่แตกต่างและดีกว่าเดิม

3. **เข้าใจธรรมชาติ** เป็นเรื่องของการทำความเข้าใจว่าชีวิตในระดับปัจเจก และมนุษยชาติ เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศซึ่งมีความเป็นองค์รวมและมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน การทำร้ายธรรมชาติเท่ากับเป็นการทำร้ายตนเอง และก็เป็นจริงในทางกลับกันด้วย นอกจากเราต้องรู้จักการทำงานของระบบนิเวศแล้ว เรายังต้องทราบถึงสภาวะวิกฤตที่เกิดขึ้นกับระบบนิเวศนี้ทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับโลก สามารถเชื่อมโยงปัญหาเหล่านี้กับ วิธีการผลิต การบริโภค และการทิ้งของเหลือใช้ของมนุษย์ การไปยังป่าเขา ทะเล หรือสถานที่อันเป็นธรรมชาติทุกแบบเพื่อให้มีความรักและผูกพันกับธรรมชาติย่อมเป็นแรงกระตุ้นให้เข้าใจธรรมชาติอย่างซาบซึ้ง สิ่งนี้จำเป็นต่อการมีชีวิตรอบรรสานสอดคล้องกับธรรมชาติ วัฒนธรรมและศาสนา ดั้งเดิมหลายสาย ได้พัฒนาพิธีกรรมและการฝึกฝนเพื่อช่วยให้ผู้คนรู้จักตนเองโดยการอยู่กับธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นธรรมเนียมปฏิบัติของชาวอินเดียนแดง หรือการธุดงค์ของพระภิกษุในพระพุทธศาสนา สิ่งเหล่านี้สามารถนำมาใช้เพื่อการบรรลุเป้าหมายทางการศึกษาของเราเพื่อเข้าใจตนเองและธรรมชาติได้ทั้งสิ้น

4. **เข้าใจความงาม** การพัฒนาในช่วง 50 ปีที่ผ่านมาได้ทำลายความงามและรสนิยมความงามแบบดั้งเดิม โดยไม่มีการแทนที่ด้วยสิ่งที่เท่าเทียมหรือดีกว่า ความงามที่เป็นอุดมคตินั้นย่อมต้อง “งามอย่างง่าย ๆ” เข้ากับธรรมชาติอย่างกลมกลืน ส่งเสริมคุณภาพชีวิต หรืออย่าง

น้อยก็ไม่ทำให้เสื่อมลง ในนามของความทันสมัย ดังนั้นจำเป็นและสำคัญอย่างมากที่ต้องกลับไปหารากเหง้าของคติเรื่องความงามที่ไม่แยกออกจากโลกทัศน์ของเรา เปิดกว้างนมรับทั้งของเราและที่อื่น เปิดใจรับความงามจากวัฒนธรรมอื่น ๆ ศิลปะแท้สามารถยกระดับจิตใจและเอื้อให้มีชีวิตที่มีคุณภาพทั้งเป็นนิมิตหมายของสังคมที่ดี การให้ความสำคัญกับความงามจึงเป็นปัจจัยของการศึกษาและการพัฒนา

5. **เข้าใจและฝึกทักษะในเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ศาสนาพุทธล้วน** เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์เป็นปัจจัยสำคัญ ที่จะทำให้เรามีความสุขและมีสุขภาพดี นับแต่ความทันสมัยได้เข้ามากกว่าร้อยปี ความสัมพันธ์ทั้งในวงศญาติหมู่เพื่อนและชุมชนได้อ่อนกำลังลงอย่างน่าใจหาย การรื้อฟื้นในเรื่องนี้เป็นสิ่งสำคัญยิ่ง ความรู้ด้านนี้ดำรงอยู่ในวัฒนธรรมของเรา และไม่ได้จำกัดอยู่รูปคำสอนในศาสนาเท่านั้น วัฒนธรรมพื้นฐานทุกภาคช่วยเราได้ในเรื่องนี้ เราอาจตามรอยทางแห่งปัญญาดั้งเดิมจากคำสอนในพุทธศาสนาและคำสอนอื่นๆ ไม่ใช่แค่การนั่งฟังคำบรรยาย แต่ที่ว่าต้องไปอยู่กินไปทำงานกับชุมชนหรือปฏิบัติจริงกับครูที่ผ่านการพัฒนาดนมาแล้วระดับหนึ่ง เรียนท่ามกลางหมู่มิตรที่เรียนรู้ทำงาน เล่น อยู่อาศัย ท่องเที่ยวด้วยกันหมด แต่ละกิจกรรมจะจบลงด้วยการกลับมาร่วมไตร่ตรอง หาข้อสรุป และตั้งข้อสังเกตร่วมกัน ช่วงเวลาที่นักเรียนกับครู และนักเรียนกับนักเรียนอยู่ร่วมกันเป็นสิ่งที่สมควรนำมาพิจารณา ควรระลึกไว้เสมอว่าความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และระหว่างมนุษย์กับธรรมชาตินั้นมีได้แยกจากกันด้วย

6. **เข้าใจและฝึกทักษะในเรื่องของการแสวงหาองค์ความรู้ที่จำเป็น** การศึกษาเป็นเรื่องต่อเนื่องตลอดชีวิต ทักษะในการแสวงหาความรู้ที่จำเป็นจึงเป็นเรื่องสำคัญ ซึ่งรวมความถึงการสามารถจับประเด็นจากการพูดจาสนทนา จากสิ่งพิมพ์ หนังสือ สามารถสรุปใจความได้ชัดเจน ทักษะในการวิจัยทางสังคมศาสตร์ การใช้ห้องสมุดและอินเทอร์เน็ต การตั้งคำถามที่ดีและลุ่มลึก ยิ่งๆ ขึ้น ความสามารถในการวิเคราะห์และสังเคราะห์ การมองและใคร่ครวญเรื่องต่างๆ ในมุมมองที่ต่างออกไป และยอมโยกไปหาจิตศึกษาที่เน้นการฝึกสมาธิภาวนาเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ลึกซึ้งกว่าระดับที่ใช้ความคิดด้วย

ในอันที่จะให้ได้ความรู้ 6 ประการดังกล่าวมานี้ ไม่จำเป็นจะต้องสอนเป็นวิชา ๆ เสมอไป กิจกรรมการเรียนรู้หลายอย่างสามารถเข้าถึงความรู้หลายด้านในเวลาเดียวกัน เช่นหากผู้เรียนกลุ่มหนึ่งช่วยกันทำโครงการทำความสะอาดลำคลองในชุมชน ทุกคนย่อมเรียนได้ครบทั้ง 6 สาขาในขณะเดียวกัน ถ้าเรามีผู้อำนวยการเรียนที่สามารถเชื่อมโยงความรู้ทั้ง 6 ด้านเข้าหากันย่อมช่วยให้ผู้เรียนเรียนได้เต็มที่ขึ้น เป็นระบบขึ้น

โดยสรุปแก่นของการศึกษาแบบพุทธย่อมเป็นกระบวนการอันค่อยเป็นค่อยไปที่จะเปลี่ยนโครงสร้างจิตสำนึกและโครงสร้างสังคมเสียใหม่ ให้ลดส่วนที่เป็นอกุศลและให้กุศลงอกงามขึ้น เราไม่สามารถจัดการศึกษาที่เอื้อให้บุคคลงอกงามในทางกุศล โดยไม่สนใจเปลี่ยนแปลง

สังคมเต็มไปด้วยอกุศล เพราะพลังอกุศลของสังคมจะกลับมาบีบให้ปัจเจกบุคคลหันกลับไปสู่อกุศลอีกจนได้

1.4.2 จิตตปัญญาศึกษาตามหลักการสอนแบบคริสต์ศาสนาเยสุอิต

วิวัฒน์ แพร์สิริ (2543) ได้กล่าวถึงหลักการสอนแบบเยสุอิตว่าเป็นลักษณะวิธีการที่ตัวแบบกระบวนการสอนประยุกต์จากปรัชญา เป็นผลมาจากการพัฒนาวิธีการสอนอย่างเป็นระบบที่นักบุญอิกญาซีโอ แห่งโลโยลา ปรับใช้จาก "Modus Parisiensis" ซึ่งเป็นแนวการสอนอย่างเป็นระบบของมหาวิทยาลัยปารีสในศตวรรษที่ 16 ที่หลอมรวมเข้ากับหลักวิธีการสอนแบบผสานการฝึกจิต (Spiritual exercises) ลักษณะสำคัญของกระบวนการคือ เน้นที่จะให้ความเอาใจใส่ต่อนักเรียน / นักศึกษาแต่ละคน เป็นวิธีสอนที่ครูจะให้ความเอาใจใส่ต่อสิ่งที่ช่วยในการเรียนรู้ และการเจริญเติบโตของมนุษย์อย่างเป็นแบบแผนทางวิทยาศาสตร์ และยึดตามหลักจิตวิทยาพัฒนาการ โดยคัดเลือกวิธีการใดๆ ที่จะมีส่วนช่วยให้ศิษย์ฝึกฝนด้านปัญญา สังคม จริยศาสตร์ และศาสนา ในทุกด้านของการพัฒนาความเป็นบุคคลให้ครบทุกมิติของชีวิต

ลักษณะการสอนแบบเยสุอิต จึงเป็นกระบวนการสอนอย่างเป็นระบบ มุ่งให้ครูและนักเรียนทำงานให้ถูกต้อง ทั้งด้านหลักวิชาการและการปลูกฝังการเจริญเติบโตของการเป็นบุคคลเพื่อผู้อื่น และเป็นการสอนที่หลอมรวมแนวทางต่างๆ ให้กลับกลายเป็นการเรียนรู้เพื่อรู้จักคุณค่า และการเจริญเติบโตภายในของคน โดยเป็นกระบวนการสอนที่ใช้กับหลักสูตรการสอนต่างๆ มากกว่าที่จะเป็นการสร้างหลักสูตรหรือวิชาขึ้นใหม่

หลักการสอนแบบเยสุอิต เป็นวิธีการสอนที่ครูเข้าใจกระบวนการเรียนรู้ที่นำนักเรียนไปสู่การแสวงหาความจริง โดยเน้นความเข้าใจและการฝึกฝนด้วยวิธีการที่เหมาะสมกับผู้เรียน โดยคาดหวังจากอุดมคติของครู และมุ่งปรารถนาให้นักเรียนเป็นคนดีเป็นลำดับแรก ดังที่นักบุญอิกญาซีโอ แห่งโลโยลา ให้ความสำคัญกับแบบอย่างส่วนตัวของครูในอุดมคติ เป็นสิ่งสำคัญที่มาก่อนกระบวนการเรียนรู้ คือเป็นแบบอย่างชีวิต (แบบพิมพ์ใจ) ซึ่งเป็นคุณค่าที่สำคัญก่อนความสามารถอื่นใดแห่งชีวิต เป็นการส่งเสริมสภาพแวดล้อม และกระบวนการเรียนรู้ที่ต้องดำเนินการควบคู่ไปกับโครงการพัฒนาบุคลากรในทุกๆระดับ โดยมีคุณลักษณะสำคัญดังนี้

1. เป้าหมายทางการศึกษาของเยสุอิต คือการแสวงหาพัฒนาการทางปัญญาของนักศึกษาแต่ละคน จนบรรลุถึงจุดสูงสุดของพรสวรรค์ หรือศักยภาพที่พระเจ้าประทานให้ในตัวมนุษย์

2. เพื่อเป็นกระบวนการสอนที่พัฒนาบุคคลให้เจริญเติบโตอย่างเต็มที่ โดยเน้นแบบการนำไปสู่การกระทำหรือการปฏิบัติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการกระทำที่ถูกหล่อหลอมด้วยจิต และการประทับอยู่ของพระเยซูคริสต์ ผู้ทรงเป็นแบบอย่างแห่งการเป็นมนุษย์เพื่อผู้อื่น

3. เป็นแบบการสอนที่สะสมข้อมูลหรือการเตรียมตัว เพื่อการประกอบอาชีพ

ทั้งนี้เพื่อสร้างบุคคลให้เป็นผู้นำกลุ่มและสังคม ที่มีพื้นฐานจากความเข้าใจที่ถูกต้องและเกิดจากการไตร่ตรอง ซึ่งกระตุ้นให้นักศึกษาฝึกและมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ เป็นคนดีเที่ยงตรง หรือเป็นบุคคลที่สมดุล รอบรู้ มีความสามารถทางด้านสติปัญญา เปิดตัวสู่การเจริญเติบโต เป็นคนมีศรัทธาในศาสนา รู้จักรักและรู้สึกมีข้อผูกมัดต่อการสร้างคามยุติธรรมในการบริการรับใช้ประชากรของพระเจ้า

เป้าหมายดังกล่าว เรียกร้องให้มีการอบรมเสริมสร้างมนุษย์ให้เป็นบุคคลในทุกด้านอย่างสมบูรณ์และลึกซึ้งยิ่งขึ้น อันเป็นกระบวนการศึกษาของการอบรมเพื่อความเป็นเลิศ เป็นความพยายามที่จะเติบโตไปสู่สิ่งที่ดีที่สุด เพื่อพัฒนาศักยภาพอย่างสมบูรณ์ ทั้งความเป็นเลิศทางปัญญา ด้านวิชาการและด้านอื่นๆ ของการเป็นมนุษย์ที่ดีตามแบบของพระคริสต์ ความเป็นเลิศที่เคารพศักดิ์ศรีของมนุษย์ทุกคน และความศักดิ์สิทธิ์ของสิ่งสร้าง เป็นวุฒิภาวะทางอารมณ์และจริยธรรม

การศึกษาแบบเยสุอิตต้องการพัฒนาวิธีที่เยาวชนมองดูตัวเอง และผู้อื่น มองดูระบบทางสังคมและโครงสร้าง มองดูหมู่คณะระดับโลกของมนุษยชาติและสิ่งสร้างทั้งหมด โดยหวังว่าการศึกษาไม่เพียงแต่จะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิธีที่คนหนึ่งคิดและกระทำเท่านั้น แต่ยังส่งผลไปถึงวิธีที่พวกเขาดำรงชีวิตอยู่ในโลก ให้พวกเขาเป็นหญิงชายที่มีความสามารถ มีมโนธรรม และความเห็นอกเห็นใจ เป็นผู้แสวงหาสิ่งที่ดีกว่าในรูปแบบของสิ่งที่สามารถทำได้ อันเนื่องมาจากพันธกิจที่มีความเชื่อในการสร้างความยุติธรรม เพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตของประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งของคนจน ผู้ถูกกดขี่และถูกทอดทิ้ง

1.4.3 จิตตปัญญาศึกษาตามหลักศาสนาอิสลาม

อิสลาม หมายถึง การกระตือรือร้นและมีส่วนร่วมอย่างเต็มตัวและเห็นอกเห็นใจกับทุกรูปแบบการมีเมตตาต่อทุกชีวิต ซึ่งหมายถึงสันติภาพ สถานภาพที่รวมเอาความรักและความกล้าหาญเข้าด้วยกัน (มาจิต เตหะราเนี่ยน, 2548)

ท่านศาสตตามุฮัมมัด (อ้างถึงใน เสวานีย์ รุจিরอัมพร, 2522) ได้มีโอวาทหลายตอนเกี่ยวกับการศึกษา อาทิ

1. การแสวงหาความรู้ เป็นหน้าที่จำเป็นแก่มุสลิมทั้งชายและหญิง
2. จงศึกษาตั้งแต่อยู่ (เปล) จนถึงหลุมฝังศพ (มุสลิม)
3. จงไปแสวงหาความรู้ แม้แต่ต้องไปไกลถึงเมืองจีน
4. ผู้ใดไปเพื่อแสวงหาความรู้ หมายถึงเขาไปในทางของพระเจ้าผู้เป็นเจ้า จนกระทั่ง

กลับ

5. ขอให้พวกที่อยู่ที่นี่ จงเผยแพร่ความรู้ไปยังผู้ที่มิได้อยู่ที่นี่

6. ผู้ที่มีความรู้ คือทายาทของบรรดาศาสดาทั้งหลาย และศาสดาทั้งหลายได้ทั้งความรู้เอาไว้ให้เป็นมรดก ผู้ใดก็ตามได้รับมรดกชิ้นนี้ ผู้นั้นจะได้รับมรดกที่เป็นลาภอันยิ่งใหญ่

7. พวกเขามีได้พิจารณาตัวของพวกเขาเองดอกหรือ

อิสลามเน้นหนักในเรื่องการศึกษาเป็นสำคัญ ทั้งนี้เพราะ การศึกษาทำให้มนุษยชาติเกิดการพัฒนา การศึกษาจะเป็นประโยชน์ทั้งกับตนเอง คนในความรับผิดชอบ ตลอดจนคนในสังคม เป้าหมายการศึกษาในอิสลามจึงมิใช่เพื่อการเอาตัวรอดเพียงลำพังตนเอง ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ดังนั้นผู้ที่มีความรู้จึงต้องทำหน้าที่บอกกล่าว ดักเตือน เชิญชวนบุคคลอื่นให้อยู่ในหนทางที่ถูกต้อง

ซูฟี เป็นนิกายหนึ่งของศาสนาอิสลาม แต่โดยเนื้อหาแล้วนิกายซูฟีมีความเป็นสากลและมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมมากกว่า นิกายซูฟีให้ความสำคัญกับจิตใจมากกว่า คัมภีร์หรือกฎเกณฑ์คำสอน ถือการบำเพ็ญงานและการเจริญภาวนาเป็นหลัก ใส่ใจกับวิถีทางในการดำเนินชีวิตมากกว่าบทบัญญัติ ให้ความสำคัญมากกว่าบูชา เน้นความเป็นหนึ่งเดียวกันของสิ่งมีชีวิตมากกว่าการเปลี่ยนแปลงของชีวิต (มาจิต เตหะราเนียน, 2548: 146)

ข้อความของนิกายซูฟีนั้นใกล้เคียงกับลัทธิเต๋า ซึ่งพูดถึงแนวทางการดำเนินชีวิต และใช้บทกวีเป็นสื่อ นิกายซูฟีเป็นนิกายที่มีความคล้ายคลึงกับศาสนาพุทธหลายประการ โดยเฉพาะพุทธมหายาน ทั้งสองศาสนาต่างให้ความสำคัญกับความเป็นอนิจจังของชีวิต ตลอดจนการดำเนินชีวิต ต่างก็เน้นถึงหน้าที่รับผิดชอบของมนุษย์และตัวตนที่อยู่ภายใน ทั้งสองศาสนาต่างหลีกเลี่ยงหลักคำสอนที่ไม่มีข้อพิสูจน์หรือคำสอนผิด ๆ และเปิดกว้างต่อการสนทนา ระหว่างผู้ศรัทธาในศาสนาและปรัชญาที่แตกต่างกันอย่างเป็นสากล

1.5 จิตตปัญญาศึกษา (Contemplative Education) ในมุมมองทางการศึกษา

การแบ่งการศึกษาเป็นสองอย่าง คือการศึกษาวิชาการอย่างหนึ่ง วิชาการนั้นจะเป็นประโยชน์แก่ตัวเองและแก่บ้านเมือง ถ้ามาใช้ต่อไปเมื่อสำเร็จการศึกษาแล้ว อีกอย่างหนึ่ง ชั้นที่สองก็คือความรู้ที่จะเรียกว่าธรรม คือรู้ในการวางตัวประพฤติและความคิด วิธีคิด วิธีที่จะใช้สมองมาทำเป็นประโยชน์แก่ตัว สิ่งที่เป็นธรรมหมายถึงวิธีประพฤติปฏิบัติ คนที่ศึกษาในทางวิชาการและศึกษาในทางธรรมก็ต้องมีปัญหา แต่ผู้ใช้ความรู้ในทางวิชาการอย่างเดียว และไม่ใช้ความรู้ในทางธรรม จะนับว่าเป็นปัญญาชนไม่ได้...

(พระบรมราชาโชวาท พระราชทาน เมื่อวันที่ 25 มิถุนายน พ.ศ. 2523)

การศึกษาในทัศนะของลีปนนท์ เกตุทัต (อ้างถึงใน ทิศนา แชมมณี, 2545: 176) เป็นกระบวนการในการเรียนรู้ชีวิต ชีวิตจะมีความสุขได้ ชีวิตต้องเรียนรู้ในทัศนะของท่าน ชีวิตควรเรียนรู้เรื่องความจริง คือธรรมชาติและวิทยาศาสตร์ เพื่อเรียนรู้ที่จะปฏิบัติตนภายในธรรมชาติ แวดล้อมและพึ่งพาอาศัยกันในวิถีชีวิต ชีวิตควรเรียนรู้เรื่องความเป็นธรรม คือศาสนา เพื่อเรียนรู้ที่จะมีความสุข เรียนรู้ที่จะลดความทุกข์ เพื่อให้เกิดปัญญาและสามารถแสวงหาความพอดีระหว่างปัญญาและศรัทธา ชีวิตควรเรียนรู้เรื่องทางสังคมศาสตร์ เพื่อเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกันอย่างสงบสันติ

เจตนา นาควัชระ (อ้างถึงใน สุภางค์ จันทวานิช, 2542) ได้ประมวลความคิดเป็นปรัชญาการศึกษาที่มีมนุษย์อยู่ที่ศูนย์กลาง เน้นดุลยภาพระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและนำมามนุษย์ไปสู่เอกภาพของชีวิตและจักรวาล ปรัชญาการศึกษาจึงมีไว้เพื่อชีวิตที่ดีในระดับสามัญ แต่เป็นชีวิตที่ดีในระดับสูงส่งที่เรียกว่า "อุดรภาพ" ด้วยมนุษย์ทุกคนที่อยู่ในกระบวนการเรียนรู้โดยระบบการศึกษาเป็นตัวตน หรือ "ตน" ที่ถูกหล่อหลอมอยู่ด้วยธรรมชาติและมีส่วนสัมพันธ์กับวัฒนธรรมแวดล้อมอยู่อีกชั้นหนึ่ง

“...การศึกษาในความหมายที่กว้างที่สุด เป็นการศึกษาซึ่งครอบคลุมไปได้ทุกอย่าง เปิดทางอันเสรี เป็นการศึกษาที่เบี่ยงปัญหา ไม่จำกัดวัตถุประสงค์ จะมีอะไรที่ดีกว่าศึกษาชีวิตมนุษย์ วิถีชีวิตมนุษย์ วิถีดำเนินชีวิตของมนุษย์ ไม่ใช่แต่เฉพาะปัจจุบันเท่านั้น แต่จะต้องมีมิติทางประวัติศาสตร์ และมีพลังพอ มีศักยภาพพอที่จะคิดได้สูงขึ้น สูงขึ้นเรื่อยๆ จนถึงอุดรภาพ”

Wilber (2000) นักจิตวิทยาชาวอเมริกา ให้ข้อสังเกตว่า ในการศึกษาวิจัยส่วนใหญ่ของนักวิจัยสมัยใหม่ไม่ได้กล่าวถึงเรื่องของระดับจิตเหนือสำนึก หรือจิตวิญญาณ ยกเว้นบางคนซึ่งเป็นส่วนน้อยเท่านั้น นักวิจัยส่วนใหญ่จะกล่าวถึงระดับจิตโดย สิ้นสุดที่ระดับจิตความคิด ตระการอย่างมีวิสัยทัศน์ (vision-logic) โดยเพิกเฉยหรือปฏิเสธการพัฒนาในระดับจิตเหนือสำนึก แม้ว่าเรื่องจิตวิญญาณดูจะเป็นเรื่องที่ลึกลับ เหนือเหตุผล แต่ในยุคก่อนทันสมัยนั้น เหล่านักบวช นักบุญ สามารถที่จะยกระดับจิต เข้าถึงระดับจิตสำนึกขั้นสูง ในขณะที่คนส่วนใหญ่ยังไม่สามารถทำได้ แต่ก็ทำให้เกิดการรับรู้ว่ามีศักยภาพที่จะเข้าถึงระดับจิตเหนือสำนึกซึ่งนำไปสู่การหลุดพ้น การตื่นรู้ สิ่งนี้ถือเป็นภูมิปัญญาของยุคก่อนทันสมัย ซึ่งกลับถูกปฏิเสธจากนักจิตวิทยาโดยส่วนใหญ่ของยุคทันสมัย

การศึกษาเรียนรู้ที่แท้ต้องไม่ใช่เป็นเรื่องของระบบหรือโครงสร้างทางอำนาจ ไม่ใช่เรื่องของกฎเกณฑ์ การควบคุม การเอาชนะ แต่การศึกษาจะต้องเป็นเรื่องของชีวิต การอยู่ร่วมกัน

การให้คุณค่า และความสัมพันธ์ของมนุษย์ที่มีต่อมนุษย์ด้วยกัน และความสัมพันธ์ที่เรามีต่อสรรพสิ่งต่างๆ การศึกษาจะต้องเป็นส่วนหนึ่งของความยั่งยืน ความงาม สันติภาพและอิสรภาพที่แท้จริง (วิจักษณ์ พานิช, 2547: 83)

การ์น ชิงค์ (2540) หนึ่งในคณะกรรมการนานาชาติว่าด้วยการศึกษาในศตวรรษที่ 21 ของยูเนสโก ได้เขียนเสนอแนะปรัชญาการศึกษาองค์รวมที่ควรจัดให้มีขึ้นอย่างเร่งด่วนสำหรับศตวรรษที่ 21 ไว้ดังนี้

1. ผืนพิภพที่ชาวโลกอาศัยอยู่นี้เป็นสิ่งมีชีวิตที่เป็นองค์รวม คือ มีหน่วยเดียว ปราศจากการแบ่งแยก ฉะนั้นมนุษย์ทุกเหล่าทุกพันธุ์จึงเป็นเสมือนครอบครัวขยายที่มีความโยงใยเกี่ยวเนื่องกันหมด ดังที่ได้กล่าวไว้ในคัมภีร์พระเวท ด้วยเหตุนี้ความแตกต่างระหว่างเชื้อชาติ ศาสนา อุดมการณ์ เพศ สถานะทางเศรษฐกิจและสังคมจึงควรต้องได้รับการมองในบริบทที่กว้างๆ เพื่อความเป็นเอกภาพของโลก

2. โลกจะต้องหยุดยั้งการทำลายและการแสวงหาผลประโยชน์อย่างบ้าคลั่งจากระบบนิเวศบนผืนโลก โดยจะต้องหันมาเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ให้แก่ระบบนิเวศเพื่อประโยชน์ของอนุชนรุ่นหลัง นอกจากนี้เราจะต้องสร้างรูปแบบการบริโภคอย่างยุติธรรมและเหมาะสมโดยคำนึงถึงขีดจำกัดในการบริโภคด้วย

3. ความเกลียดชังและอคติ ลัทธิคลั่งศาสนา ตลอดจนความโลภ และอิจฉาริษยา ไม่ว่าจะเกิดขึ้นในปัจจุบัน ในกลุ่มคนหรือในประเทศชาติ ต่างก็เข้าไปกัดกร่อนทำลายจิตใจพวกเขาทั้งสิ้น ดังนั้นจึงควรขจัดให้หมดไปเมื่อเราก้าวย่างเข้าสู่ทศวรรษหน้า พร้อมกันนี้ก็ควรส่งเสริมสนับสนุนปลูกฝังความรัก ความเข้าใจ ความเอื้ออาทร ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความเป็นมิตร ตลอดจนความร่วมแรงร่วมใจให้อยู่ในจิตสำนึกด้วย

4. ศาสนาหลักๆของโลกจะต้องหยุดการประหัตประหารเพื่อชิงความเป็นผู้ยิ่งใหญ่ โดยต้องหันมาผินก่าลังกันเพื่อความกินดีอยู่ดีของมนุษยชาติ และร่วมเจรจาในทางสร้างสรรค์เพื่อประสานสายสัมพันธ์ทางใจในบรรดาศาสนิกชนต่างลัทธิให้แน่นแฟ้น แทนการปลูกฝังในลักษณะแบ่งแยกแตกความสามัคคี

5. การจัดการศึกษาในแบบองค์รวมจะต้องคำนึงถึงมิติอันหลากหลายในบุคลิกภาพของมนุษย์ ซึ่งรวมด้านร่างกาย สติปัญญา อารมณ์ จิตใจ และสุนทรียภาพเอาไว้อย่างพร้อมสรรพ เพื่อไปให้ถึงความผืนในการสร้างปัจเจกชนในลักษณะบูรณาการที่สามารถดำรงชีพอยู่บนพื้นพิภพได้อย่างผาสุก

โครงการวางแผนอุดมศึกษาระยะยาว 15 ปี (2531-2545) โครงการวิจัยที่ 1 การศึกษาสภาพแวดล้อมของอุดมศึกษา เรื่องการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและปัญหาจริยธรรม ของทบวงมหาวิทยาลัย (2532) รายงานสรุปถึงผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและ

ปัญหาจริยธรรมที่มีต่ออุดมศึกษาไทย และนำมาสู่นโยบายและมาตรการที่แสดงให้เห็นถึงความจำเป็นของการจัดการศึกษาตามแนวคิดปัญหาศึกษาในระดับอุดมศึกษา สรุปได้ตามตารางนี้ ตารางที่ 1 รายงานสรุปถึงผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและปัญหาจริยธรรมที่มีต่ออุดมศึกษาไทย

ประเด็นหรือปัญหา	นโยบายอุดมศึกษา	กลวิธีและ/หรือมาตรการ	
		ในขอบเขตอุดมศึกษา	นอกขอบเขตอุดมศึกษา
<p>มรดกทางวัฒนธรรมกับกระบวนการทำประเทศให้ทันสมัย</p> <p>1.1 เกิดค่านิยมที่สนับสนุนความฟุ่มเฟือยรักความสะดวกสบาย แทนค่านิยมเดิม คือการใช้ความคิดสร้างสรรค์เพื่อประดิษฐ์สิ่งของขึ้นใช้เอง</p> <p>1.2 เกิดความหมกหมุ่นกับผลประโยชน์ทางการค้าและมีการนำนวัตกรรมและเทคโนโลยีที่ทันสมัยเข้ามาช่วยทางการผลิตโดยกลุ่มบุคคลซึ่งมีโอกาสสูงในสังคมอันทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำต่ำสูงและความไม่เสมอภาคเพิ่มขึ้นในสังคมไทย</p> <p>1.3 ความไม่สามารถ</p>	<p>1. สร้างความสำนึกในเรื่องของผลได้ผลเสียที่มีต่อประเทศชาติ อันเนื่องมาจากกระบวนการทำประเทศให้ทันสมัย</p> <p>2. ขยายโอกาสทางการศึกษาให้ไปถึงประชากรส่วนใหญ่ทั่วประเทศเพื่อขจัดปัญหาเรื่องความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ</p> <p>3. สนับสนุนการศึกษาวิจัยหรือหลักสูตรเกี่ยวกับผลกระทบของการเป็นประเทศอุตสาหกรรม</p> <p>4. ผลิตบัณฑิตที่มีคุณสมบัติในด้านการฝึกตนเองในการทำงานลักษณะต่างๆ และคุณสมบัติที่เอื้อต่อส่วนรวม</p>	<p>1. ปรับปรุงหลักสูตร การเรียนการสอน กิจกรรมในททุกสาขาวิชาเพื่อให้สมาชิกของประชาคมอุดมศึกษาเกิดความสำนึกในเรื่องของผลได้ผลเสียของกระบวนการทำประเทศให้ทันสมัย</p> <p>2. ศึกษารากฐานและแก่นของการศึกษาเดิมของไทย และสร้างระบบการศึกษาของไทยขึ้นบนแก่นนี้</p> <p>3. สร้างหลักสูตรให้สัมพันธ์กับโลกภายนอก เพื่อให้บัณฑิตได้ประสบการณ์และเกิดความสำนึกในผลกระทบทั้งทางบวกและทางลบที่สาขาวิชาของตนที่มีต่อสังคม</p> <p>4. ให้สถาบันอุดมศึกษาเป็นแหล่งรณรงค์และสร้างพฤติกรรมใหม่ที่ปฏิเสธลักษณะบริโภคนิยมทั้งในการดำรงชีวิต และในเชิงวิชาการ</p> <p>5. ให้อุดมศึกษาทำหน้าที่ดูตชอบ กลั่นกรอง ปรับแปลง</p>	<p>- ต้องขยายโอกาสทางการศึกษามาก่อนระดับอุดมศึกษา</p>

ประเด็นหรือปัญหา	นโยบายอุดมศึกษา	กลวิธีและ/หรือมาตรการ	
		ในขอบเขตอุดมศึกษา	นอกขอบเขตอุดมศึกษา
<p>พึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยี</p> <p>1.4 กระบวนการทำประเทศให้ทันสมัยมีผลทำให้นโยบายรูปแบบและเนื้อหาของการศึกษาในประเทศไทย เป็นสิ่งที่ลอกเลียนมาจากต่างประเทศ</p>		<p>(adaptation) ปรับปรุงเทคโนโลยีจากต่างประเทศและพยายามสร้างเทคโนโลยีขึ้นใช้เอง</p> <p>6. สร้างแรงจูงใจให้บัณฑิตกลับไปทำงานในท้องถิ่นเดิมของตน</p> <p>7. จัดกิจกรรมทั้งในและนอกหลักสูตร เพื่อส่งเสริมค่านิยมเพื่อส่วนรวม</p> <p>8. ปรับเปลี่ยนระบบการวัดผลในการเรียนการสอนให้เน้นด้านลักษณะนิสัย</p>	
<p>2. การสื่อสารและสื่อมวลชนยุคใหม่</p> <p>2.1 สร้างค่านิยมและรสนิยมที่ไม่สอดคล้องกับสภาวะความเป็นอยู่ที่แท้จริงของคนไทย</p> <p>2.2 ถูกกำหนดและใช้เป็นเครื่องมือของนักธุรกิจ</p> <p>2.3 การยึดเยียดเนื้อหาในด้านข่าวสารและบันเทิงจากมหาอำนาจด้านสื่อมวลชน</p> <p>2.4 ข้อมูลและสิ่งบันเทิงมีลักษณะปรุงแต่งเป็นข้อมูล</p>	<p>1. พัฒนาความสำนึกในศักยภาพของสื่อมวลชนในการให้การศึกษาแก่มวลชน</p>	<p>1. สนับสนุนมหาวิทยาลัยการศึกษาตลอดชีวิต โดยอาศัยสื่อมวลชนในรูปแบบต่างๆ</p> <p>2. สนับสนุนให้มหาวิทยาลัยทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางในการรวบรวมวิเคราะห์ สังเคราะห์ และเผยแพร่วัฒนธรรมท้องถิ่น</p> <p>3. พัฒนาความสำนึกในศักยภาพและตระหนักในบทบาทและอิทธิพลของสื่อมวลชนในการเรียนการสอนที่เกี่ยวกับการสื่อสารและเทคโนโลยีในการสื่อสาร</p> <p>4. ร่วมมือกับสมาคมคุ้มครองผู้บริโภคในด้านการวิจัยและ</p>	<p>- ส่งเสริมให้ผู้รับสารด้านสื่อมวลชนมีโอกาสดูและให้ข้อมูลย้อนกลับผ่านถึงมวลชนนั้นเช่นกัน (Two way communication)</p>

ประเด็นหรือปัญหา	นโยบายอุดมศึกษา	กลวิธีและ/หรือมาตรการ	
		ในขอบเขตอุดมศึกษา	นอกขอบเขตอุดมศึกษา
สำเร็จรูปโดยไม่มุ่งสร้างวิจาร์ณญาณ 2.5 การใช้ภาษาที่สื่อความไม่ชัดเจน		การเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับการบริโภคให้แก่ประชาชน	
3. ศาสนา ความเชื่อ ค่านิยม 3.1 เกิดความหย่อนยานทางศีลธรรม อันเกิดจากละเลยคำสอนทางศาสนา 3.2 เกิดปัญหาทางด้านการศึกษา คำสอนทางศาสนาที่หลากหลายและขัดแย้งของนิกายต่างๆ 3.3 มีการพยายามศึกษาคำสอนทางศาสนาและฝึกปฏิบัติด้วยตนเอง โดยการอาศัยสื่อหนังสือ 3.4 การนับถือศาสนา	1. สนับสนุนให้เกิดความสำนึกในความสำคัญของศาสนาและค่านิยมที่มีต่อชีวิตและสังคม 2. สร้างความสำนึกในด้านผลกระทบทางจริยธรรมของวิชาการต่างๆ ที่เปิดสอนในระดับอุดมศึกษา 3. สร้างบัณฑิตที่มีปัญญา มีจริยธรรม มีสติ และเป็นนักคิด	1. สอนให้หนังสือเข้าถึงแก่นของศาสนา โดยไม่ยึดติดเพียงเปลือกนอก 2. สนับสนุนให้มีการศึกษาและอภิปรายปัญหาทางศาสนาอย่างเปิดเผยและด้วยวิจาร์ณญาณ 3. สอนเรื่องจรรยาบรรณแห่งวิชาชีพอุดมศึกษา 4. กำหนดมาตรการในการเลือกสรร กลั่นกรอง และประเมินผลการทำงานของอาจารย์ 5. ติดตามคุณสมบัติของบัณฑิตที่จบการศึกษาในแง่ผลกระทบที่มีต่อสังคม	- เป็นภาระและหน้าที่ขององค์กรศาสนาต่างๆ ประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเช่น - สมาคมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม - สำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ - กรมศิลปากร - กรมการศาสนา - กระทรวงสาธารณสุข - กระทรวง

ประเด็นหรือปัญหา	นโยบายอุดมศึกษา	กลวิธีและ/หรือมาตรการ	
		ในขอบเขตอุดมศึกษา	นอกขอบเขตอุดมศึกษา
<p>เป็นการแสดงออกทางพิธีกรรมมากกว่าการเชื่อและปฏิบัติตามแก่นของคำสอน</p> <p>3.5 องค์การทางศาสนาปกครองในการติดตามควบคุมความประพฤติของสงฆ์ และนักบวชอื่นๆ</p> <p>3.6 ค่านิยมที่ไม่พึงประสงค์บางประการได้รับการยอมรับมากขึ้น และบางข้อมีความสัมพันธ์ทางลบกับความถูกต้องและศีลธรรม</p> <p>3.7 ค่านิยมเล็งผลทางปฏิบัติทำให้คนไทยปรับตัวได้ดี</p> <p>3.8 ค่านิยมบางประการเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศ</p> <p>3.9 จรรยาบรรณในวิชาชีพเกิดจากการต่อรองระหว่างกลุ่มผลประโยชน์</p>		<p>6. เน้นการมีประสบการณ์ตรงในการเรียนการสอนและการฝึกงาน</p> <p>7. สนับสนุนการวิจัยเชิงปฏิบัติการที่ส่งผลกระทบต่อสังคม</p> <p>8. ร่วมมือกับองค์กรศาสนาสร้างความพร้อมทางจิตใจสำหรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม</p>	<p>อุตสาหกรรม</p> <p>-การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย</p> <p>ฯลฯ</p>
4. มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม			

ประเด็นหรือปัญหา	นโยบายอุดมศึกษา	กลวิธีและ/หรือมาตรการ	
		ในขอบเขตอุดมศึกษา	นอกขอบเขตอุดมศึกษา
<p>4.1 มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างฟุ่มเฟือย</p> <p>4.2 การพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรมและการขยายตัวของชุมชนสร้างมลภาวะให้กับสิ่งแวดล้อม</p> <p>4.3 ธุรกิจท่องเที่ยวทำลายคุณค่าเดิมของวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตและสร้างวัฒนธรรมเทียมขึ้นแทน จึงเป็นการทำลายมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ</p>	<p>1.สร้างความสำนึกในความรับผิดชอบในการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม</p>	<p>1.พัฒนาศักยภาพของวิทยาการให้สนองตอบและรับใช้ความจำเป็นและความต้องการในการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม</p> <p>2.สร้างหลักสูตร กิจกรรมและงานวิจัยในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม</p> <p>3.พัฒนาสถาบันอุดมศึกษาให้เป็นตัวอย่างอันดีของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม</p> <p>4.ใช้สถาบันอุดมศึกษารณรงค์เพื่อสิ่งแวดล้อม</p> <p>5.ให้การศึกษาด้านสิ่งแวดล้อมในฐานะที่เป็นวัฒนธรรมของการเรียนรู้การดำรงชีวิตและความหลากหลาย</p>	
<p>5.การเมืองการปกครอง</p> <p>5.1 รัฐสภาเป็นสนามแก่งแย่งผลประโยชน์ของกลุ่มผู้โอกาสเหนือผู้อื่นในสังคม</p> <p>5.2ระบบราชการปัจจุบันขาดประสิทธิภาพและไม่เอื้อต่อการพัฒนาประเทศ และการพัฒนาการศึกษา</p>	<p>1.สร้างความเข้าใจและสำนึกในระบอบประชาธิปไตย</p> <p>2.พัฒนาศักยภาพของมหาวิทยาลัยให้สามารถทำหน้าที่เตือนสติและชี้หน้าต่อสังคม</p> <p>3.สร้างความสำนึกเชิงการเมืองที่สัมพันธ์กัน</p>	<p>1.สนับสนุนกิจกรรมที่สร้างสรรค์ทำให้เกิดความสำนึกเชิงการเมืองอันตั้งอยู่บนรากฐานของศีลธรรม</p> <p>2.สนับสนุนให้สมาชิกของประชาคมอุดมศึกษาได้มีบทบาทในการแสวงหาแนวทางพัฒนาวัฒนธรรมทางการเมืองที่เหมาะสมกับสังคมไทย</p>	

ประเด็นหรือปัญหา	นโยบายอุดมศึกษา	กลวิธีและ/หรือมาตรการ	
		ในขอบเขตอุดมศึกษา	นอกขอบเขตอุดมศึกษา
5.3 สังคมอุดมศึกษา ไปเลียนแบบการ ช่วงชิงอำนาจ การเมือง 5.4 เกิดสมองไหล และการปรับ อุดมศึกษาเพื่อ สนองตอบ ผลประโยชน์ระยะ สั้นของวงการธุรกิจ		3.ลดบทบาทของราชการใน การควบคุมอุดมศึกษา 4.ทำให้มหาวิทยาลัยปลอด จากกิจกรรมทางการเมืองที่ไม่ สร้างสรรค์รวมทั้งการเมือง ภายในมหาวิทยาลัยเอง 5.สร้างทรัพยากรมนุษย์ที่มี ความสำนึกในเรื่องวัฒนธรรม และศีลธรรมเข้าสู่ ตลาดแรงงาน	

จากโครงการข้างต้นนี้แสดงให้เห็นถึงผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและปัญหาจริยธรรมที่มีต่ออุดมศึกษาไทย และนำมาสู่นโยบายและมาตรการที่แสดงให้เห็นถึงความจำเป็นของการจัดการศึกษาเพื่อสร้างเสริมคุณลักษณะของบัณฑิตที่เอื้อให้เกิดประโยชน์ทั้งต่อส่วนตนและส่วนรวม ทั้งในด้านศาสนา ค่านิยม เศรษฐกิจ การเมือง สื่อ และสิ่งแวดล้อม ซึ่งสอดคล้องตามแนวการสอนแบบจิตตปัญญาศึกษาในระดับอุดมศึกษาซึ่งจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในผู้เรียนและพัฒนาให้เกิดบัณฑิตที่มีคุณลักษณะที่พึงประสงค์และสอดคล้องกับความต้องการของสังคมไทย

2. จิตตปัญญาศึกษากับการพัฒนา

เป้าหมายของการจัดการศึกษาตามที่ผู้รู้หลายท่านได้กล่าวไว้ ไม่ว่าจะเป็นในเชิงปรัชญา ศาสนา หรือในมิติของการศึกษาเองนั้นล้วนแล้วแต่ให้ความสำคัญกับเรื่องของชีวิต โดยขาดเสียไม่ได้ซึ่งความเชื่อมโยงต่อสังคมและวัฒนธรรมเพื่อทำให้มนุษยชาติเกิดการพัฒนา การจัดการศึกษาเป็นไปเพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในตัวผู้เรียน ซึ่งหมายความถึงมิติทางจิตวิญญาณเป็นพื้นฐานอันจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาทางสังคม การอยู่ร่วมกันโดยมีความสัมพันธ์อันดี ให้ทุกคนสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุข

ประเวศ วะสี (2550) กล่าวถึงระบบการศึกษาว่าควรประกอบด้วยองค์สามหรือไตรยางค์แห่งการศึกษา อันได้แก่ ฐานทางวัฒนธรรม กระบวนการทางวิทยาศาสตร์ และจิตตปัญญาศึกษา

รูปที่ 1 พระเจดีย์แห่งการศึกษา อันประกอบด้วยองค์สามหรือไตรยางค์แห่งการศึกษา

ปัญหาใหญ่ของการศึกษาทุกวันนี้คือการศึกษที่เอาวิชาเป็นตัวตั้ง ไม่ได้เอาชีวิตและวิถีชีวิตร่วมกันเป็นตัวตั้ง ทำให้แยกส่วนและห่างไกลจากความเป็นจริง ทำให้เกิดปัญหามากมายตามมา เช่น ทำงานไม่เป็น ไม่มีงานทำ คิดไม่เป็น จัดการไม่เป็น อยู่ร่วมกันไม่เป็น ไม่มีจิตสำนึกทางสิ่งแวดล้อม จัดการความขัดแย้งไม่เป็น ฯลฯ ทำให้ไม่สามารถอยู่ร่วมกันอย่างสันติ

หัวใจของการปฏิรูปการศึกษา คือการเปลี่ยนตัวตั้งของการเรียนรู้ โดยเอาการอยู่ร่วมกันหรือวัฒนธรรมเป็นตัวตั้ง เอาวิชาเป็นตัวประกอบ

องค์ที่ 1 การศึกษาในฐานวัฒนธรรม

วัฒนธรรมคือวิถีชีวิตร่วมกันของกลุ่มชนอันสอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมหนึ่ง ๆ

มนุษย์มีวิถีชีวิตในวัฒนธรรม ซึ่งทำให้มันคงมานับด้วยเวลาเป็นพัน ๆ ปี ในระยะหลังวิถีวัฒนธรรมถูกกระแทกด้วยอำนาจนอกวัฒนธรรม 3 ประการคือ อำนาจรัฐ อำนาจเงิน และอำนาจการศึกษานอกวัฒนธรรม

ในกรอบวัฒนธรรมมีการเรียนรู้ที่จำเป็นแก่ชีวิตและการอยู่ร่วมกันทุกอย่าง เช่น การทำงาน การทำมาหากิน ขนบธรรมเนียมประเพณี ภาษาและการสื่อสาร การดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม การใกล้เคียง ความขัดแย้ง ความยุติธรรมชุมชน การดูแลรักษาสุขภาพ และศาสนาธรรม เป็นต้น

การศึกษาควรอยู่บนฐานวัฒนธรรมมากที่สุด ซึ่งจะเรียนรู้ทุกสิ่งทุกอย่างที่จำเป็นแก่ชีวิตและการมีชีวิตอยู่ร่วมกัน ผ่านการปฏิบัติจริง ในฐานนี้จะไม่มีการว่างงานเพราะการทำงานเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต การว่างงานเกิดจากการศึกษาที่แยกไปจากวิถีชีวิต

การศึกษาแบบเอาวิชาเป็นตัวตั้ง ยังก่อให้เกิดความแปลกแยกจากเพื่อนมนุษย์และธรรมชาติแวดล้อม การศึกษาในฐานวัฒนธรรมจะดึงมนุษย์เข้ามาอยู่ร่วมกับเพื่อนมนุษย์และธรรมชาติแวดล้อม

คนไทยขณะนี้ขาดภูมิปัญญาทางการจัดการอย่างรุนแรง เพราะการศึกษาที่เอาวิชาเป็นตัวตั้ง การเรียนเป็นวิชา ๆ ทำให้จัดการไม่เป็น เพราะการจัดการคือการเชื่อมต่อองค์ประกอบต่าง ๆ ให้บรรลุผลตามที่ต้องการ เมื่อเรารู้สึกว่าขาดจริยธรรม เราก็เพิ่ม “วิชา” จริยธรรมจริยธรรมก็ไม่เกิด แต่จริยธรรมอยู่ในวิถีชีวิตร่วมกันหรือวัฒนธรรม

องค์ที่ 2 กระบวนการทางวิทยาศาสตร์

ความคิดเชิง “วิชา” ได้ครอบงำเราจนไม่ว่าเรื่องใดก็ต้องเอา “วิชา” เป็นตัวตั้ง เมื่อเรียน “วิชา” วิทยาศาสตร์ ความเป็นวิทยาศาสตร์ก็ไม่เกิด เพราะความเป็นวิทยาศาสตร์อยู่ที่ “กระบวนการ” ไม่อยู่ที่ “ผลสำเร็จรูป” การเรียนวิชา “วิทยาศาสตร์” ที่ไปเรียนผลสำเร็จรูป เช่นรู้ว่า ไมเคิล ฟาราเดย์ค้นพบอะไร ไอน์สไตน์ค้นพบอะไรนั้นไม่ทำให้เกิดความเป็นวิทยาศาสตร์

แท้จริงความเป็นวิทยาศาสตร์เป็นกระบวนการของเหตุผล การวิเคราะห์ สังเคราะห์ให้ได้ความเข้าใจหรือความรู้ที่ลึกซึ้ง จริงขึ้น ใช้ประโยชน์ได้มากขึ้น

กระบวนการทางวิทยาศาสตร์จึงใช้กับทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่ใช่จำกัดอยู่ที่ “วิชา” วิทยาศาสตร์เท่านั้น เนื่องจากวิเคราะห์สังเคราะห์ให้ได้ความรู้ที่ลึกซึ้ง หรือที่เรียกว่าให้ได้ความรู้ใหม่ นั่นคือการวิจัย

กระบวนการทางวิทยาศาสตร์กับการวิจัย จึงเป็นกระบวนการเดียวกัน ทุกสิ่งทุกอย่าง ล้วนเปลี่ยนแปลง ชีวิตจึงต้องเผชิญกับสถานการณ์ใหม่อยู่ตลอดเวลา การวิเคราะห์ สังเคราะห์ ให้เข้าใจสถานการณ์ใหม่จึงจำเป็นแก่ชีวิต เพื่อการปรับตัวให้อยู่ในสมดุลท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง กระบวนการทางวิทยาศาสตร์จึงจำเป็นแก่ชีวิตหรือควรเป็นวิถีชีวิต

ฉะนั้น มนุษย์ควรศึกษาในฐานวัฒนธรรมและใช้กระบวนการทางวิทยาศาสตร์เป็นเครื่องมือให้เข้าใจสถานการณ์ทั้งเก่าและใหม่ เพื่อทำให้ปรับตัวอยู่ในสมดุลได้อย่างต่อเนื่อง

โดยสรุป การเรียนรู้ควรมีวัฒนธรรมเป็นฐานและมีวิทยาศาสตร์เป็นเครื่องมือนี้จะเป็นการวางตำแหน่งแห่งหน (Positioning) ของความรู้และการเรียนรู้ใหม่ แทนที่การเรียนรู้แบบเอา “วิชา” เป็นตัวตั้ง วิชามีความสำคัญหากไม่ใช่ตัวตั้งของการเรียนรู้ แต่เป็นตัวประกอบการเรียนรู้ การเรียนรู้ต้องเอาชีวิตและวิถีชีวิตร่วมกัน (วัฒนธรรม) เป็นตัวตั้ง เอาวิทยาศาสตร์เป็นเครื่องมือ วิชาเป็นส่วนหนึ่งของวิทยาศาสตร์

การเรียนรู้ที่มีวัฒนธรรมเป็นฐานและวิทยาศาสตร์เป็นเครื่องมือนี้ จะก่อให้เกิดการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ให้เข้มแข็ง เพื่อการมีชีวิตและและการอยู่ร่วมกัน ทั้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม แต่ก็ยังไม่พอเพียง เพราะยังไม่ถึงการพัฒนาศักยภาพสูงสุดของความเป็นมนุษย์โดยจิตตปัญญาศึกษา

องค์ที่ 3 จิตตปัญญาศึกษา

มนุษย์ต่างจากสัตว์ตรงที่มนุษย์นั้นสามารถเข้าถึงความจริงสูงสุดได้ แล้วเกิดการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐาน (Transformation) ในตัวเอง เกิดอสิรภาพ ความสุข ความรักเพื่อนมนุษย์และธรรมชาติอันเป็นไปเพื่อการอยู่ร่วมกันด้วยสันติ

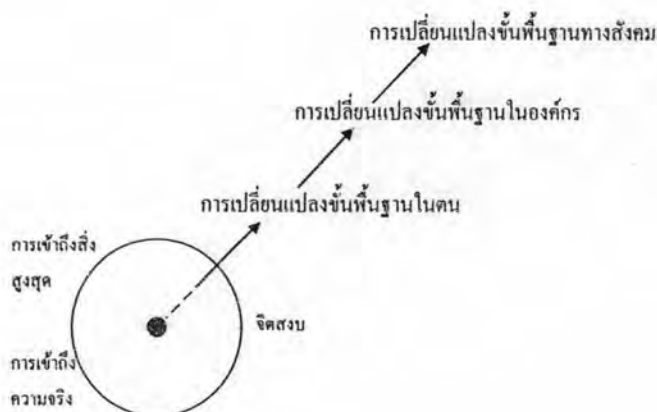
ในสภาพที่โลกประสบวิกฤตการณ์แห่งการทำลายตัวเองอย่างสูงสุดอยู่ในขณะนี้ มนุษย์ต้องพัฒนาศักยภาพสูงสุดแห่งความเป็นมนุษย์ในการเข้าถึงความจริงสูงสุด จิตตปัญญาศึกษาจึงมีความจำเป็น และเป็นสิ่งที่ขาดหายไป

ในความเป็นจริงของโลก มีโลกภายนอกกับโลกภายใน โลกภายในคือจิตหรือใจ ในการเรียนรู้เราจะเรียนรู้แต่เฉพาะโลกภายนอกเกือบทั้งหมด ได้แก่วิชาต่าง ๆ ซึ่งถ้าปราศจากการเชื่อมโยงและพัฒนาการกับโลกภายใน ไม่สามารถทำให้มนุษย์ดีขึ้นอย่างแท้จริง หรืออาจทำให้หลงผิดมากขึ้น มีกิเลสมากขึ้น มีความสามารถในการอยู่ร่วมกันน้อยลง มีความขัดแย้งและความรุนแรงมากขึ้น ดังที่เป็นอยู่

การเข้าถึงความจริง ความดี ความงาม เป็นไปเพื่อการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานในตัวเอง เพื่อให้หลุดจากความติดขัดใหญ่ หรือวิกฤตการณ์ของมนุษยชาติในปัจจุบัน

โลกในปัจจุบันติดขัดและวิกฤตใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ อันนำไปสู่การทำลายตัวเองอย่างหยุดยั้งไม่ได้ด้วยทฤษฎีทางการเมืองและทฤษฎีทางเศรษฐกิจใดๆ จะกระทบติดขัดและประทุเป็นความรุนแรงมากขึ้นเรื่อย ๆ ทางที่จะหลุดออกจากวิกฤตมีทางเดียวเท่านั้นคือ มนุษย์พากันเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานในตัวเอง (Transformation) เปลี่ยนแปลงความรู้สึกรู้จักคิดใหม่ เปลี่ยนแปลงมุมมองเกี่ยวกับเพื่อนมนุษย์และธรรมชาติใหม่ และเปลี่ยนแปลงวิถีคิดใหม่โดยสิ้นเชิง

การเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานในตน (Personal Transformation) ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานในองค์กร (Organizational Transformation) ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานทางสังคม (Social Transformation) รวมกันเป็นการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานไตรภาค หรือ Trilogy of Transformation เท่านั้นที่จะสร้างสถานติสุขบนพื้นพิภพได้

รูปที่ 2 จิตสงบ – การเข้าถึงความจริง – การเข้าถึงสิ่งสูงสุด สัมพันธ์ซึ่งกันและกันและกันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐาน

เรื่องการเข้าถึงสิ่งสูงสุด หรือการเข้าถึงความจริง ความดี ความงาม จึงเป็นเรื่องใหญ่ มากที่มนุษย์ทุกคนควรให้ความสนใจ เพราะจะนำไปสู่พลังมหาศาลแห่งการสร้างสถานติสุข ที่ โลกาภิวัฒน์ การค้าเสรี หรือประชาธิปไตยต่างพากันไปไม่ถึง และที่สำคัญเป็นตัวสร้างปัญหา เสียเอง

การเข้าถึงสิ่งสูงสุด – การเข้าถึงความจริง – จิตสงบ สามองค์ประกอบนี้สัมพันธ์ซึ่งกัน และกัน และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานในตัวตน ดังในรูปที่ ๒ กล่าวคือ

การเข้าถึงความจริงสูงสุดทำให้จิตสงบ และเข้าถึงความจริง

การเข้าถึงความจริงทำให้จิตสงบ และเข้าถึงสิ่งสูงสุด

จิตสงบทำให้เข้าถึงความจริง และเข้าถึงสิ่งสูงสุด

อิสรภาพ ความสุข ความรักอันไพศาล (การเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานในตน)

ความสัมพันธ์แบบอารีเยในองค์กร (การเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานในองค์กร)

ความสัมพันธ์แบบอารีเยในสังคม (การเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานในสังคม) สถานติสุข

จิตสงบในที่นี้หมายถึง การมีสติและจิตสงบจากความคิดปรุงแต่ง จิตสงบทำให้เข้าถึง ความจริงได้

ความสัมพันธ์ในองค์กรต่าง ๆ และในสังคม เป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ทำให้ขาด ความสุข ความสร้างสรรค์ ขาดความยุติธรรมมีการทำร้ายกันสูง เป็นความสัมพันธ์แบบอนารีเย

ความสัมพันธ์แบบอารีเยหมายถึง สัมพันธภาพที่เกิดขึ้นจากการเคารพศักดิ์ศรีและ คุณค่าความเป็นมนุษย์อย่างลึกซึ้ง มีความเท่าเทียมกัน มีความรัก ความเอื้ออาทรต่อกัน มี ความเปิดเผยไว้วางใจกัน (Trust) มีความยุติธรรม มีการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติ

ที่ใดมีความสัมพันธ์แบบอารีเยจะเกิดความสุข ความสร้างสรรค์สุดประมาณ เป็นสถานติ สุขอย่างแท้จริง

สัมพันธภาพแบบอารีเยเกิดขึ้นไม่ได้ด้วยการกระทำแบบกลไกหรือพิธีการต่าง ๆ แต่จะ เกิดขึ้นเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานในตน

ถ้าหวังจะให้เกิดอารีเยสัมพันธ์ การศึกษาทุกประเภทและทุกระดับจะต้องมีการเรียนรู้ เพื่อการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐาน (Transformative Learning) เป็นแกนกลางบางที่ก็เรียก การศึกษาเพื่อการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานนี้ว่า จิตตปัญญาศึกษา (Contemplative Education) เนื่องจากเป็นการศึกษาที่ดูจิตของตัวเองจนเกิดปัญญา การศึกษาชนิดนี้เน้นที่การปฏิบัติ จะเป็น การทำงานที่ดี การออกกำลังกายที่ดี การทำงานศิลปะที่ดี การสนทนาก็ดี การทำงานชุมชนก็ดี

การปลีกวิเวก การปฏิบัติกรรมฐานกรรมดี แมกัจฉาได้อื่นก็ดี โยงไปสู่การรู้จักของตนเอง และการเข้าถึงความจริง ความดี และความงามอยู่เสมอ

ดังนั้นจิตตปัญญาศึกษาจึงเปรียบเสมือนปัจจัยสำคัญของการศึกษาเพื่อการพัฒนาอย่างแท้จริง จากความมุ่งหมายของการพัฒนาที่ต้องการให้เกิดสิ่งที่ดีกว่าอันหมายถึงความสุขสงบในวิถีการดำเนินชีวิตของคนทุกชาติพันธุ์ การศึกษาที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในทุกๆระดับจากการเปลี่ยนแปลงที่เริ่มตั้งแต่ระดับบุคคลที่เห็นความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงของตนเองต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ผู้คน ไปสู่ระดับชุมชน องค์กรที่มีความรักใคร่ อาทร เห็นความเท่าเทียมในศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ และสังคมที่มีความยุติธรรม มีความวางใจต่อกัน ก่อให้เกิดความรู้สึกร่วมกันคงปลอดภัย เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ร่วมกัน อันเป็นหนทางในการนำพามนุษยชาติไปสู่ทางออกของปัญหา หรือสภาวะวิกฤตการณ์ต่างๆในสังคมที่กำลังเผชิญกันอยู่อย่างมองไม่เห็นทางสว่าง ทำให้การศึกษาได้ทำหน้าที่ของตนได้อย่างมีประสิทธิภาพ และบังเกิดผลที่ยั่งยืน

3. การฝึกปฏิบัติตามแนวจิตตปัญญา

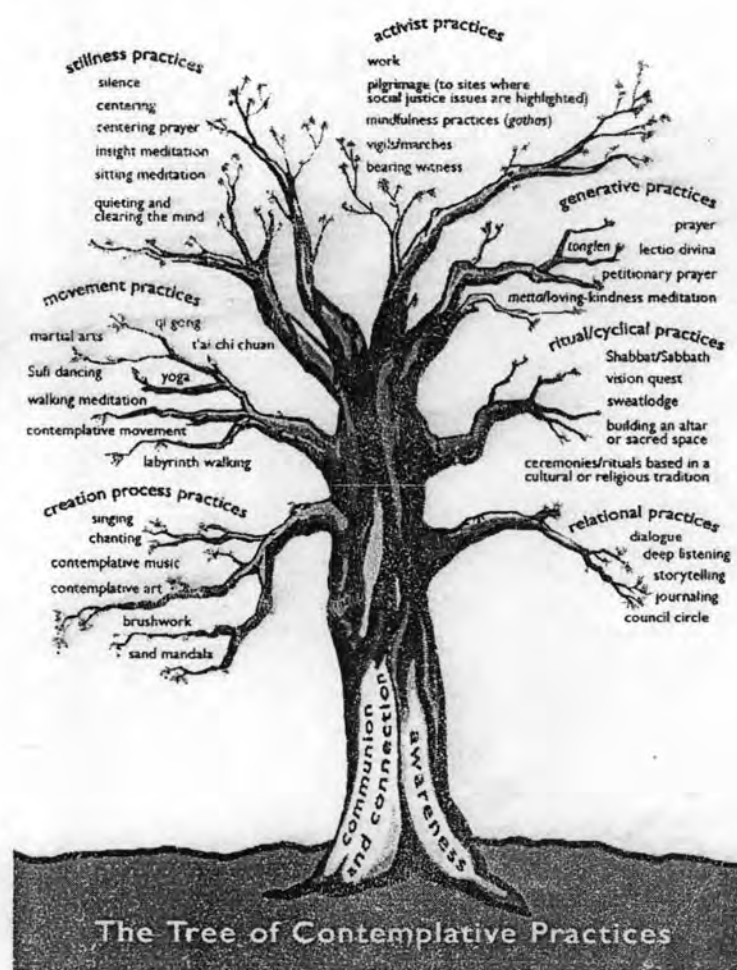
Roger Walsh (อ้างถึงใน จุมพล พูลภัทรชีวิน, 2548) ศาสตราจารย์ด้านจิตแพทย์ ปรัชญาและมานุษยวิทยาจากวิทยาลัยแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยแคลิฟอร์เนีย สหรัฐอเมริกา ค้นพบวิถีปฏิบัติที่ปรากฏร่วมอยู่ในศาสนาหลัก 7 ศาสนาของโลก ได้แก่ พุทธ คริสต์ อิสลาม ยิว ฮินดู เต๋า และขงจื้อ ซึ่งเป็นแนวทางบ่มเพาะคุณสมบัติทางจิตวิญญาณอันได้แก่ ความรักความเมตตา ความปิติสุข ความสงบ ความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง ปัญญา และความต้องการที่จะรับใช้ช่วยเหลือให้งอกงามขึ้นในตัวมนุษย์ วิถีปฏิบัติ 7 ประการนี้ ได้แก่

- 1). เปลี่ยนแรงจูงใจ โดยการลดกิเลส และค้นพบความต้องการทางจิตวิญญาณของตนเอง
- 2). บ่มเพาะปัญญาทางอารมณ์ให้งอกงาม โดยการเยี่ยวยาจิตใจจากความกลัวและความโกรธ และเรียนรู้ที่จะรัก
- 3). ปฏิบัติชอบ การทำดีจะทำให้รู้สึกดี
- 4). มีจิตใจสงบ ตั้งมั่น
- 5). เปิดดวงตาแห่งจิตวิญญาณ ทำให้สามารถทะลุทะลวงถึงความศักดิ์สิทธิ์ของสรรพสิ่ง
- 6). บ่มเพาะความฉลาดทางจิตวิญญาณ เพื่อพัฒนาปัญญาและความเข้าใจชีวิต

7). เฝยจิตวิญญานสู่การกระทำ โดยเอื้อเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น และทำงานบริการสาธารณะอย่างมีความสุข

การฝึกปฏิบัติตามแนวจิตตปัญญาเป็นแนวปฏิบัติต่างๆที่สามารถนำมาใช้ได้กับชีวิตประจำวันของเรา Roger Walsh ได้นำแนวปฏิบัติทั้งที่นำมาจากคำสอนโบราณและที่ได้ออกแบบทดลองใช้ได้ผลจริงมาแล้วทั้งกับตนเอง นักศึกษาและคนไข้ ทำให้เราค่อยๆเดินทางเข้าสู่พื้นที่ด้านในของตนเอง จากส่วนที่สัมผัสได้ง่าย เช่น กีเลส หรือการจัดการกับความกลัว ความโกรธ พร้อมกับให้รู้จักกับด้านบวก เช่น ความรัก และความต้องการทางจิตวิญญาน จากนั้นจึงค่อยๆเข้าสู่แก่นที่ลึกซึ้งขึ้น คือปัญญาและการเข้าใจชีวิตทั้งหมด

(จุมพล พูลภัทรชีวิน, 2548)

รูปที่ 3 The Tree of Contemplative Practices

ที่มา: www.contemplativemind.org

จากภาพ ต้นไม้แห่งการฝึกปฏิบัติตามแนวจิตตปัญญา รากของต้นไม้แสดงถึงเป้าหมายของการฝึกปฏิบัติ นั่นคือเพื่อปลูกฝังให้เกิดความตระหนักรู้ และพัฒนาความเชื่อมโยงเป็นหนึ่งเดียวกับพระเจ้าหรือจิตบริสุทธิ์ที่อยู่ภายใน โดยผ่านการฝึกปฏิบัติตามแนวทางที่หลากหลายทั้ง

ตามหลักศาสนาและตามแนวทางที่ถูกพัฒนาขึ้นในบริบทของทางโลก การฝึกปฏิบัติได้แตกกิ่ง
 ออกมาเป็นหลายสาขา ตัวอย่างเช่น การฝึกสงบนิ่ง (Stillness Practices) โดยมุ่งเน้นความสงบ
 ของร่างกายและจิตใจเพื่อพัฒนาสมาธิ การฝึกการเคลื่อนไหว (Movement Practices) เป็นการ
 ฝึกสังเกต และมีสติอยู่กับการเคลื่อนไหวร่างกายในรูปแบบต่างๆ เช่น โยคะ ชี่กง ไท้เก๊ก การ
 เดิน เป็นต้น การฝึกปฏิบัติตามแนวจิตตปัญญาคือวิถีทางปฏิบัติที่สามารถทำให้เป็นหนึ่ง
 เดียวกับชีวิตประจำวัน เพื่อให้เกิดการตระหนักรู้ภายในตน ช่วยให้เกิดสติสมาธิกับการทำงาน
 คงความสงบในใจได้แม้อยู่ท่ามกลางกิจกรรมที่เคลื่อนไหวอยู่ในชีวิต และยังสามารถเชื่อมโยง
 กับสภาวะแวดล้อมได้ดี การฝึกปฏิบัติตามแนวนี้ช่วยพัฒนาทักษะในการสื่อสาร ความมีสมาธิ
 ช่วยลดความเครียดและก่อให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ นอกจากนี้ยังเป็นการปลูกฝังความเข้าใจ
 ต่อชีวิต ก่อให้เกิดแรงบันดาลใจ และความรักความเมตตา หลักการของการฝึกปฏิบัติตามแนว
 จิตตปัญญานั้นเกิดขึ้นมานานเท่ากับศาสนาต่างๆ ที่เกิดขึ้นมาในโลกศาสนาหลักๆ ต่างมีรูปแบบ
 การฝึกปฏิบัติแบบจิตตปัญญาในวิธีการต่างๆ เช่นการสวดมนต์ การทำสมาธิ และการสงบนิ่งอยู่
 กับธรรมชาติ หลายๆ ศาสนายังคงยึดหลักปฏิบัติเหล่านี้ไว้อย่างมั่นคง แต่ก็มีหลายวิธีที่
 กลายเป็นที่นิยมในทางโลก หลายคนพบว่า การฝึกการเคลื่อนไหวร่างกายเช่น โยคะ หรือ ไท้
 เก๊ก ก่อให้เกิดผลดีอย่างมากกับพวกเขา ในขณะที่บางคนพบว่า การนั่งสงบนิ่ง เช่นการฝึกสมาธิ
 นั้นเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อพวกเขา คนบางกลุ่มพบว่า การฝึกปฏิบัติตามหลักศาสนาที่มีมาแต่
 ดั้งเดิมเช่น *lectio divina* ในศาสนาคริสต์ หรือ Shabbat observance ของศาสนายิว นั้นเข้าถึง
 จิตวิญญาณของพวกเขา บางคนชอบพิธีแบบง่ายๆ เช่นการอาบน้ำ หรือการเดินเล่นยามเช้า
 ท่ามกลางธรรมชาติ การฝึกปฏิบัติบางอย่างนั้นเป็นการปฏิบัติเฉพาะตน แต่ยังมี การฝึกปฏิบัติ
 ร่วมกันเป็นกลุ่มหรือร่วมกันในชุมชน ซึ่งจะมีกระบวนการกลุ่มที่เป็นการช่วยสะท้อนซึ่งกันและ
 กันด้วย

3.1 สนทนา (Dialogue)

สนทนาเป็นกระบวนการหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับวิธีการสื่อสาร การสนทนาซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการก่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันของมนุษย์ และในขณะเดียวกันยังเป็นการฝึกปฏิบัติตามแนวคิดปรัชญาที่มีการนำมาใช้กันแพร่หลายมากขึ้นในหลายๆวงการ

วิศิษฐ์ วังวิญญู (2548) ได้ประมวลแนวคิดว่าด้วย Dialogue ของ David Bohm และ William Isaacs ตลอดจน Margaret J. Wheatley มาแนะนำเสนอ โดยเรียกเครื่องมือดังกล่าวว่า "สนทนา" อันเป็นแนวทางการสนทนาที่มีความมุ่งหมายเพื่อสร้างความเข้าใจระหว่างคู่สนทนาและเปิดโลกทัศน์ให้เห็นความเชื่อมโยงกันของสิ่งต่างๆ ทั้งหมด

สนทนาเป็นเครื่องมือที่พัฒนามาจากกระบวนการทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ใหม่ ที่เชื่อว่าปรากฏการณ์ต่างๆ และทุกชีวิตบนโลกนี้เชื่อมร้อยเป็นหนึ่งเดียวกัน ไม่สามารถพิจารณาแยกส่วนออกจากกันโดยลำพัง

วิศิษฐ์ ยังได้อธิบายถึงทฤษฎี ที่มาและแนวคิดหลักของสนทนา ในแง่ของหลักการและสภาวะของการสนทนา รวมถึงได้ชี้แนะและยกตัวอย่างให้เห็นในภาคปฏิบัติ

รูปที่ 4 แสดงหลักการของสนทนา 4 ประการ (วิศิษฐ์ วังวิญญู, 2548)

1. การฟัง (Deep Listening) คือการฟังที่ไม่ได้มุ่งหวังสิ่งที่ได้จากการสนทนา และไม่ใช้การฟังเพื่อเจรจาต่อรอง แต่เป็นการฟังที่รับเอาความคิดทั้งหมดของผู้พูด ผู้ฟังยังต้องมีสมาธิไม่วกออกแวกไปจากเรื่องที่ฟังอยู่ หยุดใช้ความคิดในเรื่องอื่นขณะที่ฟัง กล่าวได้ว่าเป็นการฝึกสติ ทำให้เกิดภาวะการว่างจากความคิดของตนเพื่อรับเอาความคิดของผู้พูดหรือคู่สนทนาเข้ามา การได้ฟังอย่างลึกซึ้งและมีคุณภาพนี้จึงจะเกิดการเรียนรู้และเปลี่ยนแปลงตัวเอง

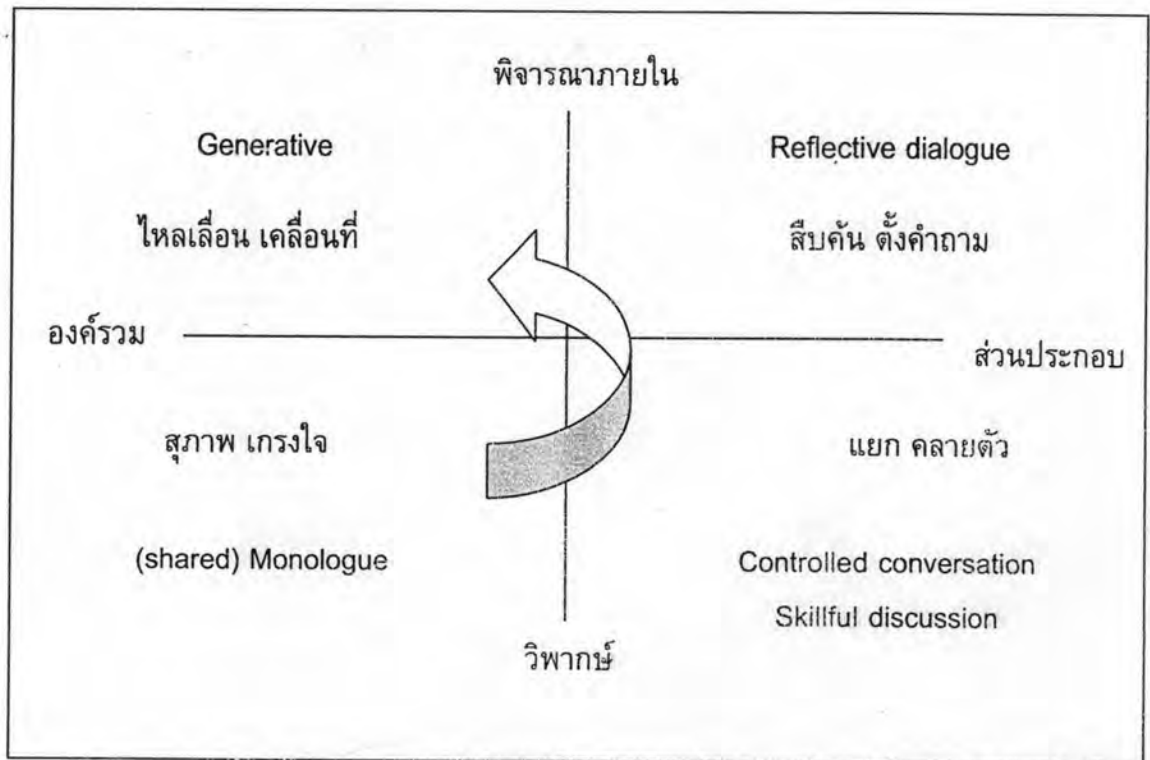
2. เคารพ (Respecting) คือการปฏิบัติต่อคู่สนทนาประหนึ่งเขาเป็นตัวเราเอง มีความเชื่อมั่นและศรัทธาในความดีงามในตัวของคุณสนทนาทุกคน หากเกิดความรู้สึกหงุดหงิด ลังเล กลัว หรือวิตกกังวล จะไม่สามารถเกิดความรู้สึกศรัทธาดังกล่าวนี้ได้ การเคารพจะทำให้เกิดสมาธิในวงสนทนา

3. ห้อยแขวน (Suspending) คือจดเว้นจากการตัดสินใจคุณค่าเรื่องที่ฟัง เว้นการประเมินหรือทำนายเรื่องของคุณสนทนา รวมทั้งการไม่ใช้ทัศนคติแบบขั้วตรงข้าม กล่าวคือ การมองและเข้าใจว่าสิ่งต่างๆ นั้นแบ่งออกเป็นสองด้านที่ตรงข้ามกัน เมื่อเกิดการห้อยแขวนจะทำให้เกิดปัญญา การห้อยแขวน การฟังและการเคารพ ทั้ง 3 ส่วนนี้จึงเสริมกันและกัน เสมือนสติ สมาธิ และปัญญา

4. เสียงของเรา (Voicing) คือพูดเมื่อเรารู้สึกอย่างจริงจังและพูดโดยเปิดเผยอารมณ์ ความคิดที่เกิดขึ้นในใจทั้งหมดออกมา ไม่ใช่การเล่าสิ่งที่เรารู้ที่เรารู้ได้ขึ้นใจ หรือเป็นเรื่องที่ไม่ได้เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับบริบทขณะนั้น

วิศิษฐ์ ชีว่า การทำสุนทรียสนทนานี้ช่วยให้ผู้อยู่ในวงสนทนาเห็นและเข้าใจถึงความเชื่อมโยงในเรื่องต่างๆ ด้วยทุกสิ่งสัมพันธ์กันเป็นหนึ่งเดียว สิ่งที่ปรากฏที่เราเข้าใจทั่วไปเป็นเพียง Explicit World หัวข้อเรื่องในวงสุนทรียสนทนาอาจดูกระจุกกระจายไม่เกี่ยวข้องกัน ต่อเมื่อมีการฟังที่มีคุณภาพ มีความเคารพและห้อยแขวนการตัดสินใจ จึงจะทำให้เห็นความเชื่อมโยงแบบ Implicit World ซึ่งพ้นจากโครงสร้างหรือกระบวนการทั่วไปที่เคยเข้าใจ

วิศิษฐ์ ยังได้ระบุด้วยว่า การสนทนาอาจอยู่ใดสภาวะใดสภาวะหนึ่งใน 4 สภาวะนี้ได้ ดังนี้

รูปที่ 5 การสนทนา 4 สภาวะ (วิศิษฐ์ วังวิญญู, 2548)

1. ความสุภาพ (Monologue) คือความเกรงอกเกรงใจ ไม่มีการคัดค้าน การปฏิบัติตนตามธรรมเนียมปฏิบัติสังคมของสมาชิกในวงสนทนา ทำให้หัวข้อเรื่องเป็นเพียงเรื่องผิวเผินทั่วไป ขาดความลึกซึ้ง เมื่อเกิดการตั้งคำถามต่อเรื่องหรือเผยความรู้สึกจึงไปสู่สภาวะต่อไป

2. ความไม่มั่นคงจากการแตกแยกในที่บรรจู้ (Controlled discussion / Skillful conversation) คือการเปิดเผยความคิดความรู้สึกของตนจากมุมมองของตนเอง มักจะเป็นสภาวะที่มีอารมณ์ที่รุนแรง หลักการเรื่องการห้อยแขวนจึงมีความสำคัญมากในสภาวะนี้ หากไม่เช่นนั้นวงสนทนาจะไม่สามารถไปได้ไกลเกินกว่านี้อีก หากวงสนทนาละเว้นการตัดสินให้ค่าหรือประเมินผู้พูดแล้ว จึงสามารถไปสู่สภาวะการสืบค้นต่อไปได้

3. การสืบค้นและการรอกงามของการสนทนาแบบใคร่ครวญ (Reflective dialogue) คือสภาวะที่มีความแตกต่างจากการสนทนาทั่วไป สมาชิกในวงสนทนาจะไม่รีบหาข้อสรุป แต่จะพยายามลำดับความเป็นมาและความเป็นไปได้ของเรื่อง อารมณ์ความรู้สึกในวงเป็นความสนใจใคร่รู้ ผู้พูดจะเปิดเผยความรู้สึกลึกๆ ต่อสิ่งที่ตนให้ความสำคัญที่สุด

4. ช่วงเวลาแห่งการก่อเกิด (Generative) เป็นสภาวะที่ทุกคนมีความรู้สึกเป็นหนึ่งเดียวกัน ผู้ฟังเห็นความคิดความรู้สึกของตนเองในตัวคู่สนทนา ความคิดข้อเสนอที่เกิดขึ้นจาก

วงเป็นเรื่องที่มีพลัง มีความมุ่งหมายที่ตึงตางและมีความสุข เปรียบเทียบกับพุทธศาสนาได้ว่าเป็นสภาวะที่จิตมีพลังจากการปฏิบัติร่วมกันเป็นกลุ่ม

สิ่งสำคัญประการหนึ่งสำหรับสุนทรียสนทนาคือความเจียบ ซึ่งมีความหมายและลักษณะต่างไปในแต่ละสภาวะของวงสนทนา กล่าวคือ เมื่อวงสนทนาอยู่ในสภาวะที่ 1 อันสุภาพ เกรงใจ ความเจียบที่เกิดขึ้นเป็นสภาพการณ์อีตอด ส่วนสภาวะที่ 2 จะรู้สึกถึงความขัดแย้งและเป็นปฏิปักษ์ต่อคู่สนทนา ต่อเมื่อเข้าสู่สภาวะที่ 3 ความเจียบเกิดจากความรู้สึกสนใจและกำลังใช้ความคิดใคร่ครวญ สำหรับสภาวะที่ 4 อันเป็นเวลาแห่งการก่อเกิด สมาชิกจะไม่รู้สึกถึงความเจียบว่าแปลกแยกจากการสนทนา แต่จะเป็นส่วนหนึ่งของวง เป็นสภาวะที่ทุกคนรู้สึกถึงการเชื่อมโยงกันเป็นหนึ่งเดียว

สิ่งที่สำคัญที่ David Bohm กล่าวไว้และมีความเกี่ยวข้องกับสุนทรียสนทนาคือ การอยู่ร่วมกันอย่างสันติและเสมอภาคของมนุษย์ ในหนังสือของเขาแสดงให้เห็นว่าสรรพสิ่งต่างๆ ล้วนเชื่อมโยงกัน เมื่อไรก็ตามที่กำแพงของการสนทนาระหว่างมนุษย์พังทลายลง จะเกิดการเชื่อมโยงกัน "The Change of Meaning is the Change of Being" การเปลี่ยนความหมายเป็นการเปลี่ยนสภาวะการดำรงอยู่ของคนแต่ละคน เป้าหมายชีวิตของคนเราจะเปลี่ยนไปเมื่อความหมายของชีวิตเปลี่ยนแปลง เมื่อความหมายที่ไหลมาจากคนหนึ่งไปสู่อีกคนหนึ่ง ความเป็นปัจเจกก็จะเปลี่ยน ดังที่กล่าวไว้ว่าในวงสุนทรียสนทนานั้น ผู้ร่วมวงไม่จำเป็นจะต้องพูดตลอดเวลา ท่ามกลางความเจียบเราจะได้สัมผัสเชื่อมโยงความหมายที่ออกมาจากภาษาไม่ว่าจะเป็นภาษากาย วาจา หรือภาษาใจ การเชื่อมโยงกับสภาวะของคนเป็นความรู้ที่ออกมาสดๆ เป็น living knowledge หรือ Tacit knowledge ที่ออกมาจากภายในของคนแต่ละคน (ชัชวพันธ์ ธิระพันธ์, 2550) ดังนั้น สุนทรียสนทนาจึงเป็นวิถีหนึ่งที่จะช่วยให้มนุษย์ได้เห็นและสัมผัสถึงความเชื่อมโยงเป็นหนึ่งเดียว เห็นความเท่าเทียมในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์พร้อมกับการได้ฝึกฝนสติความระลึกไว้ในตนให้ยิ่งๆ ขึ้นไป

3.2 การเจริญสติ (Mindfulness Practice)

การเจริญสติวิปัสสนาเป็นอีกกระบวนการเรียนรู้หนึ่งที่มีความสำคัญและขาดไม่ได้ในการจัดกระบวนการจิตตปัญญาศึกษา

การเจริญสติวิปัสสนาเป็นการฝึกปฏิบัติเพื่อพัฒนาสติ โดยการฝึกเฝ้าสังเกตและดูแลตนเอง ทั้งทางกาย วาจา และใจ อย่างใคร่ครวญ โดยอาศัยกัลยาณมิตรผู้มีประสบการณ์ในการปฏิบัติมาก่อน เป็นผู้บอกกล่าวชี้แนะอย่างมีขั้นตอน

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) สรุปความหมายของคำว่าวิปัสสนาไว้ในหนังสือ พุทธธรรมว่า หมายถึง การเห็นแจ้ง หรือวิธีทำให้เกิดการเห็นแจ้ง หมายความว่า ข้อปฏิบัติ

ต่าง ๆ ในการฝึกฝนอบรมปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้งรู้ชัดสิ่งทั้งหลายตรงต่อสภาวะของมัน คือ ให้เข้าใจตามความเป็นจริง หรือตามสิ่งที่เหล่านั้นมันเป็นของมันเอง (ไม่ใช่เห็นไปตามที่เราวาดภาพให้มันเป็น ด้วยความชอบความชัง ความอยากได้ หรือความขัดใจของเรา) รู้แจ้งชัดเข้าใจจริง จนถอนความหลงผิดรู้ผิด และยึดติดในสิ่งทั้งหลายได้ ถึงขั้นเปลี่ยนท่าทีต่อโลกและชีวิตใหม่ ทั้งท่าทีแห่งการมอง การรับรู้ การวางจิตใจ และความรู้สึกทั้งหลาย

เครื่องมือสำคัญ 2 ประการในการเจริญวิปัสสนาคือสติ หรือการระลึกถึงสภาวะธรรมที่ปรากฏตามที่เป็นจริง และสัมปชัญญะหรือปัญญาเข้าใจความเป็นจริงของสภาวะธรรมได้ตามที่เป็นจริง

พระอาจารย์ปราโมทย์ ปาโมทฺโท (2549) กล่าวถึงความสำคัญของการเจริญสติไว้ว่า นอกจากการเจริญสติแล้ว ไม่มีหนทางแห่งความรู้แจ้งทางที่สอง และกล่าวว่า “การเจริญสติหรือ การทำความรู้ตัวเป็นวิถีทางที่ตรงไปตรงมาที่สุด ที่จะพาเราแหวกออกจากโลกของความปรุงแต่ง หรือความคิดนึกทั้งหลาย ซึ่งปิดกั้นเราไว้จากสัจธรรมที่แท้จริง ทันทันที่เราแยกตนเองออกจากโลกของความคิดปรุงแต่งได้ จิตของเราจะมีคุณภาพที่จะมองเห็นปรมัตถ์ธรรมที่กำลังปรากฏและเกิดดับ ได้แก่จิตและเจตสิก อันเป็นฝ่ายนามธรรมและรูปธรรมทั้งปวง เมื่อจิตรู้แจ้ง ละปล่อยวางปรมัตถ์ธรรม ฝ่ายรูปธรรมและนามธรรมได้แล้ว เราก็จะบรรลุถึงสัจจะอันแท้จริง ซึ่งอยู่เหนือความปรุงแต่งทั้งปวง”

การเจริญสติวิปัสสนา สามารถทำได้หลายรูปแบบ แต่รูปแบบหนึ่งที่เหมาะสมกับคนในยุคปัจจุบันคือการฝึกเจริญสติในชีวิตประจำวัน เพราะเป็นการปฏิบัติที่สอดคล้องกับความเป็นจริงของชีวิต ฝึกการรู้สึกตัวและสังเกตตนเองอย่างลึกซึ้ง ในขณะที่ดำเนินกิจกรรมและกิจวัตรประจำวันต่าง ๆ ซึ่งมีอารมณ์หรือสิ่งที่จิตรับรู้เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา คือบางครั้งตาเห็นรูป บางครั้งหูได้ยินเสียง บางครั้งจมูกได้กลิ่น บางครั้งลิ้นรับรส บางครั้งกายสัมผัสผัส และบางครั้งใจรับธรรมารมณ์ ในชีวิตจริงเราจึงเลือกอารมณ์กรรมฐานไม่ได้ เช่นจะรู้กายอย่างเดียว หรือจะรู้จิตอย่างเดียว

การเจริญสติในชีวิตประจำวันนั้น หากอารมณ์รูปนามอย่างใดปรากฏทางทวารใด ก็พึงใช้อารมณ์นั้นเป็นอารมณ์เจริญวิปัสสนาไปได้เลย โดยไม่มีรูปแบบวิธีการที่ตายตัวว่าต้องกำหนดอย่างไร เพียงมีเงื่อนไขข้อใดข้อหนึ่งใน 6 ประการ ต่อไปนี้คือ

- 1) ต้องรู้รูปนามที่กำลังปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ด้วยจิตที่มีสติสัมปชัญญะ
- 2) ต้องรู้รูปนามด้วยจิตที่ตั้งมั่น มีสัมมาสมาธิ
- 3) ต้องรู้รูปนามโดยมีความรู้สึกตัว
- 4) ต้องรู้รูปนามด้วยความไม่หลง คือไม่หลงดู หลงฟัง หลงดม หลงลิ้มรส หลงสัมผัส

และ หลงนึกคิดปรุงแต่งทางใจ

5) ต้องรู้รูปนามด้วยจิตที่ปราศจากตัณหา 6 ประการ คือปราศจากความทะยานอยากในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (สัมผัส) และธัมมารมณ

6) ต้องรู้รูปนามอย่าง “สักว่ารู้” คือไม่ทำอะไรหลังจากการรู้ (เช่น ไม่แทรกแซงจิตและอารมณ์ รู้แล้วจบอยู่แค่นั้น ไม่ทำกระทำการพยายามละอกุศลธรรม และการพยายามสร้างและรักษากุศลธรรม ปล่อยให้สภาวะธรรมทั้งหลายนั้นเป็นไปตามที่เขาคือ เป็นเพียงแต่มีสติตามรู้เขาไป ด้วยจิตที่ตั้งมั่นเป็นกลางเท่านั้น)

สภาวะทั้ง 6 ประการนี้ มีเนื้อหาเป็นอันเดียวกัน ต่างกันแต่ถ้อยคำและแง่มุมที่มองเท่านั้น คือจิตที่มีสติสัมปชัญญะ จะต้องประกอบด้วยสัมมาสมาธิเสมอ จิตที่มีสัมมาสมาธิก็ย่อมตั้งมั่น อยู่กับเนื้อกับตัวหรือมีความรู้สึกตัว จิตที่รู้สึกตัวก็คือจิตที่ไม่หลงตามอารมณ์ จิตที่ไม่หลงตามอารมณ์ก็คือไม่ถูกตัณหาผลักดัน และจิตที่มีสติสัมปชัญญะ มีสัมมาสมาธิ มีความรู้สึกตัว มีความไม่หลง หรือไม่ถูกตัณหาผลักดัน ก็ย่อมสักว่ารู้อารมณ์ได้ตรงตามความเป็นจริง

เมื่อใดผู้ปฏิบัติสามารถรู้รูปนามด้วยจิตที่มีสภาวะธรรมเหล่านี้ ก็ย่อมสามารถจำแนกรูปนามอันเป็นอารมณ์ปรมัตถ์ กับความนึกคิดปรุงแต่งหรือสมมุติบัญญัติออกจากกันได้ เมื่อรู้อารมณ์ปรมัตถ์ได้แล้ว จะพบความจริงว่ารูปนามไม่ใช่ตัวตนของตน ความเห็นผิดว่ารูปนามเป็นคน และความยึดถือรูปนามก็จะถูกทำลายไปตามลำดับ แล้วความทุกข์เพราะความยึดมั่นว่ารูปนามเป็นตนก็จะหมดไป

3.3 นิเวศภาวนา (Eco-Quest)

Vision Quest หรือ Wilderness Quest (นิเวศภาวนา) เป็นการแสวงหาทางจิตวิญญาณที่ถือเป็นพิธีกรรมแห่งการแปรเปลี่ยนชีวิต (Rite of Passage) อย่างหนึ่งที่กระทำกันในหลายๆ วัฒนธรรม โดยเฉพาะทางชนเผ่าพื้นเมืองอเมริกาซึ่งจะมีการทำพิธีส่งตัวเยาวชนที่กำลังเติบโตเข้าสู่ความเป็นผู้ใหญ่ให้ออกไปอยู่กับธรรมชาติเพื่อค้นพบศักยภาพอันยิ่งใหญ่ของตัวเอง เป็นการค้นหาปัญญา และพรที่แต่ละคนได้รับจากสวรรค์ แผ่นดิน พระเจ้า หรือธรรมชาติจากการที่ได้เกิดมา เขาถือว่าทุกคนเกิดมาอย่างมีเป้าประสงค์อันศักดิ์สิทธิ์ เกิดมาเพื่อรับใช้ชีวิตชุมชน สังคมและโลกตามวิถีทางต่างๆ ตามพรหรือของขวัญที่ได้รับ บุตรธิดาทั้งหลายเมื่อถึงเวลาก็ต้องกลับไปดำรงอยู่ร่วมกับพระแม่ธรณีและผืนฟ้าพสุธากว้าง ผ่านความยากลำบากทางกาย บางคนอดอาหารและน้ำหลายวันเพื่อให้จิตวิญญาณเติบโตและแก่กล้า รับพลังจากธรรมชาติ แล้วกลับคืนสู่ชุมชน

Snyder (อ้างถึงใน Devall & Sessions, 1985) ถือว่ามนุษย์สมัยใหม่ต้องฟื้นฟูความสัมพันธ์ระหว่างตัวเองและธรรมชาติ สัมผัสและเรียนรู้จากธรรมชาติโดยผ่านประสบการณ์ตรง เขาถือว่าการเดินทางจาริกบุญไปสู่ดินแดนของธรรมชาติ ในแต่ละอย่างก้าว ในแต่ละลมหายใจนั้น เป็นวิถีปฏิบัติและการเรียนรู้อันเก่าแก่ ที่บรรพบุรุษของมนุษย์ได้ทำมาเนิ่นนาน และเป็น

กิจกรรมที่ศาสนาดั้งเดิมทั้งหลายให้คุณค่า เพราะเป็นการช่วยให้มนุษย์ได้มีโอกาสเรียนรู้จักที่ทางชีวิต คือรู้ว่าเราเป็นเพียงส่วนหนึ่งของสิ่งที่ใหญ่กว่า ประสบการณ์ของการเรียนรู้ที่ทางชีวิตอย่างมีจิตวิญญาณนี้สามารถเกิดขึ้นได้ในกิจกรรมชีวิตที่เรียบง่าย ไม่ว่าจะเป็นการพายเรือในทะเลหรือแม่น้ำ การดูแลสวน หรือการปอกกระเทียม หรือแม้กระทั่งการนั่งทำสมาธิภาวนาที่บ้าน ประเด็นสำคัญคือการเปิดรับและสัมผัสการดำรงอยู่ของโลกและตัวเราอย่างเป็นจริงและตรงไปตรงมา รับรู้ถึงความศักดิ์สิทธิ์ของโลกและธรรมชาติ ซึ่งความศักดิ์สิทธิ์ในที่นี้หมายถึงสิ่งที่ช่วยดึงความคิดหรือภาพความจริงที่สร้างขึ้นมาจากตัวตนอันคับแคบ และรับรู้การดำรงอยู่ของจักรวาล ธรณี ภูเขาและแม่น้ำ ในฐานะที่เป็นวิหารอันศักดิ์สิทธิ์

ในการยอมรับคุณลักษณะของธรรมชาติในตัวเรานั้น สามารถทำได้โดยรับเอาความเป็นธรรมชาติแรกเข้ามาในตัว และดำเนินชีวิตอยู่ในขอบข่ายของภูมิภาค (Bioregion) การทำให้ชีวิตเกิดสมดุลและเป็นองค์รวมนั้นคือการที่ต้องมีชีวิตอยู่อย่างเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศใหญ่ออกไป ที่มีสมาชิกคือพืชสัตว์อื่นๆ อย่างอิงอาศัยกันและกัน ยอมรับว่าตัวเราเองเป็นอาหารจานหนึ่งบนโต๊ะของธรรมชาติ ดำรงอยู่ร่วมกับอาหารจานอื่นๆ ที่จะถูกกินและย่อยสลายไปในที่สุด อันนี้ถือว่าเป็นมากกว่าการมองตามความเป็นจริง หากแต่ยังน้อมนำให้ความศักดิ์สิทธิ์มาสู่ชีวิตชั่วคราวที่ไม่มั่นคงนี้ และยังเป็นสัจยฐานในการลดอัตตาตัวตนลงด้วย

ความหมายของการดำรงชีวิตอย่างมีสำนึกในภูมิภาค (bioregion) หมายถึง การที่เรารับรู้ชีวิตเราขึ้นต่อระบบนิเวศและผืนแผ่นดินที่เราอาศัยอยู่ เข้าใจในลักษณะจำเพาะทางนิเวศวิทยาของท้องถิ่นที่ต่างดำรงอาศัยอยู่อย่างเป็นเหตุเป็นปัจจัยของกันและกัน ดำรงอยู่อย่างเป็นขั้วขั้วชีวิต ไม่ว่าจะเป็นคุณสมบัติและความหลากหลายของพืชพันธุ์ สัตว์ป่า ลักษณะอากาศ ดิน น้ำ ป่า เป็นต้น แล้วจากความเข้าใจในภูมิภาควิทยาท้องถิ่นแล้ว ก็นำไปสู่การปฏิบัติ คือการมีวิถีที่สอดคล้องและเกื้อกูล สำนึกของการ"รักธรรมชาติ" หรือความต้องการที่จะดำเนินชีวิตอย่างบรรสานสอดคล้องกับกายา(Gaia)นั้นไม่เพียงพอหากไม่สามารถนำไปสู่การรับรู้ ผ่านประสบการณ์ตรงและปฏิบัติการในระดับท้องถิ่น

ดังนั้น โดยสรุปแล้ว นิเวศภาวนา เป็นกรรมพิธีที่สามารถสร้างอานิสงค์ได้หลากหลายได้แก่

- 1) เป็นการสร้างหลักหมาย หรือหมายเหตุให้กับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชีวิต (Mark life transition)
- 2) เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็ง และฟื้นคืนพลังชีวิตให้กับความสัมพันธ์อันแนบแน่นระหว่างเรากับจิตอันยิ่งใหญ่ของธรรมชาติ จักรวาล ผืนแผ่นดิน ความศักดิ์สิทธิ์ที่ดำรงอยู่ในกายจิตของเราและธรรมชาติ (Renewal and strengthen connection to Earth and Nature)
- 3) เพื่อแสวงหาความเข้าใจอันลึกซึ้งลงไปในการดำรงชีวิตอยู่ ญาณทัศนะ ทิศทางชีวิต จากธรรมชาติ (Guidance, deepening understanding, vision, direction in life)

- 4) เพื่ออุทิศผลบุญอันเกิดจากการภาวนาให้กับเป้าหมายอันยิ่งใหญ่ในชีวิตเราเอง และแผ่ถ่ายไปยังผองเผ่าผู้คนที่ทั้งหลายให้มีความเป็นอยู่ที่ดี พันทุภักข์อันตรายทั้งปวง (Dedication to your life's purpose, to the well-being of your people, and to your work)

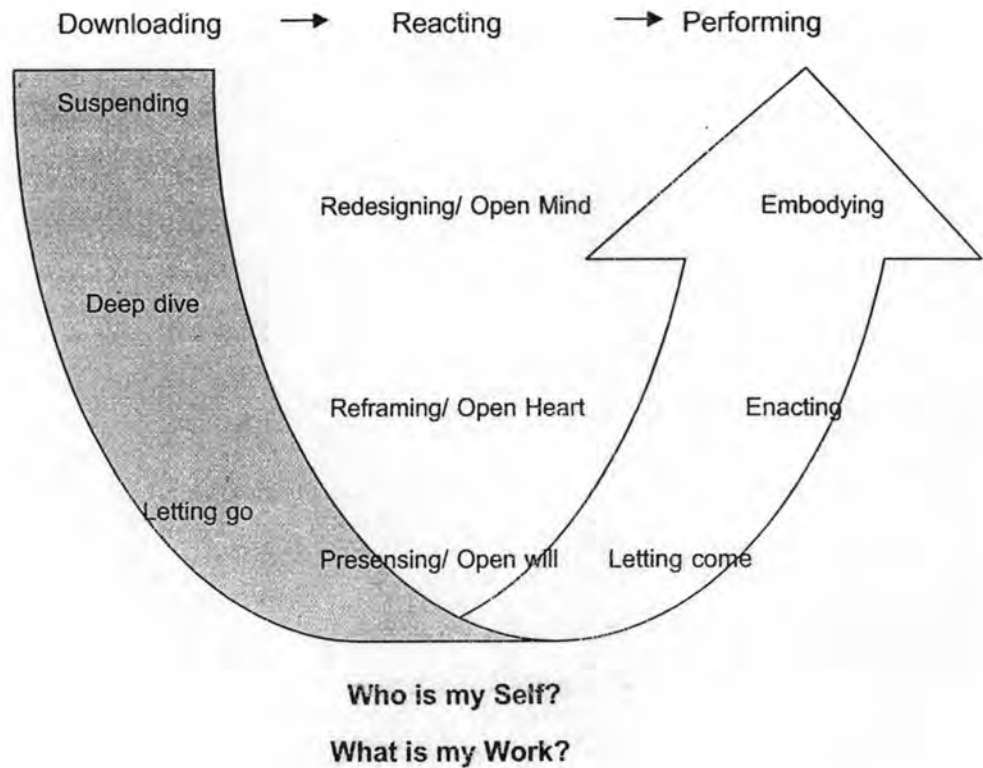
4. กระบวนการเปลี่ยนแปลงภายในที่นำไปสู่การเปลี่ยนกระบวนทัศน์

Albert Einstein ก็กล่าวไว้ว่า “เราไม่สามารถแก้ปัญหาด้วยความคิดที่อยู่ในระดับเดียวกับที่สร้างปัญหามาแล้ว”

การเกิดกระบวนทัศน์ใหม่ หรือโลกทัศน์ใหม่เกิดจากกระบวนการที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายใน ในระดับลึก Otto Scharmer (1999) ได้พัฒนาทฤษฎีตัวยู (U-Theory) เพื่ออธิบายถึงระดับของการรับรู้และการเปลี่ยนแปลง โดยใช้ลักษณะของตัวยูในการอธิบายความลึกของระดับในการรับรู้ความจริง และระดับของการกระทำที่เกิดจากการรับรู้นั้นๆ

U-Theory มีเป้าหมายสูงสุดคือ ไปให้พ้นจากสภาวะเดิม การคิดแบบเดิม การทำแบบเดิม เราต้องเปลี่ยนความคิดใหม่เพื่อไม่ให้อยู่ในระดับเดิม โดยส่วนใหญ่คนเรามักจะนำเอา (Downloading) ความเชื่อเดิมๆ ทฤษฎีเดิมมาใช้ แต่ถ้าหากเราต้องการผลลัพธ์ใหม่ จำเป็นที่จะต้องใช้แหล่งใหม่ของปัญญาซึ่งไม่อยู่ในระดับเดียวกับระดับเดิม Otto Scharmer ยกตัวอย่างถึงการสร้างงานของศิลปิน ไว้ว่า เรามักจะเห็นภาพที่เขาวาด และกระบวนกรที่เขาวาด แต่ขณะที่ผืนผ้าใบสีขาวอยู่ข้างหน้าและศิลปินกำลังจะวาดภาพนั้น เราไม่เห็นสิ่งที่อยู่ในใจของผู้วาดที่ทำให้เขาสร้างภาพนั้นขึ้นมา ดังนั้นการคิด 4 ระดับต้องพาลงไปถึงแหล่งของการสร้างซึ่งเป็นสิ่งสำคัญ

รูปที่ 6 ทฤษฎีรูปตัวยู
ที่มา: Otto Scharmer (1999)

จากภาพเป็นการอธิบายถึงกระบวนการที่ทำให้เกิด “ความรู้” จากภายใน ความพยายามที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงส่วนใหญ่เกิดขึ้นโดยการลงไปตามขารูปตัวยูในระดับตื้นๆ ซึ่งเป็นเพราะขาดการเฝ้าสังเกตใคร่ครวญอย่างลึกซึ้ง โดยทั่วไปคนเรามักจะพยายามรวบรวมข้อมูลต่างๆ เพื่อสนับสนุนยืนยันข้อสรุปหรือสมมุติฐานเดิมที่มีอยู่แล้ว สิ่ง “เห็น” ส่วนใหญ่จะเป็นสิ่งสะท้อนถึงประสบการณ์ในอดีตของแต่ละคน เราจึงติดอยู่กับกรอบเดิมๆ ที่สร้างขึ้นมาแล้ว ทำให้ไม่สามารถที่จะมองเห็นสิ่งต่างๆ อย่างเป็นจริงได้ จนกว่าเราจะ เป็น “หนึ่งเดียว” กับสิ่งนั้นๆ ได้ในที่สุด

ชยวัฒน์ ธิระพันธ์ (2550) ได้อธิบายถึงการ Downloading ว่าเป็นการนำไปสู่การคิดในระดับ Action – Reaction คือการตัดสินใจจากข้อมูลเดิมและแสดงออกมาเป็นคำพูดหรือการกระทำอย่างรวดเร็ว การที่เราเฝ้าสังเกต (observing) สถานการณ์ใดๆ หรือเรื่องใดโดยรู้ตัว โดยวางไว้ ไม่ตัดสินใจ (suspending) มองด้วยสายตาใหม่สด และลงไปสัมผัสกับเรื่องนั้นๆ อย่างลึกซึ้ง (deep dive) ทำให้เรามีการปรับเปลี่ยนแบบแผนของพฤติกรรม (Redesign) ของตนเอง จากความคุ้นชินเดิมๆ และนำไปสู่การเปลี่ยนกรอบของตัวเองที่เคยมีมาแต่เดิม (Reframe) เปลี่ยนกรอบของคำถามที่มีต่อสิ่งต่างๆ โดยการคิดแบบใหม่อันเกิดจากการที่เราได้เห็นความคับ

แคบของความคิดของตนเอง ปล่อยความเชื่อเก่าๆ ความคิดเก่าๆ (Letting go) ซึ่งทำให้เราไม่
เป็นอิสระ การที่เปิดหัวใจให้กว้าง มีจิตที่ใหญ่ขึ้น (Open Heart) ทำให้สามารถสัมผัสสภาวะ
ปัจจุบันที่เป็นสภาวะของการตื่นรู้ (Presensing) เป็นการเปิดให้สิ่งใหม่เข้ามาหาเรา (letting
come) เกิดความรู้ใหม่ คุณสมบัติใหม่ขึ้นภายใน เกิดการพัฒนาความเป็นมนุษย์ที่แท้ ไปสู่จิต
เหนือสำนึกเพื่อให้เกิดศักยภาพอันสูงสุด เราไม่สามารถสร้างสิ่งใหม่ได้จากแหล่งเดิมซึ่งเป็น
เพียงแค่ระดับสมองหรือความคิด มนุษย์ควรตั้งคำถามกับตัวเองว่า เราคือใคร ภารกิจของเราคือ
อะไร เมื่อเราทิ้งสิ่งต่างๆ ความเชื่อเก่าๆ สมมุติฐานเดิมๆ ไป จะทำให้เกิดสภาวะพุทธะ ซึ่งมี
ความหมายว่าผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน

สภาวะที่เป็นตัวชูขาขึ้น เป็นเหมือนการทำให้สิ่งใหม่ที่เกิดขึ้นนั้นให้มาเป็นความจริงใน
ชีวิตของเราเช่นเดียวกับผลที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ทั่วไป ต่างกันแต่แหล่งกำเนิดของ
“ความรู้” นั้นลึกซึ้งกว่าความรู้ที่เกิดจากระดับจิตที่ใช้เหตุและผล โดยปรากฏเป็นการกระทำที่
เกิดขึ้นอย่างไหลลื่นไปอย่างเป็นธรรมชาติ เปรียบเสมือนเช่นการฝึกศิลปะการป้องกันตัว ที่ผู้
ฝึกจะมองเห็นการเคลื่อนไหวของตัวเองโดยมีความรู้สึกเกี่ยวพันอยู่กับการเป็นผู้กระทำ และ
ขณะเดียวกันก็ไม่ได้ติดยึดอยู่กับอาการนั้นๆ รวมถึงไม่เป็นผู้กำหนดเจตนาของการกระทำ
(Open Will)

คนที่อยู่ในสภาวะของตัวชูขาขึ้นจะเป็นผู้ที่สามารถสัมผัสเชื่อมโยงกับผู้อื่นและโลกโดย
ไม่รู้สึกลดเดี้ยว ข้อแตกต่างในระดับพื้นฐานที่สุดระหว่างทฤษฎีตัวชูขา กับวิธีการที่เรามักจะใช้
เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงก็คือ “ความสัมพันธ์ระหว่างเราในฐานะผู้สังเกตและในฐานะผู้กระทำ
กับโลกที่เราปฏิบัติด้วย” ทฤษฎีตัวชูขาได้ให้มุมมองที่แตกต่างต่อความเป็นหนึ่งเดียวของปัจเจก
กลุ่ม และโลก ให้เห็นว่าตัวตนและโลกเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงกันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

5. แนวทางการจัดการเรียนการสอนแบบจิตตปัญญาศึกษาในระดับอุดมศึกษา

นับแต่ยุคโบราณทั้งในซีกโลกตะวันตกและตะวันออก ปรากฏหลักฐานของการจัดการ
เรียนการสอนแบบจิตตปัญญาศึกษา โดยมีแนวคิดที่เริ่มก่อตัวขึ้นเป็นระบบจากสถาบันศาสนา
ไม่ว่าจะเป็นศาสนาคริสต์ที่ขยายตัวอยู่ในทวีปยุโรป และกระจายตัวออกสู่ภูมิภาคต่างๆ ทั่วโลก
โดยกลุ่มมิชชันนารีผู้เผยแผ่ศาสนาและนำความรู้จากโลกตะวันตกมาสู่ตะวันออก หรือศาสนา
พุทธที่มีรากฐานอันแข็งแกร่งอยู่ในแถบชมพูทวีป ศาสนสถานหลายแห่งได้ขยายตัวขึ้นเป็น
สถาบันการศึกษาที่มีความสำคัญในเวลาต่อมา

5.1 มหาวิทยาลัยนาลันทา

นาลันทาเป็นชื่อเมืองเล็กๆแห่งหนึ่งในแคว้นมคธ อยู่ห่างจากกรุงราชคฤห์ประมาณ 1 โยชน์เมืองนี้มีสวนมะม่วงชื่อ ปาวาริกัมพวัน (สวนมะม่วงของปาวาริกเศรษฐี) ซึ่งพระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับแรมหลายครั้ง มหาวิทยาลัยนาลันทาเริ่มสร้างขึ้นครั้งแรกตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ประมาณพุทธศตวรรษที่ 3 และมีการสร้างติดต่อกันเรื่อยมาอีกหลายยุคหลายสมัย นาลันทาเป็นสถาบันที่ควรเรียกว่าเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของโลก นาลันทาเป็นมหาวิหารใหญ่ คือวัดใหญ่ ประกอบด้วยวัดต่างๆรวมอยู่ด้วยกันในกำแพงใหญ่ 6 วัด มีอาจารย์ 1,500 คน ศิษย์ 8,500 คน มีการบรรยาย 100 แห่ง วิชาที่ศึกษาเริ่มด้วยมหายานเป็นวิชาบังคับ จากนั้นมีหินยาน 18 นิกาย วิชาสามัญได้แก่ ศัพทวิทยา (ไวยากรณ์และนิรุกติศาสตร์) ดรรกวิทยาหรือดรรกศาสตร์ อภิปรัชญา แพทย์ศาสตร์ ศิลปกรรมวิทยา นอกจากนี้มีไตรเพท อถรรพเวท สางขยะและวิชาเบ็ดเตล็ดอื่นๆ

นักศึกษาของนาลันทามีทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ ทั้งมหายาน และหินยาน ทั้งชาวพุทธ และมีชาวอินเดียนและชาวต่างประเทศเช่น จีน ญี่ปุ่น เอเชียกลาง สุมাত্রา ชาวทิเบต และมองโกเลีย คฤหัสถ์นั้นมีสองประเภท คือมาณฑุ ได้แก่ผู้มาเรียนคัมภีร์พุทธศาสนา และจะอุปสมบทต่อไป กับพรหมจารี ได้แก่ผู้มาเรียนวิชาทางโลกอย่างเดียว ผู้เริ่มเรียนอายุประมาณ 20 ปี และจะต้องผ่านการสอบที่เข้ายาก คัดเลือกราว 2-3 คน จาก 10 คน นักศึกษาได้เล่าเรียน กินอยู่โดยไม่ต้องเสียเงิน และต้องมีความเป็นอยู่อย่างสมถะ ผู้ได้เข้าศึกษาในสถาบันแห่งนี้มีเกียรติได้รับการยกย่องอย่างสูง เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วแม้หากเข้ารับราชการก็ได้รับตำแหน่งหน้าที่ในระดับสูง ปราชญ์ใดที่ต้องการเผยแพร่เกียรติคุณของตนเมื่อได้มาแสดงภูมิปัญญาที่นาลันทานี้ก็จะเป็นผู้ที่ได้รับการยกย่อง

ในสมัยของหลวงจีนเหียนจั้ง (พระถังซำจั๋ง) ได้จาริกมาสืบพระศาสนาในอินเดียและได้มาศึกษาที่นาลันทามหาวิหาร ราวพุทธศตวรรษที่ 12 -13 นั้น พระเจ้าหรรษวรชณะ ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ที่สำคัญยิ่งของพระพุทธศาสนา พระองค์ได้ทรงทำนุบำรุงมหาวิทยาลัยนาลันทาด้วยศรัทธาอันแรงกล้า ทรงอุทิศส่วยจากหมู่บ้าน 100 หมู่บ้านให้เป็นปัจจัยบำรุงมหาวิทยาลัย และมีบัญชาให้หัวหน้าครอบครัว 200 ครอบครัวบำรุงพระภิกษุที่อยู่ในมหาวิทยาลัยด้วยภัตตาหาร เช่น ข้าว นม เนย เป็นประจำโดยพระภิกษุเหล่านั้นไม่ต้องออกไปบิณฑบาตข้างนอก นักศึกษาแห่งนาลันทาไม่ต้องกังวลเกี่ยวกับเรื่องปัจจัยสี่เลย ฉะนั้นจึงสามารถอุทิศเวลาทั้งหมดให้แก่การศึกษาได้เต็มที่ (<http://www.phrathai.net>)

ด้านอาคารสถานที่ พบว่าสิ่งก่อสร้างในนาลันทาใหญ่โตประณีตและวิจิตรด้วยศิลปกรรมอันเป็นแบบอย่าง ห้องสมุดเป็นอาคารใหญ่ 3 หลัง ชื่อรัตนสาครวัดโนทธิ และรัตนรัฐชกะ

(เฉพาะรัตนสาครว่าสูง 9 ชั้น) มีหอพัก หอดูดาว และห้องประชุมขนาดใหญ่ซึ่งบรรจุผู้ฟังได้มากกว่าพันคนถึง 8 ห้อง มีห้องเรียนกว่า 300 ห้อง

การบริหารงานเป็นแบบประชาธิปไตย ตราสถาบันที่ชุดค้นพบใช้ว่า “ศรีนาลันทามหาวิหาร อารยภิกษุสังฆสังฆะ” ตำแหน่งหัวหน้าสถาบันเรียก กุลบดี ถัดมาเป็นตำแหน่งหัวหน้าแต่ละวัดเรียก บัณฑิต กิจกรรมประจำวันกำหนดด้วยนาฬิกา เริ่มต้นด้วยพิธีสวดมนต์ร่วมกันแล้วแยกย้ายไปศึกษาเป็นหน่วยๆตามวิชาเฉพาะของตน กิจกรรมศึกษาทั้งหมดอยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ของกษัตริย์ราชวงศ์คุปตะ และราชวงศ์ปาละในสมัยต่อมา

มหาวิทยาลัยนาลันทาเจริญอยู่ได้ประมาณ 800 ปี จึงเริ่มเสื่อมสลายลง ความรุ่งโรยของนาลันทาเกิดขึ้นพร้อมกับการที่พุทธศาสนาเริ่มเสื่อมสูญไปจากอินเดีย นาลันทาถูกเผาทำลายในระยะ พ.ศ. 1700 โดยทหารของมุสลิม พร้อมกับได้ฆ่าพระภิกษุสงฆ์และใช้เวลาหลายเดือนเผาทำลายตำรับตำราทางพุทธศาสนาจนหมดสิ้น (เอส ดัทท์: 1062, ส.ศิริวัชร์: 2505, อาร์ เค มุกเกอร์จี: 1951, อ้างถึงใน พระราชวรมุนี, 2528)

5.2 วิทยาลัยศิลปศาสตร์ (General College)

ในสมัยอยุธยา มีระบบการศึกษาที่เรียกว่าวิทยาลัยศิลปศาสตร์ (General College) ที่คณะมิชชันนารีได้ก่อตั้งขึ้น โดยมีจุดประสงค์เพื่อเป็นสถาบันสำหรับการฝึกอบรมพระสงฆ์คาทอลิก และจัดการศึกษาให้ความรู้วิทยาการสมัยใหม่และศาสนาแก่นักศึกษา ผู้สนใจ โดยจัดการศึกษาเป็น 3 ลำดับ คือ ระดับเบื้องต้น (Elementary school) ระดับล่าง (Lower school) เทียบเท่าระดับมัธยม และระดับสูง (Upper school) เทียบเท่าระดับอุดมศึกษา (วิวัฒน์ แพร่สิริ, 2547)

5.2.1 การจัดการเรียนการสอน / วิธีการสอน

Roost (อ้างถึงใน วิวัฒน์ แพร่สิริ, 2543) กล่าวว่าวิทยาลัยศิลปศาสตร์มีการจัดการศึกษาเป็นแบบฝรั่งเศส จัดแบ่งออกเป็น 3 ระดับ ดังได้กล่าวไปแล้ว โดยมีการจัดหลักสูตรการเรียนการสอน ดังนี้

1. การศึกษาระดับต้น (Elementary school) จัดการเรียนการสอนหลักสูตรเนื้อหาเบื้องต้นเกี่ยวกับวิทยาการแบบตะวันตก วิชาต่างๆ และศาสนา
2. การศึกษาระดับกลาง (Lower school) จัดการเรียนการสอนขั้นสูงกว่าระดับพื้นฐานต้น และใช้หลักสูตรเนื้อหาสาระเกี่ยวกับวิชามนุษยศาสตร์ และศาสนาที่กว้างขวางมากยิ่งขึ้น

3. การศึกษาระดับสูง (Upper school) จัดการเรียนการสอนสำหรับผู้สำเร็จการศึกษาระดับล่าง เน้นสาระวิชาเกี่ยวกับปรัชญาอักษรศาสตร์ ประวัติศาสตร์และศาสนาชั้นสูง เป็นต้น

การจัดการเรียนการสอนใช้ภาษาละตินเป็นหลักในการศึกษา เช่นเดียวกับสถาบันการศึกษาตะวันตกในยุโรปสมัยนั้น ภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาที่ใช้เป็นภาษาสื่อสาร รวมถึงภาษาท้องถิ่นของนักศึกษาแต่ละชาติ รวมทั้งภาษาไทยด้วย

วิธีการสอนจัดตารางการเรียนเป็นรายวิชา กำหนดเวลาชั่วโมงเรียนแน่นอนในภาคเช้า และให้ทำงานในภาคบ่าย มีระเบียบปฏิบัติของนักศึกษาเป็นลายลักษณ์อักษรที่ทั้งผู้สอนและนักศึกษาไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามอำเภอใจ

การจัดการศึกษาของวิทยาลัยศิลปศาสตร์ (General College) จัดการสอนถึงระดับปริญญาเอก ตามแบบมาตรฐานการศึกษาของยุโรปในสมัยนั้น ด้วยหลักสูตรการศึกษาแบบเดียวกับที่จัดสอนในสถาบันการศึกษาหลายแห่งในทวีปยุโรป

เวลา	กิจวัตร
05.00 น.	ตื่นนอน
05.30 น.	สวดภาวนา
06.00 น.	เรียนส่วนตัว
07.00 น.	มิสซา และอาหารเช้า หย่อนใจ
09.00 น.	เรียน (ในชั้นเรียน)
10.00 – 11.30 น.	เรียนปรัชญา, มนุษยศาสตร์ และไวยากรณ์
11.30 – 12.00 น.	ฝึกร้องเพลง
12.00 น.	อาหารเที่ยง พักผ่อนจนถึง 14.00 น. หรือ 15.00 น. ตามฤดูกาล
15.00 – 17.00 น.	เรียนวิชาประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ วิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ ฯลฯ
17.00 – 18.00 น.	ทำงานด้วยมือ เช่น ขนดิน ขุดบ่อน้ำ
18.00 น.	อาบน้ำ รับประทานอาหาร และภาวนาค่ำ เรียนส่วนตัว
21.30 น.	นอน พักผ่อน

ตารางที่ 2 ตัวอย่างตารางเรียนของวิทยาลัยศิลปศาสตร์ ในปี พ.ศ. 2261

5.2.2 หลักสูตร

De Cice (อ้างถึงใน วิวัฒน์ แพร์ลรี, 2547) กล่าวถึงหลักสูตรการเรียนการสอนของวิทยาลัยศิลปศาสตร์ว่า มีการสอนศาสนาเป็นแกนสำคัญ หนังสือแบบเรียนพื้นฐานที่ใช้คือ พระคัมภีร์ ภาคพันธสัญญาเก่าและใหม่ และหนังสือจำลองแบบพระคริสต์ของโทมัส อา แคมปิส (St. Thomas a Kempis) เป็นหนังสือรำพึงฝึกจิตสมาธิ

การเรียนการสอนวิชาปรัชญาและเทววิทยา เน้นเนื้อหาวิชาโดยสอนควบคู่กัน ส่วนหนังสือแบบเรียนอื่น คณะผู้อำนวยการสอนเป็นผู้พิจารณาเลือก มีดังนี้

1. The Grand Catechism ของ Montpellier เป็นหนังสือภาษาลาติน อธิบายข้อธรรมคำสอนอันล้าลึกของศาสนา รวมถึงแนวปฏิบัติ
2. Manuductra, Principia et Documenta Vitae Christianae เขียนโดยพระคาร์ดินัล Bona พิมพ์ในกรุงปารีส
3. Pugua Spiritualis (การฝึกจิต)
4. The Meditation of St. Augustine, St. Anselm, St. Bernard. (การรำพึงภาวนาของนักบุญออกัสติน นักบุญอังเซลม และนักบุญเบอร์นาร์ด)
5. The Confession of St. Augustine (คำสารภาพของนักบุญออกัสติน)
6. On the Duties of Ecclesiastics of St. Ambrose (หน้าที่ของพระศาสนจักรโดยนักบุญอัมโบรส)
7. Apologeticus of Tertullian (คำโต้แย้งของแตรต์ลูเซียน)
8. Etc.

ข้อสังเกตเกี่ยวกับการศึกษาในยุคสมัยนั้นคือ วิทยาศาสตร์ยังไม่มีบทบาทสำคัญกับเทววิทยา ปรัชญาและอักษรศาสตร์ ดังนั้นมิชชันนารีจึงมุ่งความสำคัญของการศึกษาตามยุคสมัย และสามารถจัดการได้อย่างสำเร็จตามวัตถุประสงค์ (Roost อ้างถึงในวิวัฒน์, 2547)

5.3 ศานตินิเกตัน

ท่านรพินทรนาถ ฐากูร ได้คิดที่จะสร้างพื้นที่แห่งการเรียนรู้ขึ้นด้วยจิตที่เล็งเห็นความสำคัญของการเรียนรู้และควรมนุษย์จะได้เรียนรู้ด้วยจิตที่เบิกบาน ณ สถานที่ที่รู้จักกันในปัจจุบันนี้ว่า วิศวภารตี ศานตินิเกตัน. ท่านเริ่มต้นด้วยการสร้างโรงเรียนที่ตั้งชื่อว่า "พรหมจารยาศรม" ขึ้นในปี ค.ศ. 1901 โรงเรียนแห่งนี้เริ่มต้นขึ้นโดยมีตัวท่านเป็นครู และมีนักเรียนเพียง

แค่ 5 คน โรงเรียนแห่งนี้ไม่มีอาคารที่จะมากำหนดห้องเรียนให้เป็นพื้นที่แห่งการเรียนรู้ แต่มีต้นไม้ที่ให้ร่มเงาเป็นพื้นที่แห่งการเรียนรู้ ทั้งครูและศิษย์นั่งอยู่ภายใต้ร่มเงาของต้นไม้

จากจุดเริ่มต้นเล็กๆ ภายใต้ร่มไม้ที่มีนักเรียน 5 คน นั่งล้อมรอบครู การเรียนรู้ที่ยิ่งใหญ่ก็เริ่มขึ้น นี่มิใช่การเรียนรู้ของเด็กนักเรียน 5 คนกับครู 1 คน แต่นี่เป็นการเรียนรู้ที่ผลิดอก ออกผลมาเป็นวิศวกรรมดี สถาบันอุดมศึกษาที่สำคัญยิ่งของอินเดียในยุคปัจจุบัน

การก่อตั้งวิศวกรรมดี

ภายหลังจากที่ท่านรพินทรนาถ ฐากูร ได้รับรางวัลโนเบล สาขาวรรณกรรมในปี ค.ศ. 1913 ชื่อเสียงของท่านได้แพร่ขยายออกไปเป็นที่รู้จักกันทั้งในและนอกประเทศอินเดีย ท่านได้เดินทางไปประเทศต่าง ๆ ทั่วทุกภูมิภาคของโลก โดยเฉพาะการเดินทางไปในประเทศเอเชีย เช่น ประเทศญี่ปุ่น หรือแม้กระทั่งประเทศไทย

การเดินทางไปในสังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างกันนั้น ท่านมหากวีได้สัมผัสกับความงดงามแห่งวิถีชีวิตในวัฒนธรรมที่ได้สร้างสมถายทอดสืบต่อกันมา จนกลายมาเป็นมรดกที่ประมาณค่ามิได้ เป็นมรดกที่ควรจะได้ส่งมอบต่อๆ กันไป

ในปี ค.ศ. 1916 หลังจากเดินทางกลับมาจากประเทศญี่ปุ่น ท่านมหากวี ได้ปรารถนาที่จะสร้างสถานดินเกิดันให้เป็นศูนย์กลางแห่งการเรียนรู้ของประชาชนซีกโลกตะวันออก โดยไม่มีพรหมแดนของรัฐ หรือวัฒนธรรมมาเป็นอุปสรรคขวางกั้น สถานดินเกิดันควรที่จะเป็นศูนย์รวมที่วัฒนธรรมแห่งตะวันออก จะได้ไหลมารวมกันเพื่อให้อนุชนได้ร่วมกันเรียนรู้และสัมผัสได้ซึ่งคุณค่า แห่งมรดกทางวัฒนธรรมตะวันออก

ในปี ค.ศ. 1917 ท่านมหากวีได้ประกาศเจตจำนงค์ของท่านในการจัดตั้งศูนย์กลางแห่งการเรียนรู้ของมนุษยชาติขึ้นที่สถานดินเกิดัน ศูนย์กลางแห่งการเรียนรู้นี้ ท่านไม่ปรารถนาจะเรียกว่า College หรือ University ตามคตินิยมที่ชาวอังกฤษเข้ามาสร้างไว้ แต่ท่านมหากวีมีความภูมิใจที่จะเรียกศูนย์กลางแห่งการเรียนรู้นี้ว่า "วิศวกรรมดี" พร้อมๆ กับการประกาศเจตนารมณ์แห่งการจัดตั้ง วิศวกรรมดี ท่านมหากวีได้กำหนดเป้าหมายและวัตถุประสงค์ของวิศวกรรมดีไว้ดังนี้

เป้าหมายและวัตถุประสงค์ของวิศวกรรมดี สถานดินเกิดัน

1. เพื่อศึกษาจิตของมนุษย์ในการประจักษ์แจ้งความเป็นจริงในแง่มุมต่างๆ จากหลากหลายมุมมอง
2. เพื่อสร้างสายสัมพันธ์อันแนบแน่นต่อกันและกัน ระหว่างวัฒนธรรมของชาวตะวันออกที่งอกงามมาจากรากเหง้าอันเดียวกัน ผ่านการศึกษาอย่างจริงจังบนรากฐานของวัฒนธรรมนั้นๆ

3. เพื่อศึกษาเรียนรู้ตะวันตกจากรากฐานของวิถีชีวิต และแนวความคิดของชาวเอเชีย

4. เพื่อแสวงหาสัมพันธภาพอันเป็นบทเรียนที่จะได้รับรู้ร่วมกันระหว่างชาวตะวันออกและชาวตะวันตก เพื่อที่ว่า ที่สุดแห่งบทเรียนนั้นคือความร่วมมือกันอันจะเป็นพลังหนุนส่งให้เกิดสันติภาพขึ้นบนโลกใบนี้ ด้วยวิธีการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ร่วมกันอย่างอิสระ ของชาวโลกทั้ง 2 ซีก

เพื่อให้เข้าใจเป้าหมายอันเป็นวัตถุประสงค์ทั้ง 4 ประการนี้ปรากฏเป็นจริง ศานตินิเกตันจะเป็นศูนย์กลางแห่งการศึกษาเรียนรู้ร่วมกันทั้งในทางด้านศาสนา วรรณคดี ประวัติศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และศิลปะของชาวฮินดู พุทธ เช่น มุสลิม ซิกข์ คริสเตียน และอารยธรรมอื่น ๆ ทั้งนี้จะเป็นพื้นที่แห่งการศึกษาค้นคว้าของชาวตะวันออก ที่พร้อมจะเรียนรู้วิถีของชาวตะวันตกในทุกแง่มุม ที่จำเป็นต่อการประจักษ์แจ้งแห่งจิตวิญญาณ และเป็นการสร้างสมานฉันท์ระหว่างนักคิดและนักวิชาการชาวตะวันตกและชาวตะวันออก โดยไม่มีพรมแดนของเชื้อชาติและสัญชาติมาเป็นเครื่องกีดกัน

ในปี ค.ศ. 1921 วิศวภาวตีได้ถูกจัดตั้งเป็นสถาบันทางการศึกษาภายใต้เป้าหมายและวัตถุประสงค์ดังกล่าวนี้ และเป็นเป้าหมายและวัตถุประสงค์ของสถาบันอุดมศึกษาแห่งนี้ตลอดมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้

ด้วยความเป็นสถาบันการศึกษาที่แนบแน่นอยู่กับวิถีชีวิตของชุมชนและธรรมชาติ วิศวภาวตีที่ศานตินิเกตันได้ประจักษ์ว่า การเรียนรู้ที่แท้จริงต้องเรียนรู้จากชุมชนและธรรมชาติ ด้วยความตระหนักเช่นนี้จึงทำให้เกิดวิศวภาวตี ศรีนิเกตันขึ้นในปี ค.ศ. 1922

เมื่อปีการศึกษา ค.ศ. 1934 ศานตินิเกตันได้มีนักศึกษาใหม่คนหนึ่งชื่อ "ปรียทรรศนีย์ อินทิรา" มาเป็นนักศึกษาชั้นปีที่ 1 เพื่อเข้ามาศึกษาศิลปะ เธอผู้นี้เป็นบุตรของท่านบัณฑิตยวาทะ ลาล เนห์รู ผู้นำการระบวงการชาตินิยม (Congress) อยู่ในขณะนั้น แม้ว่าปรียทรรศนีย์ อินทิรา จะศึกษาไม่จบ เนื่องจากมาจากสาเหตุที่ต้องเดินทางไปดูแลคุณแม่ที่ป่วยยังประเทศอังกฤษ แต่การที่เธอได้มาเป็นศิษย์ของรพินทรนาถ ฐากูร ในช่วงเวลาหนึ่งปีนั้น ทำให้เธอมีความรู้สึกและมองเห็นคุณค่าของการศึกษาเรียนรู้ตามแนวทางที่คุรุเทพของเธอสอนไว้

ต่อมาเมื่อปรียทรรศนีย์ อินทิรา ได้กลายมาเป็นอินทิรา คานธี นายกรัฐมนตรีของอินเดีย เธอก็ได้มาดำรงตำแหน่งนายกสภามหาวิทยาลัย (Chancellor) ของวิศวภาวตี และมีบทบาทที่สำคัญในการทำให้รูปแบบแห่งการเรียนรู้ที่วิศวภาวตี เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่โดดเด่น เป็นเอกลักษณ์ของความเป็นอินเดีย

ในปี ค.ศ. 1951 วิศวภาวตีได้ถูกประกาศให้เป็นมหาวิทยาลัยในสังกัดของรัฐบาลกลาง (Central University) และมีสถานะเป็นสถาบันอุดมศึกษาแห่งชาติ (An Institution of National Importance) ที่จัดเป็นประเภทมหาวิทยาลัยวิทยาเขตเดี่ยว ที่มีการเรียน การสอน และเป็นที่พักอาศัยอยู่ในที่เดียวกัน (A unitary, Teaching and residential University)

สถานะความเป็นมหาวิทยาลัยที่ถูกตราขึ้นโดยกฎหมาย ทำให้สถานภาพของวิศวกรรมตีเปลี่ยนแปลงไปในสายตาของนักวิชาการและประชาชนทั่วไป นักวิชาการอินเดีย แมื่อก่อนหน้านี้จะไม่ให้ความสำคัญต่อสถาบันการศึกษานี้มากนัก แต่เมื่อวิศวกรรมตีมีสถานะเป็นสถาบันอุดมศึกษาในสังกัดของรัฐบาลอินเดีย และมีความสำคัญระดับชาติ ทำให้นักวิชาการต่างรู้สึกว่สถาบันแห่งนี้เป็นสถาบันชั้นนำ และมีความเชื่อมั่นในบทบาทและภารกิจของสถาบันการศึกษาแห่งนี้ ในส่วนของประชาชนทั่วไปต่างก็มีความรู้สึกว่ วิศวกรรมตีเป็นสถาบันการศึกษาชั้นสูงที่น่าภาคภูมิใจ และปรารถนาให้บุตรหลานของตนได้ไปศึกษาที่สถาบันการศึกษาแห่งนี้ ทั้งโดยสถานภาพทางกฎหมาย และโดยความรู้สึกสำนึกของประชาชน ทำให้วิศวกรรมตี ต้องปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางการบริหารจัดการใหม่ เพื่อตอบสนองความต้องการของสังคม ระบบการบริหารและระบบการศึกษาถูกรื้อปรับให้เหมาะสมกับสภาวะการณ์ใหม่ แต่ที่ยังไม่เปลี่ยนแปลงคือ เป้าหมายและวัตถุประสงค์ของวิศวกรรมตี ที่ถูกกำหนดไว้โดยท่านรพินทรนาถ ฐากูร ผู้ก่อตั้ง

ในด้านวิชาการ วิศวกรรมตีได้แบ่งส่วนแห่งการศึกษาเรียนรู้ออกเป็นคณะ (Faculty) และสถาบัน (Institution) เหมือนมหาวิทยาลัยอื่น ๆ ของอินเดีย หากแต่ชื่อเรียกคณะหรือสถาบันนั้นยังเรียกเป็นภาษาอินเดียตามที่ท่านผู้ก่อตั้งเคยเรียกคือ ใช้คำว่า "ภาวานา" (Bhavana) แทนคำว่า คณะ (Faculty) หรือสถาบัน (Institution)

คำว่า ภาวานา ที่ท่านรพินทรนาถ ฐากูร เรียกนี้มีความหมายที่ลึกซึ้งยิ่งนัก เพราะได้สื่อแสดงให้รู้ถึงวิถีแห่งการเรียนรู้แบบอินเดียโบราณ ที่เชื่อว่าความรู้อันแท้จริงจะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยการภาวนา การภาวนาคือกระบวนการที่ทำให้สมอง (ความคิด) จิต (ความรู้สึก) และวิญญาณ (ความตระหนักรู้) ได้ผสมกันเป็นหนึ่งเดียว เพื่อให้เกิดพลังในการหยั่งถึงซึ่งความเป็นจริงที่เป็นสากล ในปัจจุบันนี้วิศวกรรมตี ทั้งที่สานตดิเนกัตันและศรีนิเกตัน มีการแบ่งส่วนการศึกษาออกเป็น 13 ส่วน ดังนี้

1. วิทยาภาวานา (Vidya-Bhavana)
2. ศีกษาภาวานา (Siksha-Bhavana)
3. กาลภาวานา (Kala-Bhavana)
4. ศังคีตภาวานา (Sangit-Bhavana)
5. รพินทรภาวานา (Rabindra-Bhavana)
6. วินัยภาวานา (Vinaya-Bhavana)
7. ผลิ-สังฆธนา วิภาค ภาวานา (Palli-Samqathana Vibhaga-Bhavana)
8. ผลิศีกษาภาวานา (Palli-Siksha-Bhavana)
9. บาทภาวานา (Patha-Bhavana)
10. ศีกษาศาสตร์ (Siksha-Satra)

11. อุตศึกษาสาธา (Uttar-Siksha Sudana)
12. ศึกษาจارجา (Siksha-Charcha) และ
13. ศูนย์ศึกษาวิจัยเศรษฐกิจการเกษตร (Agro-Economic Research Centre)

ทั้ง 13 หน่วยงานนี้มีการศึกษาในรายละเอียดดังนี้

วิทยาภาวณา (Vidya - Bhavana)

(สถาบันมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์: Institute of Humanities and Social Science) วิทยาภาวณา ประกอบด้วย 14 ภาควิชา คือ

1. ภาควิชาประวัติศาสตร์อินเดียโบราณ, วัฒนธรรม และโบราณคดี
2. ภาควิชาภาษาอาหรับ เปอร์เซีย และอูรดู
3. ภาควิชาภาษาเบงกอลี
4. ภาควิชาภาษาจีน
5. ภาควิชาเศรษฐศาสตร์และรัฐศาสตร์
6. ภาควิชาภาษาอังกฤษและภาษายุโรปสมัยใหม่
7. ภาควิชาภูมิศาสตร์
8. ภาควิชาภาษาฮินดี
9. ภาควิชาประวัติศาสตร์
10. ภาควิชาอินเดีย-ธิเบตศึกษา
11. ภาควิชาภาษาญี่ปุ่น
12. ภาควิชาภาษาโอริยา
13. ภาควิชาปรัชญาและศาสนาเปรียบเทียบ
14. ภาควิชาภาษาสันสกฤต บาลี และปรากฤต

ศึกษาภาวณา (Siksha - Bhavana)

ศึกษาภาวณาหรือสถาบันวิทยาศาสตร์ (Institute of Science) แบ่งการศึกษาออกเป็น 8 สาขาวิชา คือ

1. สาขาวิชาชีวเทคโนโลยี
2. สาขาวิชาฟิสิกส์
3. สาขาวิชาเคมี
4. สาขาวิชาคอมพิวเตอร์
5. สาขาวิชาคณิตศาสตร์

6. สาขาวิชาสถิติ
7. สาขาวิชาฟิสิกส์
8. สาขาวิชาสัตวศาสตร์

กาลภาวนา (Kala -Bhavana)

กาลภาวนาหรือสถาบันศิลปกรรมศาสตร์ (Institute of Fine Arts) แบ่งการศึกษาออกเป็น 5 สาขาวิชา คือ

1. สาขาวิชาจิตรกรรม
2. สาขาวิชาประติมากรรม
3. สาขาวิชาภาพพิมพ์
4. สาขาวิชาออกแบบ
5. สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลป์

วินัยภาวนา (Vinaya -Bhavana)

วินัยภาวนาหรือสถาบันศึกษาศาสตร์ (Institute of Education) แบ่งการศึกษาออกเป็น 2 สาขาวิชา คือ

1. สาขาวิชาการศึกษา
2. สาขาวิชาพลศึกษา

สังคีตภาวนา (Sangit-Bhavana)

สังคีตภาวนา หรือสถาบันดนตรีและศิลปะการแสดง (Institute of Music Performing Arts) แบ่งการศึกษาออกเป็น 5 สาขาวิชา คือ

1. วิชาเอกรพินทรสังคีต (Rabindra Sangit)
2. วิชาเอกนาฏศิลป์ (Dance)
3. วิชาเอกการละคร (Drama)
4. วิชาเอกดนตรีคลาสสิกฮินดู (ขับร้อง) (Hindusthani Classic Music (Vocal))
5. วิชาเอกดนตรีคลาสสิกฮินดู (เครื่องดนตรี) (Hindusthani Classic Music

Instrumental)

ผลิ-สังฆธานา ภูมิภาค (Palli - Samgathana Vibhaga)

ผลิ-สังฆธานา ภูมิภาค หรือสถาบันฟื้นฟูชนบท (Institute of Rural Reconstruction) เป็นสถาบันการศึกษาที่ตั้งอยู่ที่ศรีนิเกตัน เป็นส่วนของการศึกษาทั้งภาคทฤษฎีวิชาการและภาคปฏิบัติ ทั้งในระดับประกาศนียบัตรและระดับปริญญา ในระดับการศึกษาเพื่อปริญญาตรีและโท มี 3 สาขาวิชา คือ

1. สาขาวิชาสังคมสงเคราะห์ศาสตร์
2. สาขาวิชาพัฒนาชนบท และ
3. สาขาวิชามานุษยวิทยา

นอกจากนี้ยังมีการฝึกอบรมหลักสูตรประกาศนียบัตรในหลายๆ สาขาวิชา

ผลิศึกษาภาวนา (Palli-Siksha - Bhavana)

ผลิศึกษาภาวนาหรือสถาบันวิทยาศาสตร์การเกษตร (Institute of Agricultural Science) แบ่งการศึกษาออกเป็น 4 ภาควิชา คือ

1. ภาควิชาพืชศาสตร์ ปฐพีวิทยา วิศวกรรมเกษตร พฤษภวิทยาและสัตววิทยา (Department of Agricultural Engineering, Plant Physiology and Animal Science: ASEPAN)
2. ภาควิชาเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร, พืชสวน และพฤษศาสตร์การเกษตร (Department of Crop Improvement, Horticulture and Agricultural Botany = CIHAB)

ประกาศนียบัตรวิชาชีพสิ่งทอ

ประกาศนียบัตรวิชาชีพไม้แกะสลัก

ประกาศนียบัตรวิชาชีพหัตถกรรม (ประมวล เพ็งจันทร์, 2548)

5.4 รูปแบบการจัดการศึกษาแบบจิตตปัญญาศึกษาในสาขาวิชาต่าง ๆ

ในหลายประเทศทั่วโลกในปัจจุบัน มีการนำเอาแนวคิดจิตตปัญญาศึกษาไปใช้จัดหลักสูตรการเรียนการสอนในสถาบันอุดมศึกษาต่างๆ ในหลากหลายสาขาวิชา ในสหรัฐอเมริกา มีสถาบันอย่างน้อย 32 แห่ง ที่จัดการศึกษาเพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้เกี่ยวกับมิติทางจิตใจของตนเอง เกิดความเข้าใจตนเองและผู้อื่น และตระหนักถึงคุณค่าทางจิตวิญญาณที่ส่งผลต่อการประกอบวิชาชีพในแต่ละสาขา โดยยึดมั่นหลักคุณธรรม เห็นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวของทุกสรรพสิ่ง มีการฝึกปฏิบัติตามแนวทางของหลักศาสนาต่างๆ โดยไม่ยึดติดเพียงศาสนาใดศาสนาหนึ่ง ผู้เรียนได้มีการเรียนรู้อย่างใคร่ครวญ ฝึกการมีวิจรรณญาณ เพื่อให้เกิดการตระหนักรู้ และ

การเปลี่ยนแปลงขึ้นภายในตน โดยแนวคิดดังกล่าวสะท้อนให้เห็นในวัตถุประสงค์รายวิชา การกำหนดเนื้อหา วิธีสอนรวมถึงการวัดและประเมินผล

ตารางที่ 3 เปรียบเทียบการประยุกต์ใช้จิตปัญญาศึกษาในสาขาวิชาต่าง ๆ

สาขาวิชา/ รายวิชา	สถาบัน	วัตถุประสงค์	เนื้อหา/วิธีการสอน	วิธีประเมินผล
สาขาวิชา : นิติศาสตร์ รายวิชา : Contemplative practice and the practice of law	University of Denver	เพื่อให้แนวคิด พื้นฐานเกี่ยวกับ จิตปัญญาศึกษาที่ เชื่อมโยงกับ ผู้เรียนทั้งในฐานะ ปัจเจกบุคคล และ นักวิชาชีพทาง นิติศาสตร์	เนื้อหา เน้นเรื่องการให้สัตย์ปฏิญาณ และการดำรงตนอย่างเที่ยงธรรม ในฐานะนักกฎหมาย การปฏิบัติ ต่อลูกความและบุคคลอื่นๆ ที่ เกี่ยวข้องอย่างเสมอภาค การ สร้างพลังอำนาจภายในตน การ รู้เท่าทันตนเอง และการรักษา จิตใจให้มีความเข้มแข็งมั่นคงยึด มั่นในคุณธรรมของนักกฎหมาย วิธีการสอน เน้นหนักการอภิปรายในชั้น เรียนตามหัวข้อที่ผู้สอนกำหนด โดยผู้เรียนมีหน้าที่ค้นคว้าและ เขียนรายงานมานำเสนอในห้อง โดยการเขียนมีลักษณะเป็นการ สะท้อนความรู้สึกรู้จักตนเองภายใน ต่อประเด็นทางกฎหมายที่ อภิปรายในชั้นเรียน	การให้เกรดเป็นแบบผ่าน/ ไม่ผ่าน นักเรียนถูก คาดหวังให้แสดงศักยภาพ ในการเรียนรู้ด้วยการนำ ตนเอง (self directed learning) การประเมิน ปลายภาค เน้นที่สาร นิพนธ์รายบุคคลที่สะท้อน การเรียนรู้ทางจิตปัญญา และการที่ผู้เรียนแต่ละคน จะนำไปใช้ประโยชน์ใน วิชาชีพ
สาขาวิชา : บริหารธุรกิจ รายวิชา : Seminar a spiritual of leadership	Santaclara University	เพื่อชี้ให้ผู้เรียน เห็นความ สำคัญ และความจำเป็นที่ องค์กรธุรกิจ จะต้องมีสำนึกและ การให้ ความสำคัญกับ คุณค่าทางจิต วิญญาณ	เนื้อหา ภาวะผู้นำทางธุรกิจกับภาวะ ผู้นำทางจิตวิญญาณ บทบาท และภาวะความเข้มแข็งทางจิต วิญญาณที่มีต่อความสำเร็จหรือ ความล้มเหลวขององค์กรธุรกิจ การมีหลักทางจิตวิญญาณการ นำองค์กรฝ่าวิกฤต กรณีศึกษา องค์กรธุรกิจที่เน้นคุณค่าทางจิต	ร้อยละ 60 ประเมินจาก บันทึกการเรียนรู้ ร้อยละ 20 ประเมินจาก การมีส่วนร่วมในการ สัมมนา และร้อยละ 20 จากรายงานปลายภาคที่ เป็นการทำกรณีศึกษา บุคคลผู้เป็นผู้นำทางจิต วิญญาณในองค์กรธุรกิจ

ตารางที่ 3 เปรียบเทียบการประยุกต์ใช้จิตตปัญญาศึกษาในสาขาวิชาต่าง ๆ

สาขาวิชา/ รายวิชา	สถาบัน	วัตถุประสงค์	เนื้อหา/วิธีการสอน	วิธีประเมินผล
		โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับผู้นำองค์กร	<p>วิญญาน การเผชิญหน้ากับอำนาจและโคตรภัยที่บั่นทอนความเข้มแข็งทางจิตวิญญานขององค์กร การฝึกฝนทางจิตปัญญาเพื่อเตรียมรับแรงกดดันทางธุรกิจ</p> <p>วิธีการสอน</p> <p>เป็นการสอนแบบสัมมนาโดยแยกเป็นโมดูล 15 โมดูล โดยมีการกำหนดหัวข้อและชื่อโมดูลต่างๆ กัน เช่น ภาวะผู้นำกับเสียงเพรียกทางจิตวิญญาน การลำดับฟังเสียงจากหัวใจในท่ามกลางวิกฤต ความมั่นคงทางจิตวิญญานในชีวิตผู้นำธุรกิจ การนำเสนอกรณีศึกษารายบุคคลเกี่ยวกับชีวิตการทำงานและภาวะผู้นำทางจิตวิญญานของบุคคลคิดสรร ฯลฯ</p> <p>ผู้เรียนทุกคนถูกกำหนดให้มีบันทึกการเรียนรู้ (journal) เพื่อบันทึกความคิดและประสบการณ์ที่ได้จากการสัมมนาแต่ละครั้ง</p>	
สาขาวิชา : ศึกษาศาสตร์ รายวิชา : Contemplative of Practices	University of Columbia	เพื่อให้ผู้เรียนที่จะเป็นครูต่อไปมีความเข้าใจถึงแนวคิดและรูปแบบที่หลากหลายของจิตตปัญญาศึกษาภายใต้บริบททาง	เนื้อหา เน้นการศึกษาแนวคิดและรูปแบบของจิตตปัญญาศึกษาแบบฮินดู พุทธ เต๋า ยิว คริสเตียนและมุสลิม จากอดีตถึงปัจจุบัน รวมทั้งประโยชน์ที่มีต่อปัจเจกบุคคลและสังคมตามบริบทของแต่ละวัฒนธรรม การสังเคราะห์องค์ประกอบหลักของ	ให้นำหนักกับการทำโครงการเฉพาะบุคคล เช่น อาจเป็นการทำโครงการประยุกต์จิตตปัญญาศึกษาในที่ทำงานของผู้เรียนแต่ละบุคคล การวัดผลเป็นแบบผ่าน/

ตารางที่ 3 เปรียบเทียบการประยุกต์ใช้จิตตปัญญาศึกษาในสาขาวิชาต่าง ๆ

สาขาวิชา/ รายวิชา	สถาบัน	วัตถุประสงค์	เนื้อหา/วิธีการสอน	วิธีประเมินผล
		วัฒนธรรมต่างๆ และใน ขณะเดียวกันก็ สามารถเห็นถึง แก่นความคิดหรือ หลักการที่ คล้ายคลึงกัน ระหว่างแนวทาง เหล่านั้น รวมทั้ง เห็นถึงแนว ทางการ ประยุกต์ใช้ใน การศึกษา	จิตตปัญญา ศึกษาและการศึกษา แบบอย่างในระดับปฏิบัติของ การนำจิตตปัญญาศึกษาไปใช้ใน ห้องเรียน วิธีการสอน รูปแบบการสอนโดยใช้การอ่าน และค้นคว้าเป็นรายบุคคล การ ใช้วิทยากรจากศาสนาต่างๆ มา แลกเปลี่ยนเรียนรู้ รวมทั้งการ นำเสนอจากประสบการณ์ของ ผู้เรียนเองที่มาจากศาสนาต่างๆ	ไม่ผ่าน

ตารางที่ 3 เปรียบเทียบการประยุกต์ใช้จิตตปัญญาศึกษาในสาขาวิชาต่างๆ

สาขาวิชา/ รายวิชา	สถาบัน	วัตถุประสงค์	เนื้อหา/วิธีการสอน	วิธีประเมินผล
สาขาวิชา : วิศวกรรมศาสตร์ รายวิชา : Technology and Contemplation	New Jersey of Institute Technology	เพื่อนำแนวคิด และแนวทางจิตต ปัญญาศึกษามา ประยุกต์ใช้ใน หลักสูตร วิศวกรรมศาสตร์ โดยเน้นให้ผู้เรียน เห็นประโยชน์ของ การสร้างปัญญา จากสมาธิ/การคิด อย่างมีสมาธิ (meditative thinking) เพื่อ แก้ไขปัญหาทาง วิศวกรรม	เนื้อหา ศึกษาแนวทางการปฏิบัติสมาธิ เพื่อเสริมสร้างปัญญาความคิด ตามแนวทางของศาสนาต่างๆ ทั้งพุทธ คริสต์ ยิว ฮินดู อิสลาม โดยไม่ยึดติดกับแบบใดแบบ หนึ่ง แต่มุ่งไปที่แก่นของการ ปฏิบัติสมาธิเพื่อสร้างปัญญาอัน เป็นจุดร่วมของทุกศาสนา และ การให้ผู้เรียนค้นหาคำตอบด้วย ตนเองถึงพลังของการคิดอย่างมี สมาธิในการแก้ปัญหาทาง เทคนิควิศวกรรม รวมทั้ง บทบาทของสมาธิจิตต่อการ เสริมสร้างคุณภาพชีวิตในด้าน อื่นๆ วิธีการสอน เป็นการบรรยายและการ อภิปรายในชั้นเรียนเป็นหลัก กับ มีการให้ผู้เรียนทำบันทึกสภาวะ จิตของตนเองในการปฏิบัติสมาธิ ทุกครั้ง (meditation log)	ให้เขียนรายงานขนาดสั้น สองฉบับ บวกกับการสอบ ปลายภาค
สาขาวิชา : แพทยศาสตร์ รายวิชา : Contemplative Practice & The Art of Medicine	Pennsylvania State University	ศึกษาถึงบทบาท และแนวทางของ จิตตปัญญาศึกษา ในการพัฒนา กระบวนการทัศน์ต่อ ตนเอง สังคม ตลอดจนผู้ป่วย โดยเน้นเทคนิค	เนื้อหา และวิธีการสอน บรรยายหลักของสมาธิปัญญา ของศาสนาต่างๆ การพบปะ แลกเปลี่ยนกับวิทยากรจาก ศาสนาต่างๆ การบันทึกการ เรียนรู้ของตนเองในการปฏิบัติ สมาธิ การศึกษาและค้นคว้าตาม หัวข้อที่กำหนด	พิจารณาจากการมีส่วนร่วม ร่วมในชั้นเรียนและบันทึก การเรียนรู้ของผู้เรียนแต่ ละคนเป็นสำคัญ การให้เกรดเป็นแบบผ่าน/ ไม่ผ่าน

ตารางที่ 3 เปรียบเทียบการประยุกต์ใช้จิตตปัญญาศึกษาในสาขาวิชาต่าง ๆ

สาขาวิชา/ รายวิชา	สถาบัน	วัตถุประสงค์	เนื้อหา/วิธีการสอน	วิธีประเมินผล
		วิธีการประยุกต์ใช้ การปฏิบัติสมาธิ แบบต่างๆ ทั้งจาก ศาสนาพุทธ คริสต์ และศาสนา อื่นๆ	โดยมีการกำหนดหัวข้อต่างๆ เช่น ความรู้กับการหยั่งรู้ ศาสตร์ ของการฟัง จารีตปฏิบัติของ ศาสนาต่างๆ ในการทำสมาธิ เพื่อเพิ่มพลังในการฟัง เป็นต้น	
สาขาวิชา : รัฐศาสตร์ รายวิชา : Contemplative and political change	American university	เพื่อชี้ให้ผู้เรียน เห็นความ เชื่อมโยงระหว่าง จิตตปัญญาศึกษา กับบทบาทการมี ส่วนร่วมและ จิตสำนึกทางการ สังคมการเมือง ของบุคคล	เนื้อหา การศึกษาชีวิตและงานของนัก เคลื่อนไหวทางการเมืองหรือนัก ปรัชญาทางการเมืองและความ เชื่อมโยงกับสภาวะจิตระดับสูง การมีประสบการณ์ตรงกับการ ปฏิบัติสมาธิเพื่อยกระดับ จิตสำนึกและปัญญา การศึกษา ถึงความตระหนักรู้ (mindfulness) ที่มีต่อกำลังใจ และสำนึกที่ติงามต่อสังคม ต่อ การทำงานเพื่อสังคม วิธีการสอน การบรรยาย การฟังวิทยากร การศึกษาดูงาน และการศึกษา ค้นคว้าเฉพาะบุคคลแล้ว ยังมี กิจกรรมโยคะและการปฏิบัติ สมาธิเป็นกิจกรรมหลักตลอด ภาคกลางศึกษาอีกด้วยโดย ผู้เรียนถูกคาดหวังให้มีการทำ สมาธิทุกวัน วันละ 15 นาที และ บันทึกสภาวะจิตของตนเองกับ ประสบการณ์ที่ได้รับ	ร้อยละ 40 พิจารณาจาก การมีส่วนร่วมในชั้นเรียน และบันทึกการเรียนรู้ของ ผู้เรียน อีกร้อยละ 60 พิจารณาจากความเรียง ขนาดสั้น (4-7 หน้า จำนวน 3 ฉบับ)
สาขาวิชา : จิตวิทยา	University of Huston	ศึกษาถึงแนวทาง ของจิตตปัญญา	เนื้อหา เน้นเทคนิคการปฏิบัติสมาธิเป็น	ให้ผู้เรียนตัดเกรดให้ ตนเองโดยคำนึงถึง

ตารางที่ 3 เปรียบเทียบการประยุกต์ใช้จิตตปัญญาศึกษาในสาขาวิชาต่าง ๆ

สาขาวิชา/ รายวิชา	สถาบัน	วัตถุประสงค์	เนื้อหา/วิธีการสอน	วิธีประเมินผล
<p>รายวิชา :</p> <p>Contemplative practice and psycho therapy</p>		<p>ศึกษาในวัฒนธรรมต่างๆ และแนวทางการนำมาประยุกต์ใช้ในเรื่องจิตบำบัด ทั้งที่เป็นการใช้ประโยชน์โดยอ้อม โดยการปฏิบัติสมาธิของนักจิตวิทยาเอง และที่เป็นการใช้ประโยชน์โดยตรง โดยการใช้การปฏิบัติสมาธิกับผู้ป่วย</p>	<p>หลักโดยมีการนำเสนอแบบอย่างจากวัฒนธรรมต่างๆ การอภิปรายแลกเปลี่ยน ข้อคิดเห็นและการลงมือหาประสบการณ์ตรงของผู้เรียน ซึ่งในเรื่องการหาประสบการณ์ตรงนั้นนอกจากการปฏิบัติสมาธิทั่วไปแล้ว ยังเน้นให้ผู้เรียนฝึกปฏิบัติสมาธิเพื่อลดความเจ็บปวดทางร่างกายหรืออารมณ์ของตนเอง และการปฏิบัติสมาธิเพื่อเยียวยาความเจ็บป่วยและอารมณ์ของผู้อื่น</p> <p>วิธีการสอน</p> <p>นอกจากการบรรยาย การอภิปรายและการฝึกสมาธิให้เป็นกิจวัตรทั้งในชั้นเรียนและที่บ้านแล้ว ยังมีการให้ผู้เรียนบันทึกการทำสมาธิของตนเองและนำมาแลกเปลี่ยนในชั้นเรียน ในช่วง 15 นาทีสุดท้ายของการเรียนทุกครั้ง นอกจากนี้ยังมีโครงการวิจัยเฉพาะบุคคลให้ไปศึกษาเรื่องการปฏิบัติสมาธิตามแนวทางที่แต่ละคนสนใจอีกด้วย</p>	<p>เป้าหมายการเรียนรู้ที่แต่ละครั้งตั้งไว้เป็นสำคัญ</p>

6. แนวคิดและแนวทางการจัดการศึกษาแบบจิตตปัญญาศึกษาในประเทศไทย

ในประเทศไทยได้มีองค์กร และสถาบันต่างๆ ที่สนใจนำแนวคิดจิตตปัญญาศึกษามาใช้ในการจัดกระบวนการเรียนรู้โดยส่วนใหญ่เริ่มต้นจากกลุ่มการศึกษาทางเลือก เช่น เสมสิกขาลัย รุ่งอรุณ สัตยาไส และปัจจุบันเริ่มมีการขยายแนวคิดเข้าไปในระบบการศึกษาในระดับอุดมศึกษา เช่น มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ มหาวิทยาลัยมหิดล เป็นต้น

6.1 เสมสิกขาลัย

“เสมสิกขาลัย” เป็นองค์กรพัฒนาเอกชนที่เลือกดำเนินงานด้านการศึกษาทางเลือก ของมูลนิธิเสถียรโกเศศ-นาคะประทีป ก่อตั้งเมื่อวันที่ 14 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2538 จุดยืนที่เป็นปรัชญาในการทำงานด้านการศึกษาทางเลือกของเสมสิกขาลัยตลอดมา (กฤษฎา บุญชัย และคณะ, 2548) คือ

1). การศึกษาต้องนำไปสู่การพัฒนาศักยภาพภายในตนเองอย่างลงลึก หลายด้านหลายมิติ เป็นองค์รวม ได้แก่การเปลี่ยนแปลงด้านพฤติกรรมหรือความสัมพันธ์ ด้านจิตใจ ด้านสติปัญญา และด้านทักษะต่างๆ นอกจากนั้นการศึกษาต้องทำให้คนในสังคมมีศักยภาพในการประยุกต์ใช้องค์ความรู้เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมที่เป็นธรรม รวมถึงก่อให้เกิดสำนึกและปฏิบัติการเพื่ออนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อมให้ยั่งยืน

2). ระบบการศึกษาต้องมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์ระหว่างองค์ความรู้แต่ละด้าน เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ของชีวิต สังคมและธรรมชาติได้อย่างใกล้เคียงความเป็นจริงมากที่สุด พร้อมทั้งสามารถเชื่อมโยงองค์ความรู้แต่ละด้านแล้วแปรไปสู่การปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมเพื่อแสวงหาทางออกจากวิกฤตการณ์ของชีวิต สังคม และธรรมชาติ

3). กระบวนการเรียนรู้ต้องมีความหลากหลาย และเน้นการมีส่วนร่วมของผู้เรียน โดยเชื่อว่าผู้เรียนมีศักยภาพที่จะเรียนรู้ด้วยตนเองได้หากผู้เรียนมีส่วนร่วมในการเรียนรู้และได้อาศัยกระบวนการเรียนรู้ที่เหมาะสมสอดคล้องกับผู้เรียนโดยมีบรรยากาศของความเป็นกัลยาณมิตรที่เกื้อกูลการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างครูและผู้เรียนทั้งหมดเป็นพื้นฐาน

4). ระบบการศึกษาต้องสนับสนุนให้คนในสังคมทุกชนชั้นอาชีพได้เข้าถึงสิทธิแห่งการเรียนรู้อย่างเป็นอิสระจากการครอบงำของรัฐและทุนนิยม โดยสามารถเลือกเรียนในเนื้อหาที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อการพัฒนาตนเองและสังคม และเลือกเรียนได้อย่างสอดคล้องกับความสนใจและศักยภาพภายในที่จะพัฒนาเติบโตต่อไปในอนาคต

เนื้อหาวิชาเรียนของเสมอคุณศึกษาจะจัดไว้สองหมวดใหญ่คือ หมวดวิชาพื้นฐาน 25 วิชา แบ่งออกเป็น 6 ด้าน และหมวดวิชาชีพ เปิดการเรียนการสอนครบหลักสูตรในระยะเวลา 2 ปี แต่ไม่จำกัดว่าต้องเรียนให้จบภายใน 2 ปี หากต้องลงทะเบียนเรียนไม่น้อยกว่า 5 วิชาใน 1 ปี

แก่นแท้ของเนื้อหาที่สำคัญ จะมีลักษณะบูรณาการ คือ แต่ละวิชาจะเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน ผสมผสานในหลากหลายมิติที่เกี่ยวข้องกับผู้เรียน โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 2 หมวดใหญ่คือ

1. **หมวดวิชาพื้นฐาน** ที่นักศึกษาทุกคนต้องเรียนเหมือนกัน โดยแบ่งออกเป็น 6 ด้าน ได้แก่

1.1 **เนื้อหาวิชาที่ว่าด้วยความเข้าใจตนเอง** เป็นเนื้อหาที่ศึกษาเกี่ยวกับชีวิต และองค์ประกอบของชีวิตคืออะไร เป็นไปอย่างไร เป้าหมายหรือคุณค่าของชีวิตที่ตงามคืออะไร ชีวิตควรดำเนินไปอย่างไรเพื่อให้เข้าถึงเป้าหมายของชีวิตที่ตงาม โดยอาศัยกรอบเนื้อหาของ พุทธธรรมเป็นหลักพื้นฐานในการศึกษา (แต่หากผู้เรียนนับถือศาสนาอื่น ก็สามารถเอา หลักธรรมของศาสนาที่ตนนับถือมาอธิบายเป็นหลักพื้นฐานได้) หมวดนี้รวมไปถึงความรู้ เกี่ยวกับจิตวิทยาทั้งจากทฤษฎีของฝั่งตะวันตก และจิตวิทยาที่ปรากฏในภูมิปัญญาพื้นถิ่นต่างๆ ที่สามารถอธิบายร่วมกับจิตวิทยาในพุทธศาสนา (หรือศาสนาอื่น) ได้ ศึกษาความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับสมดุขของสมอง และฝึกฝนทักษะการใช้สมองเพื่อการคิดจินตนาการ สร้างสรรค์ และ ศึกษาเกี่ยวกับระบบสุขภาพอย่างเป็นองค์รวม สิ่งที่เป็นหัวใจสำคัญของเนื้อหาวิชานี้คือ การ ฝึกฝนการทำสมาธิภาวนาอย่างลงลึกและต่อเนื่อง โดยต้องใช้เวลาฝึกฝนอย่างน้อยปีละ 1 เดือน (ทั้งนี้ไม่รวมเวลาฝึกปฏิบัติสมาธิภาวนาที่แทรกอยู่ในทุกๆ ช่วงของการอบรม) เพื่อให้ได้ทั้งพื้น จิตใจที่มีสมรรถภาพและสติปัญญาที่ลึกซึ้งตามแนวทางของพุทธศาสนา ดังนั้น เนื้อหาวิชานี้จึง กินพื้นที่เวลาสัดส่วนเป็น 1 ใน 3 ของวิชาพื้นฐานทั้งหมด

1.2 **เนื้อหาวิชาที่ว่าด้วยความเข้าใจเรื่องสัมพันธ์ภาพระหว่างบุคคล** การอยู่ และการทำงานเป็นกลุ่ม ซึ่งจะศึกษาถึงการสร้างปัจจัยเพื่อสัมพันธ์ภาพที่ดีระหว่างคนในองค์กร หรือชุมชนเดียวกัน ศึกษาถึงเรื่องของธรรมชาติแห่งความขัดแย้งและวิธีการคลี่คลายความ ขัดแย้ง ศึกษากระบวนการวางแผนเชิงยุทธศาสตร์แบบมีส่วนร่วม เป็นต้น

1.3 **เนื้อหาวิชาที่ว่าด้วยความเข้าใจเรื่องโครงสร้างสังคม** ซึ่งหมายถึง เนื้อหาที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งต่างๆ ที่มนุษย์สร้างสรรค์ และเกี่ยวข้องด้วย เช่น ชุมชน รัฐ วัฒนธรรม ศาสนา อารยธรรม รูปแบบการผลิต วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี เป็นต้น ศึกษาทฤษฎีการวิเคราะห์โครงสร้างสังคมตามสกุลคิดต่างๆ ศึกษาโครงสร้างสังคมไทย ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ศึกษาาระบบโลก หรือโลกาภิวัตน์ และผลกระทบทางเศรษฐกิจและ วัฒนธรรมต่อประเทศไทย เป็นต้น

1.4 เนื้อหาวิชาที่ว่าด้วยความเข้าใจเรื่องธรรมชาติแวดล้อมหรือนิเวศวิทยา เป็นเนื้อหาที่เกี่ยวกับทฤษฎีวิวัฒนาการ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และระบบนิเวศ วิกฤตการณ์ทางด้านสิ่งแวดล้อม และขบวนการเคลื่อนไหวทางด้านสิ่งแวดล้อม ระบบปรัชญาและความเคลื่อนไหวของขบวนการนิเวศวิทยา และหลักการนิเวศวิทยาแนวโลก รวมถึงภูมิปัญญาดั้งเดิมที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติจากชนเผ่าพื้นเมืองทั่วทุกภาคพื้นทวีป

1.5 เนื้อหาวิชาที่ว่าด้วยความเข้าใจเรื่องความงามหรือสุนทรียภาพ จะเรียนรู้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างความงามกับธรรมชาติ ความงามกับศิลปะในแขนงต่างๆ ความงามกับเอกลักษณ์ท้องถิ่น และความงามกับความเชื่อหรือศาสนา และการฝึกเจริญสติเพื่อเข้าถึงความดีความงาม เป็นต้น

1.6 เนื้อหาวิชาที่ว่าด้วยความเข้าใจเรื่องการแสวงหาความรู้ เช่น ทักษะการจับประเด็น การฟัง การพูด การตั้งคำถาม การเขียน ตลอดจนการทำวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้

2. หมวดวิชาชีพ เสนอศึกษาได้ร่วมมือกับองค์กรด้านการศึกษาทางเลือกในชุมชนต่างๆ จัดอบรมวิชาชีพและลงพื้นที่ฝึกปฏิบัติงานจริงเพื่อฝึกฝนทักษะ ที่เป็นอาชีพทางเลือกให้สอดคล้องกับความสนใจของนักศึกษาแต่ละท่าน เช่น เกษตรกรรมธรรมชาติ หมอพื้นบ้าน เทคโนโลยีพื้นบ้าน หัตถกรรมพื้นบ้าน ศิลปกรรม และดนตรีพื้นบ้าน เป็นต้น

คุณสมบัติที่คาดหวังของบัณฑิตเสมออุดมศึกษา

เสมออุดมศึกษาได้ตั้งความคาดหวังกับกลุ่มนักศึกษาที่เข้าเรียนจนจบตลอดหลักสูตรว่า จะต้องเป็นบัณฑิตผู้มีคุณสมบัติดังต่อไปนี้

1. ด้านทัศนคติหรือด้านความรู้ ผู้เรียนควรมีความรู้ความเข้าใจ จนสามารถอธิบายได้ว่าชีวิตและองค์ประกอบชีวิตคืออะไร คุณค่าความหมายที่ดั่งงามของความเป็นมนุษย์คืออะไร วิธีการดำเนินชีวิตเพื่อเข้าถึงเป้าหมายที่ถูกต้องดั่งงามนั้นทำอย่างไร เข้าใจถึงปรากฏการณ์ของจิตและกลไกต่างๆ ของจิตเข้าใจเงื่อนไขปมชีวิตและวิธีคลี่คลายปมปัญหาทางจิตใจ มีความรู้ความเข้าใจด้านวิถีคิดที่เป็นระบบ รู้จักวิถีคิดที่เป็นระบบ รู้จักวิถีคิดวิเคราะห์เพื่อแยกแยะและเชื่อมโยงเหตุปัจจัย และวิธีการคิดเพื่อแก้ปัญหา เข้าใจเรื่องระบบสุขภาพองค์รวม และหลักการดูแลรักษาสุขภาพให้สมดุล เข้าใจเรื่องการสร้างสัมพันธ์ภาพที่ดีระหว่างบุคคลและการทำงานเป็นกลุ่ม เข้าใจปรากฏการณ์ทางด้านสังคมอันสลับซับซ้อน เข้าใจโครงสร้างสังคมที่ก่อให้เกิดวิกฤตการณ์ด้านต่างๆ และมองเห็นโครงสร้างของสังคมที่มีความยุติธรรมว่าเป็นเช่นใด เข้าใจถึงหลักการต่างๆ ของวิธีการเรียนรู้อันหลากหลายของมนุษย์ เข้าใจถึงหลักของสุนทรียภาพที่เกี่ยวข้องรอบตัวผู้เรียน เข้าใจถึงเรื่องธรรมชาติแวดล้อมที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ มี

ความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่ตนเลือกเรียน รวมถึงเข้าใจถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงขององค์ความรู้ทุกด้านที่กล่าวมาทั้งหมด

2. ด้านพฤติกรรม ผู้เรียนมีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่เป็นไปในทางเจริญงอกงาม หมายถึง สามารถดำเนินชีวิตได้ตามจริยธรรมพื้นฐานของการเป็นมนุษย์ที่ดีงาม เช่น มีศีล 5 เป็นพื้นฐาน สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยสัมพันธภาพที่ดี รู้จักแก้ไขปัญหาความขัดแย้งระหว่างบุคคลและภายในกลุ่ม มีความเป็นกัลยาณมิตรให้แก่กันและกันได้ สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นที่มีความแตกต่างหลากหลายได้อย่างเป็นเอกภาพและสมดุลลงตัว ผู้เรียนสามารถจัดคุณภาพของชีวิตได้ สามารถให้เวลาอย่างสมดุลเพียงพอ ทั้งด้านชีวิตส่วนตัวและครอบครัว ด้านการอุทิศชีวิตให้กับสังคมส่วนรวม และด้านการดูแลรักษาธรรมชาติแวดล้อมให้ยั่งยืน

3. ด้านจิตใจ ผู้เรียนเกิดมโนธรรมสำนึกที่จะรับผิดชอบต่อตนเอง รับผิดชอบต่อผู้อื่นในสังคมและต่อชาติ โดยมีส่วนร่วมแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นตามกำลังความสามารถที่ตนมี มีความกล้าหาญทางจริยธรรมเพียงพอ ที่จะดำเนินชีวิตหรือประกอบอาชีพทวนกระแสสังคมแบบทุนนิยมบริโภคนิยม เพื่อดำเนินชีวิตในครรลองที่ถูกต้องดีงามได้ อีกแง่หนึ่งผู้เรียนมีสำนึกใฝ่สัมฤทธิ์ทั้งในแง่จิตใจการแสวงหาเรียนรู้ให้ลึกซึ่งรอบด้านยิ่งขึ้น มีความสุขในการได้แสวงหาความรู้ ความจริง มีจิตใจที่ทำงานอย่างเต็มกำลังความสามารถ และในแง่จิตใจที่จะทำงานด้วยธรรมฉันทะเป็นที่ตั้งที่สำคัญผู้เรียนมีความสามารถพอที่จะยับยั้งอกุศลธรรมและสามารถเจริญกุศลธรรมในขณะดำเนินชีวิตในสังคมสมัยใหม่ได้ในระดับที่น่าพอใจ

4. ด้านทักษะ ผู้เรียนมีทักษะหลากหลายด้าน เช่น ทักษะในการคิดวิเคราะห์ ทักษะในการจับประเด็น ทักษะในการคิด จินตนาการสร้างสรรค์ ทักษะในการแสวงหาความรู้ในวิธีทางอันหลากหลาย ทักษะในการสื่อสารแสดงออก ทักษะในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง และทักษะในการประกอบอาชีพที่ได้เลือกเรียนในสาขาวิชาชีพของตน

และเพื่อไปถึงเป้าหมายที่คาดหวัง เสมสิกขาลัยเห็นว่า องค์ประกอบที่สำคัญต่อการก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่ดี ควรประกอบไปด้วย เนื้อหาวิชาเรียน วิธีการดำเนินการเรียนการสอน สถานที่เรียน และการประเมินผลการเรียนที่ไม่ใช่การตอบข้อสอบแต่เพียงอย่างเดียว

6.2 Center for Contemplative Education สถาบันสันติศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

สภามหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (โดยกลุ่มก่อตั้ง ได้แก่ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ศ.ดร.เอกวิทย์ ณ ถลาง และคุณโสภณ สุภาพงษ์) และผู้บริหารมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์มีความสนใจแนวคิดสันติศึกษา จึงมีความพยายามสนับสนุนให้เกิดสถาบันสันติศึกษาขึ้น โดยแต่งตั้งคณะกรรมการกำหนดแนวคิดการดำเนินงานด้านสันติศึกษา และสรุปแนวทางการดำเนินงานไว้ 4 แนวทาง (สถาบันสันติศึกษา, ม.ป.ป.) คือ

1. การแก้ปัญหาความขัดแย้ง (Conflict Resolution)
2. จิตตปัญญาศึกษา (Contemplative Education)
3. แนวทางสันติอิสลามเพื่อการพัฒนา (Islamic Perspective of peace for Development)
4. สิทธิมนุษยชน (Human Rights)

มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ มีปณิธานให้บัณฑิตของมหาวิทยาลัยเป็นผู้มีความรู้ความสามารถทางวิชาการ และการแสวงหาความรู้ตลอดชีวิต มีคุณธรรม ทักษะชีวิต มีสำนึกสาธารณะ และมีสมรรถนะสากลบนพื้นฐานของความเป็นไทย แต่ในปัจจุบันรูปแบบและเนื้อหาจะเน้นหนักไปในทางการพัฒนาทางการศึกษา เพื่อที่จะให้นักศึกษาเป็นคนเก่ง เป็นคนมีความชำนาญด้านวิชาการและวิชาชีพ แต่ยังขาดการเสริมองค์ความรู้ที่เป็นคุณค่าที่สำคัญที่จะทำให้ชีวิตมีความสมบูรณ์ คือการศึกษาเรียนรู้คุณค่าของชีวิตและจิตใจ ทำให้นักศึกษามองไม่เห็นคุณค่าความจริง ความดี ความงาม ของธรรมชาติและชีวิต และขณะเดียวกันกระแสบริโภคนิยมยังมีอิทธิพลเหนือแนวทางการดำเนินชีวิตที่ดีงาม ส่งผลให้นักศึกษาไม่สามารถควบคุมความอยากภายในจิตใจของตนเอง ไม่เข้าใจคุณค่าที่แท้จริงของชีวิต มีปัญหาด้านความเครียด มีความทุกข์ ทั้งที่เกิดจากการเรียน การปรับตัว และปัญหาชีวิตอื่นๆ และที่สำคัญนักศึกษาไม่รู้วิธีบริหารจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นด้วยวิธีที่ถูกต้อง ดีงามและเป็นประโยชน์

สถาบันสันติศึกษาจึงได้จัดตั้ง Center for Contemplative Education ขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เป็นศูนย์การศึกษาที่จะผสมผสานเชื่อมโยงการเรียนรู้ด้านวิชาการ วิชาชีพ และด้านจิตวิญญาณ อันจะนำไปสู่การศึกษาที่เป็นองค์รวมได้อย่างสมบูรณ์ โดยดำเนินการให้ความรู้ทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติเกี่ยวกับการศึกษาและมิติทางจิตใจแก่นักศึกษา ข้าราชการ และบุคคลที่สนใจทั่วไป อันจะส่งผลให้มีพัฒนาการด้านจิตใจ มีอุปนิสัยที่ดีงาม มีแนวทางในการดำเนินชีวิตอย่างบูรณาการ ทั้งด้านวิชาการของศาสตร์แต่ละสาขา และศาสตร์แห่งชีวิต

ในปีการศึกษา 2550 นี้ ทางโครงการสถาบันสันติศึกษาด้านจิตตปัญญาศึกษา มีหลักสูตรที่จะบ่มเพาะนักศึกษาเพื่อพัฒนาการศึกษาที่เป็นองค์รวม 3 หลักสูตร คือ

1. หลักสูตรปฐมนิเทศแนวจิตตปัญญาศึกษา มีวัตถุประสงค์ เพื่อให้นักศึกษาชั้นปีที่ 1 มีแนวคิดในการใช้ชีวิตในมหาวิทยาลัย มีทักษะในการดำรงชีวิตที่ประสานสอดคล้องระหว่าง ความรู้กับความจริงของชีวิต ก่อให้เกิดการดำเนินชีวิตที่ดีงาม หลักสูตรที่จัดอบรม เช่น รู้จักชีวิต รู้เป้าหมายชีวิต รู้หน้าที่วิธีเรียน เรียนรู้เรื่องรัก

2. หลักสูตรปัจฉิมนิเทศแนวจิตตปัญญาศึกษา มีวัตถุประสงค์ เพื่อเรียนรู้รูปแบบการพัฒนาคนให้เต็มคนเกิดการตระหนักรู้ในความสัมพันธ์ระหว่างตนเองและสังคม เพื่อจะได้

เรียนรู้ทักษะการดำเนินชีวิตที่ดี นำไปสู่เป้าหมายชีวิตที่ตั้งงาม หลักสูตรที่จัดอบรม เช่น การรู้จักตนเอง เข้าใจความเป็นจริงของชีวิต การจัดการความขัดแย้ง และทำงานเป็นก็เป็นสุข

3. หลักสูตรกิจกรรมอบรมระยะสั้น 3-5 วัน มีวัตถุประสงค์ เพื่อให้นักศึกษาเกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง หลังจากที่ได้ผ่านการอบรมปฐมนิเทศด้านจิตตปัญญาศึกษามาแล้ว หลักสูตรในการจัดฝึกอบรมมีทั้งหมด 14 หลักสูตร

3.1 รู้จักชีวิต รู้จักรัก รู้จักตน ระยะเวลา 3 วัน 2 คืน เป็นหลักสูตรที่ทำให้เกิดความเข้าใจเรื่องชีวิต คุณค่าชีวิต เป้าหมายชีวิต

3.2 องค์กรร่วมแห่งชีวิตและสุขภาพ ระยะเวลา 3 วัน 3 คืน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้เรื่องของชีวิต และการดูแลสุขภาพแบบองค์กรร่วม

3.3 พบเพื่อน พบธรรม ระยะเวลา 3 วัน 3 คืน เป็นหลักสูตรที่เปิดโอกาสให้ได้เรียนรู้หลักธรรม พบกัลยาณมิตร ทำให้เกิดการเสริมสร้างคุณธรรมให้กับตนเองและเกื้อกูลคุณธรรมผู้อื่น

3.4 คุณ คือโลก ระยะเวลา 2 วัน 2 คืน เป็นหลักสูตรที่ทำให้เกิดความเข้าใจหลักการเปลี่ยนแปลงภายในภายใน (จิตใจ) และภายนอก (โลก)

3.5 ชีวิตกับการเรียนรู้ ระยะเวลา 2 วัน 2 คืน เป็นหลักสูตรที่ให้เข้าใจคุณค่าของชีวิตและการเรียนรู้

3.6 เผชิญหน้ากับวิกฤต ระยะเวลา 2 วัน 2 คืน เป็นหลักสูตรที่ให้นักศึกษาได้เรียนรู้และการตัดสินใจ เมื่อเผชิญกับความสับสน ความขัดแย้ง

3.7 ชีวิตกับการเข้าถึงความจริง ความดีความงาม ระยะเวลา 2 วัน 2 คืน เพื่อศึกษากฎธรรมชาติ ให้เข้าใจหลักแห่งความจริงของชีวิต เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับมนุษย์ และหลักแห่งการดำเนินชีวิตที่ตั้งงามของการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกัน

3.8 การศึกษาแบบบูรณาการ ระยะเวลา 2 วัน 2 คืน เป็นหลักสูตรที่ทำให้เกิดความเข้าใจความเชื่อมโยงกันระหว่างศาสตร์ต่าง ๆ อย่างมีความหมาย

3.9 วิถีแห่งพลัง ปรัชญาของธรรมชาติ ระยะเวลา 3 วัน 2 คืน ณ โรงเรียนไต้ร่มไม้ เป็นหลักสูตรที่ต้องการเติมเต็มเรียนรู้ชีวิตด้านจิตวิญญาณโดยตรงจากธรรมชาติ

3.10 เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ระยะเวลา 2 วัน 2 คืน เป็นหลักสูตรที่นำหลักธรรมทางพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้กับการดำเนินชีวิตในเชิงเศรษฐกิจ

3.11 สุนทรียสุนทนา ระยะเวลา 3 วัน 2 คืน เป็นหลักสูตรที่นำพาให้เราได้มีโอกาสเรียนรู้การเข้าสู่ภูมิปัญญาของจักรวาล โดยผ่านการฟังอย่างไม่ตัดสิน และ เท่าเทียม

3.12 ชีวิตทางเลือก ระยะเวลา 3 วัน 2 คืน เพื่อค้นหาสาระของชีวิต เพื่อเกิดความรักความเข้าใจ การเรียนรู้ชีวิตอย่างตื่นรู้ และเบิกบาน ด้วยตระหนักในคุณค่าและเป้าหมายชีวิตอันแท้จริง

3.13 ดุลยภาพของชีวิต ระยะเวลา 3 วัน 2 คืน เพื่อเสริมสร้างศักยภาพในการปรับ และเปลี่ยนแปลงจิตใจที่เป็นทุกข์ ให้เติบโตเบิกบานขึ้นอย่างมีดุลยภาพ

3.14 โยคะเพื่อชีวิตและสุขภาพ ระยะเวลา 2 วัน 2 คืน เป็นหลักสูตรที่ใช้การบริหารกาย ลมหายใจ และการผ่อนคลาย ส่งผลให้เกิดความเข้มแข็งทั้งทางร่างกายและความสงบทางด้านจิตใจ

4. หลักสูตรรายวิชาชีวิตและความสุข มีวัตถุประสงค์ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ทั้งภาคทฤษฎีและการปฏิบัติ โดยเน้นภาคปฏิบัติเพื่อให้นักศึกษาเกิดการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรง เมื่อสิ้นสุดการเรียนการสอนแล้ว นักศึกษาจะสามารถ เข้าใจเรื่องชีวิต เข้าใจเรื่องความสุข ได้ทดลองปฏิบัติและได้แนวทางใช้ชีวิตอย่างมีความสุข ได้ทักษะการใช้ชีวิตอย่างมีความสุข เกิดแรงบันดาลใจที่จะใช้ชีวิตที่ดีงาม สงบเย็นและเป็นประโยชน์

วิชาชีวิตและความสุข มีการเปิดทำการเรียนการสอนทั้งเขตการศึกษาสุราษฎร์ธานี และวิทยาเขตหาดใหญ่ โดย

วิทยาเขตหาดใหญ่ เปิดรายวิชา 640-631 “ชีวิตและความสุข” (Life and Happiness) จำนวน 3 หน่วยกิต 3 (1-4-4) เป็นวิชาเลือกเสรี โดยคณะพยาบาลศาสตร์ เริ่มตั้งแต่ภาคการศึกษาที่ 2/2549

เขตการศึกษาสุราษฎร์ธานี เปิดรายวิชา 902-125 ชีวิตและความสุข (Life and Happiness) จำนวนหน่วยกิต 3 (1-2-4) เป็นวิชาเลือกเสรี เริ่มตั้งแต่ภาคฤดูร้อน ปีการศึกษา 2547

ตัวอย่างประมวลการสอนรายวิชาชีวิตและความสุข

ชื่อรายวิชา	ชีวิตและความสุข
รหัสรายวิชา	640-631
จำนวนหน่วยกิต	3(1-6-3) บรรยาย 15 ชั่วโมง ฝึกปฏิบัติ 90 ชั่วโมง
หลักสูตร	ระดับปริญญาตรีทั่วไป ปีการศึกษา 2549 ภาคการศึกษาที่ 2

คำอธิบายรายวิชา (Course Description)

องค์ประกอบของชีวิต ธรรมชาติของชีวิต เป้าหมายของชีวิต ชีวิตที่เป็นสุข ประเภทของความสุข หลักการดำรงชีวิตเป็นสุข การสร้างสันติสุขจากภายใน การทดลองปฏิบัติสมาธิภาวนา เพื่อให้เกิดทักษะในการดำรงชีวิตที่ดีงาม สงบเย็นและเป็นประโยชน์

เป้าหมายรายวิชา (Course Goals)

นักศึกษาสามารถเข้าใจองค์ประกอบของชีวิต ธรรมชาติของชีวิต เป้าหมายของชีวิต ชีวิตที่เป็นสุข ประเภทของความสุข การสร้างสันติสุขจากภายใน และสามารถฝึกปฏิบัติสมาธิภาวนา เพื่อให้เกิดทักษะในการดำรงชีวิตที่ดีงาม สงบเย็นและเป็นประโยชน์

วัตถุประสงค์รายวิชา (Course Objectives)

ภายหลังสิ้นสุดการเรียนการสอน นักศึกษาสามารถ

1. บอกถึงองค์ประกอบของชีวิต ธรรมชาติของชีวิต เป้าหมายของชีวิต ชีวิตที่ดีงาม สงบเย็นและเป็นสุข ได้ถูกต้องและเหมาะสม
2. บอกถึงประเภทของความสุข ประสบการณ์ของผู้ประสบความสำเร็จและมีความสุขในชีวิต หลักการดำรงชีวิตที่เป็นสุขได้ถูกต้องและเหมาะสม
3. มีทักษะปฏิบัติสมาธิภาวนา เพื่อให้เกิดทักษะในการดำรงชีวิต สงบเย็นและเป็นประโยชน์
4. วิเคราะห์และสะท้อนคิดพิจารณาจากสิ่งที่ได้เรียนรู้โดยเชื่อมโยงกับการประยุกต์หลักธรรมในชีวิตประจำวันได้อย่างเหมาะสม

ความต้องการรายวิชา

1. ฟังบรรยายและร่วมอภิปราย
2. เข้าร่วมกิจกรรมปฏิบัติสมาธิภาวนา จำนวน 1 สัปดาห์
3. ฝึกปฏิบัติสมาธิภาวนาด้วยตนเองนอกตารางเวลาที่กำหนด
4. เข้าร่วมสะท้อนคิดพิจารณาการเรียนรู้
5. เขียนรายงานสะท้อนคิดพิจารณาการเรียนรู้

กิจกรรมการเรียนรู้

1. ฟังบรรยายและร่วมอภิปราย
2. ฝึกปฏิบัติกิจกรรมสมาธิภาวนาตามตารางเวลาที่กำหนด

3. ฝึกปฏิบัติสมาธิภาวนาด้วยตนเองนอกตารางเวลาที่กำหนด
4. ร่วมสะท้อนคิดพิจารณาการเรียนรู้
5. เขียนรายงานสะท้อนคิดพิจารณาการเรียนรู้ทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ

การประเมินผลรายวิชา

คะแนนจากการประเมินผล คิดเป็น 10 หน่วยน้ำหนัก ดังนี้

1. ฝึกปฏิบัติกิจกรรมสมาธิภาวนา	7	หน่วยน้ำหนัก
2. รายงานการสะท้อนคิดพิจารณาการเรียนรู้	3	หน่วยน้ำหนัก

6.3 สถาบันอาศรมศิลป์

สถาบันอาศรมศิลป์ตั้งอยู่ที่ 9/9 หมู่ 5 ถนนพระราม 2 แขวงท่าข้าม เขตบางขุนเทียน กรุงเทพมหานคร ก่อตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2549 เป็นสถาบันอุดมศึกษาทางเลือก ที่มุ่งเน้นการนำองค์ความรู้ และคุณค่าจากภูมิปัญญาไทย ผสมผสานกับองค์ความรู้ที่เกิดจากการทำงานด้วยศาสตร์และศิลป์หลากหลายแขนง มาร่วมศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการ เพื่อพัฒนาไปเป็นองค์ความรู้ใหม่ จนสามารถจัดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้เพื่อให้เกิดประโยชน์ทั้งต่อตนเอง ต่อผู้อื่นและต่อชุมชนโดยการสื่อสารสัมพันธ์อย่างเป็นกัลยาณมิตร

ปรัชญาของสถาบัน คือ การฝึกหัดพัฒนาการดำรงชีวิตเพื่อความเจริญรุ่งเรืองเป็นศิลปะชั้นสูง มีนัยยะแห่งปัญญาที่บ่งบอกถึงความสัมพันธ์อย่างกลมกลืน ในการพัฒนาตนเอง ผู้อื่น สังคมและสิ่งแวดล้อม ปรัชญาของสถาบันอาศรมศิลป์ คือ อาศรมของคุณธรรมสำคัญ 3 ประการ คือ

สุนทรียธรรม คือ วิถีการเรียนรู้ความงดงามทั้งกายและใจ โดยอาศัยกระบวนการสร้างสรรค์งานศิลปะเพื่อสะท้อนตนเองและหยั่งถึงศักยภาพของมนุษย์

มงคลธรรม คือ วิถีการเรียนรู้จักตนเอง โดยการฝึกขัดเกลาจิตใจไปสู่การพัฒนาปัญญา

วัฒนธรรม คือ วิถีชีวิตที่เกิดจากการเรียนรู้ร่วมกัน โดยบูรณาการความรู้ทั้งภายในและภายนอกอย่างเป็นองค์รวม ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและสังคม

วัตถุประสงค์ของสถาบัน

1. จัดการศึกษาในรูปแบบ “ชุมชนแห่งการเรียนรู้” ที่เน้นปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนและผู้สอน และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ โดยอาศัยศาสตร์และศิลป์ที่ผสมผสานกลมกลืนกับวิถีชีวิตและธรรมชาติ
2. ดำเนินการและสนับสนุนการค้นคว้าวิจัยเชิงสหวิทยาการ เพื่อเพิ่มพูนความก้าวหน้าทางวิชาการ พัฒนาองค์ความรู้ใหม่และนำองค์ความรู้ที่ได้มาไปใช้ในการแก้ปัญหาและพัฒนาสังคม
3. นำความรู้ไปฝึกฝนพัฒนาบุคลากรทั้งภายในและภายนอกสถาบันฯ เพื่อสืบสานภูมิปัญญาให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและสังคม
4. ส่งเสริมและเผยแพร่องค์ความรู้และประสบการณ์ที่ได้จากการศึกษาอย่างเป็นองค์รวม เพื่อนำไปพัฒนาต่อยอดและแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ของตนกับผู้อื่นในลักษณะเครือข่ายการจัดการความรู้ให้เกิดประโยชน์ในวิถีชีวิตและสังคมอย่างกว้างขวาง

หลักสูตรที่เปิดสอน

1. หลักสูตรศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษาระบบองค์รวม
2. หลักสูตรสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรมเพื่อชุมชนและสิ่งแวดล้อม

สถาบันได้ทดลองนำรายวิชามาเปิดสอนเป็นกิจกรรมและหลักสูตรระยะสั้น เพื่อพัฒนากระบวนการจัดการเรียนการสอนให้มีความสมบูรณ์ สอดคล้องกับวัตถุประสงค์และปรัชญาของหลักสูตร ทั้งนี้ หลักสูตรและกิจกรรมที่จัดขึ้นสามารถจำแนกได้เป็น 3 หมวด ตามแนวคิดปรัชญาของสถาบัน ดังนี้

1. หมวดสุนทรียธรรม

ประกอบด้วย หลักสูตรและกิจกรรมที่ใช้ศิลปะแขนงต่างๆ เป็นเครื่องมือเยียวยา สร้างสมดุล และพัฒนาสุขภาพกาย ใจ และจิตวิญญาณของบุคคลให้มีความละเอียด งดงาม อ่อนโยน เปิดกว้างและพร้อมที่จะรับรู้ต่อการเปลี่ยนแปลงภายในตนเองและสรรพสิ่งรอบตัว ที่มีผลกระทบต่อกันจากความสัมพันธ์อันหลากหลายมิติเสมอ กิจกรรมในหมวดนี้ประกอบด้วย 3 องค์ประกอบย่อย ได้แก่

1.1 ทักษะศิลปะและหัตถกรรม เพื่อปรับสมดุลกาย-ใจ เช่น งานเขียนภาพจิตรกรรม สีน้ำ การปรุลาย งานปั้น งานปอ งานไม้ งานจักสาน การเล่นเครื่องดนตรี ซึ่งล้วนส่งผลให้เกิดฉันทะคือความพอใจ วิริยะคือความกล้าเพียร จิตตะคือความเอาใจใส่จดจ่อ และวิมังสาคือการพิจารณาใคร่ครวญแก้ปัญหา

1.2 ศิลปะเพื่อการดูแลสุขภาพกายใจ ได้แก่ศิลปะการเคลื่อนไหวอย่างมีแบบแผน เช่นศิลปะการป้องกันตัวแบบไทย ไท่เก๊ก โยคะ ยูริทมี (เคลื่อนไหว ดนตรี ภาษา) หรืออื่นๆ เพื่อการฝึกสติ สมาธิ ปฏิภาณ ไหวพริบ และความคล่องตัว รวมถึงการดูแลสุขภาพในอิริยาบถต่างๆ

1.3 ศิลปะบำบัดและพัฒนา คือการประยุกต์ใช้ศิลปะต่างๆ เช่นการเขียนภาพ การปั้น การจัดวาง ดนตรี ละคร การถ่ายภาพนิ่ง ภาพยนตร์ การออกแบบ ฯลฯ โดยบูรณาการกับจิตวิทยาเชิงพฤติกรรม เพื่อสะท้อนความเข้าใจในพฤติกรรมของบุคคล สังคม และช่วยปรับสมดุลระหว่างการรับรู้และการแสดงออกอย่างเหมาะสมในบริบทต่อไป

2. หมวดมงคลธรรม

ประกอบด้วยหลักสูตรและกิจกรรมการเจริญสติสัมปชัญญะ เพื่อความรู้เห็นที่ถูกต้องตรงความเป็นจริง (สัมมาทิฏฐิ) ประกอบด้วย 3 องค์ประกอบย่อย ดังนี้

2.1 ทักษะการฟัง-การดู-การรู้ที่ใจ ได้แก่การฟังอย่างลึกซึ้ง สุนทรียสนทนา การฟังธรรม ที่สำคัญคือการฝึกเจริญสติ สัมปชัญญะ

2.2 ทักษะการอยู่ให้เป็นปกติ สอดคล้องกับธรรมชาติ เพื่อสะท้อนให้เห็นธรรมชาติที่แท้จริงของตนเอง และเข้าใจความเชื่อมโยงของชีวิต ธรรมชาติและสรรพสิ่งว่าเป็นหนึ่งเดียวกัน ได้แก่การฝึกใช้ชีวิตในป่า หรือในชุมชนพื้นฐานที่มีวิถีชีวิตอิงธรรมชาติอยู่อย่างเรียบง่าย การฝึกชุดงค์ในป่า การอยู่วิเวกในธรรมชาติ ตลอดจนการฝึกอยู่กับปัจจุบันในอิริยาบถต่างๆ เช่น การยืน เดิน นั่ง นอน และอิริยาบถย่อยอื่นๆอย่างมีสติ เช่นการกิน การอาบน้ำ การเขียนหนังสือ ฯลฯ

2.3 การฝึกสมาธิ ซึ่งกระทำได้ทั้งนั่งและเคลื่อนไหว โดยอาศัยครูอาจารย์เป็นกัลยาณมิตรฝึกให้ เพื่อทำความคุ้นเคยกับความเจียบสงบ สัมผัสความสุขที่เกิดจากความสงบ เป็นปัจจัยให้เกิดปัญญา

3. หมวดวัฒนธรรม

ประกอบด้วย หลักสูตรและกิจกรรมการสร้างปฏิสัมพันธ์ในเชิงบวกระหว่างบุคคล และการสร้างสรรค์เครื่องมือสื่อสารอย่างหลากหลายรูปแบบ อาทิ ละคร ภาพยนตร์ ฯลฯ เพื่อสะท้อนสภาวะการณ์ของบุคคลและสังคม ให้เกิดความตระหนักรู้และความพยายามที่จะ

เปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดีขึ้น นอกจากนี้ สถาบันยังสนับสนุนการทำงานเป็นอาสาสมัครช่วยเหลือผู้อื่นและชุมชน รวมทั้งการดูแลโลกและธรรมชาติ ซึ่งถือได้ว่าเป็นการปลูกฝังวัฒนธรรมการให้อย่างไม่มีข้อแม้ เพื่อสร้างให้เกิดศานติสุขภายในใจและโลกรอบตัว ประกอบไปด้วยกิจกรรม 3 องค์ประกอบ ดังนี้

3.1 การสื่อสารเพื่อสร้างปฏิสัมพันธ์เชิงบวก เช่นกระบวนการแผนที่คนดี ซึ่งทำได้หลากหลายแล้วแต่บริบท การเสริมขีดความสามารถในการสื่อด้วยเทคโนโลยีที่ทันสมัย เช่นละคร ภาพยนตร์ วิทยุทัศน์ เพื่อขยายความสามารถของปัจเจกบุคคลให้สามารถสื่อสารเรื่องราวที่ดีซึ่งมีอยู่ทั่วไปในสังคมให้แพร่หลายกว้างขวาง กิจกรรมสาระสัญจร เป็นการนำพากลุ่มคนต่างถิ่นต่างวัฒนธรรมมาพบปะกันให้ได้เรียนรู้ แลกเปลี่ยนประสบการณ์กันในสถานที่และสถานการณ์ที่เหมาะสม เพื่อความเข้าใจชุดใหม่ที่ดีกว่าเดิม

3.2 การอาสาสมัครช่วยเหลือและดูแลผู้อื่น และชุมชนที่ประสบความทุกข์ยากหรือประสบปัญหาด้วยการลงมือปฏิบัติการด้วยตนเอง และกระทำอย่างต่อเนื่องเพื่อสร้างมิตรจิตมิตรใจและเป็นกำลังใจซึ่งกันและกันเสมือนเครือญาติ

3.3 การอาสาสมัครดูแลธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม เพื่อรักษาโลกและสรรพสิ่งให้ยั่งยืน ให้เป็นที่พักพิงอาศัยที่เหมาะสมแก่สรรพชีวิตต่อไป ไม่ว่าจะเป็นเรื่องขยะ น้ำ อากาศ ป่าเขา ดิน หิน แร่ (ประกาภัทร นิยม, 2549)

สถาบันจัดหลักสูตรและกิจกรรมทั้ง 3 หมวดดังกล่าวให้แก่บุคลากรภายในสถาบันและบุคคลจากภายนอกที่มีความสนใจกระบวนการเรียนรู้ใหม่ในลักษณะนี้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งส่งผลให้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนสัมพันธ์ แดกหน่อกลายเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ทั้งในระดับบุคคล องค์กร ตลอดจนชุมชนต่างๆ และผลิบานสร้างให้เกิดวัฒนธรรมการเรียนรู้ในลักษณะที่เป็นกัลยาณมิตรต่อกัน นอกจากนี้สถาบันยังจัดตั้งหน่วยงานที่ดำเนินงานในลักษณะที่เอื้อประโยชน์ต่อสังคม โดยใช้ฐานการเรียนรู้และการสืบค้นใหม่ (Re-Learning and Re-Searching) ต่อยอดจากองค์ความรู้เดิมและทักษะในเชิงวิชาชีพของแต่ละสาขา

<u>มิติในการเรียนรู้</u> ☐	มิติทางจิตวิญญาณ (Spiritual Dimension)			<u>พัฒนาการ</u> <u>ของการเรียนรู้</u> ☐
	มิติทางกาย (Physical Dimension)	มิติทางอารมณ์ (Emotional Dimension)	มิติทางสังคม (Social Dimension)	
ผลต่อการเปลี่ยนแปลงคุณภาพภายในตนเอง (Transpersonal Learning)				การรู้จักเข้าใจ (Knowing)
ผลต่อการสร้างสัมพันธภาพกับผู้อื่น (Interpersonal Learning)				การลงมือปฏิบัติได้ (Doing)
ผลต่อความเข้าใจเกี่ยวกับตนเอง (Intrapersonal Learning)				การดำเนินชีวิต (Being)
<u>ผลของการเรียนรู้</u>	ความดี (The Goodness)	ความจริง (The Truth)	ความงาม (The Beauty)	<u>เป้าหมายในการเรียนรู้</u> ☐

รูปที่ 7 พลวัตของการเรียนรู้แบบองค์รวม (Holistic Learning Dynamic)

ที่มา: สถาบันอาศรมศิลป์ (ม.ป.ป.)

องค์ประกอบของการเรียนรู้แบบองค์รวม

การเรียนรู้แบบบูรณาการและสหสาขาศาสตร์ (Integrative and Transdisciplinary Learning) คือ การเรียนรู้ที่ไม่แบ่งแยกศาสตร์สาขาต่างๆ ออกจากกัน การเรียนรู้ด้วยวิธีนี้ตั้งอยู่บนฐานความเชื่อที่ว่า ศาสตร์สาขาต่างๆ แท้จริงแล้วมีจุดเริ่มต้นเหมือนกัน นั่นคือ ความพยายามที่จะอธิบายหรือทำความเข้าใจต่อปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่งศาสตร์สาขาใดสาขาหนึ่งไม่สามารถตอบคำถามหรือแก้ปัญหาที่มนุษย์ชาติกำลังเผชิญอยู่ได้อย่างครบถ้วนรอบด้าน ดังนั้น การเรียนรู้จึงควรจะเริ่มต้นที่ฐานหรือธรรมชาติของสิ่งที่ต้องการเรียนรู้ ซึ่งก็คือโจทย์หรือปัญหาที่เกิดขึ้นจริงนั่นเอง จากนั้นจึงบูรณาการองค์ความรู้ที่แต่ละบุคคลมี เพื่อให้มองเห็นภาพรวมของโจทย์หรือปัญหาอย่างรอบด้านและเป็นจริง

การเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ตรง (Experiential Learning) คือ การเรียนรู้ที่ผู้เรียนนำตนเองเข้าสู่การลงมือปฏิบัติในสถานการณ์จริง และได้รับการกระตุ้นให้สามารถสะท้อนประสบการณ์การเรียนรู้ของตนเองเพื่อให้เกิดการพัฒนาทักษะ ด้านใหม่ๆ รวมถึงการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ วิธีคิดและการมองโลกในแง่บวกที่แตกต่างไปจากเดิม วิธีการเรียนรู้เช่นนี้จะเอื้อให้ผู้เรียนตระหนักต่อความรู้ที่แฝงอยู่ภายในตน (tacit knowledge) และสามารถระบุนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อโจทย์หรือสถานการณ์ต่างๆ ได้อย่างเหมาะสม

การเรียนรู้แบบจิตปัญญาที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงคุณภาพภายในของตนเอง (Contemplative and Transformative Learning) คือ การเรียนรู้ที่ผู้เรียนเฝ้ามองความเปลี่ยนแปลงภายในของตนเองอันเกิดจากความสัมพันธ์ที่มีต่อโลกภายนอกโดยอาศัยจิตปัญญาเป็นเครื่องมือ ซึ่งการพยายามฝึกหัดขัดเกลาตนเองด้วยวิธีการดังกล่าวนี้เอง จะนำพาผู้เรียนไปสู่ความเข้าใจต่อธรรมชาติของสรรพสิ่ง มองเห็นความเชื่อมโยงระหว่างตนเองและสิ่งต่างๆ รอบตัวอย่างไม่แยกส่วน เกิดความเข้าใจว่าการเรียนรู้ การงานและการดำเนินชีวิต แท้จริงแล้วเป็นเรื่องเดียวกัน

6.4 ศูนย์จิตตปัญญาศึกษามหาวิทยาลัยมหิดล

โครงการศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล ได้รับอนุมัติจากสภามหาวิทยาลัยให้จัดตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 8 มกราคม พ.ศ.2550 โดยโครงการนี้ได้รับการพัฒนาขึ้นโดยความร่วมมือของผู้ทรงคุณวุฒิและองค์กรหลายฝ่าย อาทิ สถาบันอาศรมศิลป์ สถาบันการศึกษาสัตยาไส สถาบันขวัญเมือง เสริมสิกขาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โครงการจิตวิวัฒน์ แผนงานพัฒนาจิตเพื่อสุขภาพ มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์ มูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติ ศูนย์คุณธรรม สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ และมหาวิทยาลัยมหิดล ด้วยเห็นพ้องต้องกันว่า กระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์มาถึงจุดที่ต้องมีการทบทวนสร้างใหม่อย่างขนานใหญ่

การศึกษาวิชาการนอกตัวเพียงอย่างเดียว ไม่สามารถแก้ปัญหาวิกฤตการณ์ต่างๆ และไม่สามารถนำพาสังคมไปสู่สุขภาวะ

ศูนย์จิตตปัญญาศึกษาดำเนินงานในลักษณะเครือข่ายสหสถาบัน (Inter Institution) โดยทำหน้าที่เชื่อมประสานเครือข่าย และขับเคลื่อนการดำเนินงานด้านจิตตปัญญาศึกษา ให้บรรลุเป้าหมายตามวิสัยทัศน์ และพันธกิจที่กำหนดขึ้นร่วมกันโดยเครือข่ายจิตตปัญญาศึกษา

ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล จัดตั้งขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์ดังนี้

1. เพื่อส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้และร่วมขับเคลื่อนกับภาคประชาสังคม (Civic Movement) ที่มุ่งเน้นการพัฒนาความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ร่วมสร้างสุขภาวะของสังคม และการพัฒนาที่ยั่งยืน
2. เพื่อพัฒนากระบวนการและวิธีการเรียนรู้ (Learning Process and Methodology Development) ด้านจิตตปัญญาศึกษา ในการจัดการเรียนการสอน การวิจัย และฝึกอบรม โดยร่วมมือกับสถาบันและองค์กรต่างๆ
3. เพื่อพัฒนาหลักสูตรระดับบัณฑิตศึกษา (Curriculum Development) ด้านจิตตปัญญาศึกษา ตลอดจน พัฒนารายวิชาในหมวดการศึกษาทั่วไป (General Education)
4. เพื่อพัฒนาสื่อและสร้างเครือข่ายความร่วมมือ (Networking and Communication) ด้านจิตตปัญญาศึกษากับองค์กรและหน่วยงานต่างๆ ทั้งภายในและต่างประเทศ

ในปีการศึกษา 2550 ศูนย์จิตตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล จะได้เปิดทำการสอนในระดับปริญญาโท หลักสูตรจิตตปัญญาศึกษาและการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงขึ้น โดยมีรายละเอียดหลักสูตร ดังนี้

ปรัชญาของหลักสูตร

หลักสูตรมุ่งผลิตบัณฑิตให้เป็นผู้มีความศรัทธาในความเป็นมนุษย์ ใฝ่เรียนรู้ ฝึกฝนตนเองอย่างตนเองและสมดุลทั้งกาย ใจ และจิตวิญญาณ รวมทั้งนำความรู้ ความสามารถ ทักษะดังกล่าวไปใช้ในการส่งเสริมให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสู่ปัญญา และความรักความเมตตา ทั้งในระดับบุคคล ชุมชน องค์กร และสังคม บนพื้นฐานที่สอดคล้องกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรม

วัตถุประสงค์ของหลักสูตร

มุ่งผลิตบัณฑิตที่

1. ใฝ่เรียนรู้ฝึกฝนตนเองอย่างต่อเนื่อง และสมดุลทั้งกาย ใจและจิตวิญญาณ
2. สามารถนำความรู้และทักษะดังกล่าวไปใช้ในการส่งเสริมให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับบุคคล ชุมชน องค์กร และสังคม
3. มีความตระหนัก เข้าใจ และภาคภูมิใจในบทบาท ภาระหน้าที่ คุณค่าและความสำคัญของวิชาชีพ คุณธรรม จริยธรรม และความรับผิดชอบต่อ นักวิชาการ นักวิจัย และผู้ที่ปฏิบัติงาน

แผนการศึกษา

ชั้นปี	ภาคการศึกษาที่ ๑ (มิ.ย.-ต.ค.)	ภาคการศึกษาที่ ๒ (พ.ย.-มี.ค.)
1	สกจศ 500 จิตปัญญาศึกษาและการเรียนรู้ เพื่อการเปลี่ยนแปลง 3(2-2)	สกจศ 504 ศิลปะแห่งการจัดกระบวนการเพื่อ การเปลี่ยนแปลง 3(1-4)
	สกจศ 501 การเข้าใจโลกและชีวิต 3(1-4)	สกจศ 505 ระเบียบวิธีวิจัยสำหรับจิตปัญญา ศึกษาและการเรียนรู้เพื่อการ
	สกจศ 502 การเรียนรู้กับชุมชนเพื่อการ เปลี่ยนแปลง 3(1-4)	เปลี่ยนแปลง 3(1-4)
	สกจศ 503 การปฏิบัติภาวนา 1 1(0-2)	สกจศ 506 การศึกษาอิสระ 1(0-3)
		xxxx xxx วิชาเลือก 3(x-x)
	xxxx xxx วิชาเลือก 3(x-x)	
	รวม 10 หน่วยกิต	รวม 13 หน่วยกิต
2	สกจศ 507 การปฏิบัติภาวนา 2 2(0-4)	สกจศ 698 วิทยานิพนธ์ 12(0-48)
	สกจศ 698 วิทยานิพนธ์ 12(0-48)	
	รวม 14 หน่วยกิต	รวม 12 หน่วยกิต

คำอธิบายรายวิชา

หมวดวิชาบังคับ 19 หน่วยกิต

หน่วยกิต (ชั่วโมงบรรยาย-ปฏิบัติ)

สกจศ 500 จิตตปัญญาศึกษาและการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง 3(2 - 2)

OPCE 500 Contemplative and Transformative Learning

พื้นฐานการปฏิบัติแนวจิตตปัญญาศึกษาและการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง ความเป็นมาของจิตตปัญญาศึกษาและการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง การมีประสบการณ์ตรงผ่านการปฏิบัติเพื่อพัฒนาการตระหนักรู้ ความรักความเมตตา และความคิดเชิงวิพากษ์ กระบวนการกลุ่ม การบูรณาการการปฏิบัติขั้นพื้นฐานสู่การดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข ร่วมสร้างสรรค์สังคมและใส่ใจสิ่งแวดล้อม การดำเนินชีวิตตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง

สกจศ 501 การเข้าใจโลกและชีวิต 3(1 - 4)

OPCE 501 World View and Wisdom in Living

ความหมาย ความสำคัญ และความสัมพันธ์ของโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ ปรัชญาและปัญญาญาณ สุนทรียภาพแห่งชีวิตผ่านวรรณกรรมไทยร่วมสมัยและวรรณกรรมท้องถิ่น ปรัชญาจากชุมชนปฏิบัติ กรณีศึกษาจากภูมิปัญญาท้องถิ่น สิทธิของชนชายขอบ ความรุนแรงและสันติวิธี ปรัชญาและการให้คุณค่าจากมุมมองศาสนาตะวันออกและตะวันตก การใช้ชีวิตในยุคโลกาภิวัตน์และระบบทุนนิยม สังคมแห่งปัญญา ความรัก และสุนทรียภาพท่ามกลางความหลากหลาย มุมมองจากทฤษฎีระบบ ทฤษฎีกายา และควอนตัมฟิสิกส์

สกจศ 502 การเรียนรู้กับชุมชนเพื่อการเปลี่ยนแปลง 3(1 - 4)

OPCE 502 Community Learning for Transformation

ทุนทางสังคม มิติต่างๆ และความหลากหลายในชุมชนที่เป็นพื้นฐานเข้มแข็ง เช่น องค์กรความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ฐานทรัพยากร ประวัติศาสตร์ ผู้นำชุมชน ผู้รู้ เป็นต้น ข้อจำกัดของชุมชน ความสัมพันธ์กับภายนอกในกระแสโลกาภิวัตน์ พลวัตของชุมชน พลังและศักยภาพที่แท้จริงของชุมชน การขับเคลื่อนวิถีชุมชนไปสู่การเปลี่ยนแปลงเพื่อพัฒนาอย่างยั่งยืน

สกจศ 503 การปฏิบัติภาวนา 1

1(0 - 2)

OPCE 503 Retreat and Meditation 1

การเจริญสติวิปัสสนาระดับพื้นฐานในชีวิตประจำวัน การฝึกปฏิบัติเพื่อพัฒนาสติ การฝึกเฝ้าสังเกตและดูแลตนเองทั้งกายใจอย่างใคร่ครวญ การใช้กิจกรรมต่างๆ เป็นเครื่องมือแห่งการเรียนรู้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ การสังเกตอารมณ์ การสะท้อนการรับรู้ที่นั้นจนสามารถจดจำอารมณ์

สกจศ 504 ศิลปะแห่งการจัดกระบวนการเพื่อการเปลี่ยนแปลง

3(1 - 4)

OPCE 504 The Arts of Transformative Facilitation

วิชาบังคับก่อน สกจศ 500, สกจศ 501, สกจศ 503

บทบาทหน้าที่และคุณลักษณะของผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ หลักการพื้นฐานของการจัดกระบวนการเรียนรู้แนวจิตตปัญญา การเตรียมพร้อมสำหรับการเป็นกระบวนการ การวิเคราะห์และรับรู้ธรรมชาติของผู้เรียน พลวัตกลุ่ม การสร้างแรงจูงใจและการมีส่วนร่วมจากสมาชิกกลุ่ม ทักษะการฟังอย่างลึกซึ้ง ทักษะการสื่อสารอย่างมีคุณภาพ การออกแบบการเรียนรู้ การวิเคราะห์ศักยภาพ จุดแข็ง และจุดอ่อนของตนเองในการเป็นผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ การฝึกปฏิบัติการออกแบบการเรียนรู้และการเป็นผู้จัดกระบวนการการเรียนรู้ การวิเคราะห์และพัฒนาแนวทางเฉพาะตนในการเป็นผู้จัดกระบวนการเรียนรู้

สกจศ 505 ระเบียบวิธีวิจัยสำหรับจิตตปัญญาศึกษาและการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง

3(1 - 4)

OPCE 505 Research Methodology for Contemplative and Transformative Learning

กระบวนการทัศน์การวิจัย ญาณวิทยา การตั้งคำถามวิจัย ระเบียบวิธีวิจัยด้านจิตตปัญญา ระเบียบวิธีวิจัยด้านการเปลี่ยนแปลง การออกแบบงานวิจัย การค้นหาวิธีการวิจัยและเครื่องมือวิจัยที่เหมาะสม การเก็บข้อมูล การตรวจสอบความถูกต้องและความน่าเชื่อถือของข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล การอภิปรายสรุปผลวิจัย การรายงานผล

สกจศ 506 การศึกษาอิสระ 1(0 - 3)

OPCE 506 Independent Study

การค้นคว้าด้วยตัวเองในหัวข้อด้านจิตตปัญญาศึกษาและการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวเนื่องกับความสนใจของผู้เรียน การพัฒนาโครงร่างงานวิจัยภายใต้การควบคุมดูแลของอาจารย์ที่ปรึกษา

สกจศ 507 การปฏิบัติภาวนา 2 2(0 - 4)

OPCE 507 Retreat and Meditation 2

การพัฒนาจิตใจแนวจิตตปัญญา การฝึกสมาธิ การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานขั้นกลางที่สะท้อนความสนใจของนักศึกษา และคณะกรรมการบริหารหลักสูตรเห็นชอบ

หมวดวิชาเลือก ไม่น้อยกว่า 6 หน่วยกิต

หน่วยกิต (ชั่วโมงบรรยาย-ปฏิบัติ)

สกจศ 510 การจัดกระบวนการสนทนาอย่างลึกซึ้ง 3(2 - 2)

OPCE 510 Dialogue: Process and Practices

หลักการ วัตถุประสงค์ ประเภท กระบวนการ และข้อตกลงของกระบวนการสนทนาอย่างลึกซึ้ง กระบวนทัศน์ที่มีผลต่อการจัดกระบวนการ ทำที่ของศาสนาพุทธ คริสต์ อิสลาม ที่มีต่อศาสนาอื่น ความเคลื่อนไหวของกระบวนการสนทนาอย่างลึกซึ้งในระดับประเทศและระดับนานาชาติ การสนทนาอย่างลึกซึ้งเพื่อการลดปัญหา ความขัดแย้ง เพื่อความสุขสงบทั้งภายนอกและภายใน

สกจศ 511 หัวข้อเลือกสรร 3(0 - 9)

OPCE 511 Selected Topics

การค้นคว้าด้วยตัวเองในหัวข้อด้านจิตตปัญญาศึกษาและการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวเนื่องกับความสนใจของผู้เรียน ภายใต้การควบคุมดูแลของอาจารย์ที่ปรึกษา และหารือกับผู้ทรงคุณวุฒิ การร่วมฝึกปฏิบัติที่เกี่ยวข้อง

สกจศ 512 กระบวนการกลุ่ม

3(2 - 2)

OPCE 512 Group Process

การสำรวจเชิงทฤษฎีและปฏิบัติด้านกระบวนการกลุ่มในฐานะ “ชุมชนเชิงลึก” ทฤษฎีเกี่ยวกับกลุ่มและชุมชน ซึ่งรวมทฤษฎีของ Schutz, Tuckman, Bion, Peck และอื่นๆ การพัฒนาความเข้าใจระดับภาพรวมด้านความขัดแย้ง การทำงานมุ่งเป้าหมายเปรียบเทียบกับการทำงานกระบวนการ แบบแผนการสื่อสาร การครอบงำและอิทธิพล การแก้ไขอุปสรรคของ “ชุมชนเชิงลึก”

สกจศ 513 จิตวิทยาแบบจิตตปัญญาแนวพุทธ

3(2 - 2)

OPCE 513 Buddhist Contemplative Psychology

อริยสัจสี่ของพระพุทธเจ้า การประยุกต์ใช้อริยสัจสี่ในการทำความเข้าใจชีวิตของตนเองและผู้อื่น และในการพัฒนาปัญญาและความเมตตา มุมมองต่อสุขภาพในฐานะสภาวะในตอนที่ไร้เงื่อนไข มิฉฉาที่ปฏิบัติที่เป็นอุปสรรคในการสัมผัสสภาวะในตน การศึกษาไตรลักษณ์ การศึกษาพื้นฐาน ๔ ประการของการเจริญสติ การฝึกปฏิบัติวิปัสสนาในฐานะเครื่องมือในการศึกษาตนเอง การปฏิสัมพันธ์ระหว่างจิตใจ ร่างกาย อารมณ์ และจิตวิญญาณ เครื่องมือในการปฏิบัติเพื่อสร้างความสัมพันธ์และสังคมที่มีปัญญายิ่งขึ้น

สกจศ 514 องค์กรแห่งการเปลี่ยนแปลง

3(2 - 2)

OPCE 514 Transformative Organization

การเตรียมนักศึกษาให้เป็นผู้ดำเนินการเปลี่ยนแปลงในองค์กรและสังคม ความรู้และเทคนิคของการเปลี่ยนแปลงคนและองค์กรโดยวิธีการเชิงประเพณีนิยมและเชิงจิตตปัญญา การเน้นการสัมผัสและเรียนรู้ของแต่ละคนเพื่อการเปลี่ยนแปลงผู้อื่นต่อไป พื้นฐานของทฤษฎีพฤติกรรมองค์กร การพัฒนาองค์กรและการบริหารการเปลี่ยนแปลง และจิตตปัญญาศึกษา

วิทยานิพนธ์

หน่วยกิต (ชั่วโมงบรรยาย-ปฏิบัติ)

สกจศ 698 วิทยานิพนธ์

12(0 - 48)

OPCE 698 Thesis

หัวข้อวิทยานิพนธ์ด้านจิตตปัญญาศึกษาและการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง ความเข้าใจทฤษฎีที่ลึกซึ้งสัมพันธ์กับหัวข้อวิทยานิพนธ์ การวิจัยอยู่บนพื้นฐานการวิจัยเชิงสาเหตุ หลักฐานข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์และเป็นต้นแบบ ภายใต้อาณัติเห็นชอบร่วมกันและคำแนะนำของคณะกรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

จากการก่อตั้งสถาบันต่างๆ ที่มีเป้าหมายและแนวทางในการจัดการศึกษาตามแนวคิดจิตตปัญญาศึกษา ทำให้เห็นความเคลื่อนไหว และความพยายามที่จะนำพาสิ่งที่ขาดหายไปให้กลับคืนสู่ระบบการศึกษา จากกระบวนทัศน์เดิมที่แบ่งแยกส่วนมิติทางกายและจิตวิญญาณออกจากกัน การศึกษาในระบบที่มุ่งเน้นให้มนุษย์เรียนรู้ศาสตร์ต่างๆ บนฐานกระบวนทัศน์วิทยาศาสตร์แบบกลไก แต่ละเลยการเชื่อมโยงเข้าสู่ภายในให้สัมพันธ์กับการดำรงอยู่ในมิติจิตวิญญาณของมนุษย์ ทำให้การให้คุณค่า/ความหมายต่อสรรพสิ่ง มุ่งเน้นความสำคัญต่อมิติทางกายภาพและวัตถุ มาเป็นกระบวนกรเรียนรู้ในกระบวนทัศน์ใหม่ที่ให้ความสำคัญกับการบูรณาการศาสตร์ต่างๆ เข้ากับมิติการเรียนรู้ด้านใน ที่เรียกว่า “จิตตปัญญาศึกษา” ความพยายามดังกล่าวเป็นแนวทางสำคัญที่จะแก้ไขวิกฤตการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นอย่างเป็นระบบ โดยอาศัยการเรียนรู้ในระดับอุดมศึกษาเป็นเครื่องมือในการสร้างการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นในสังคม

7. การจัดการศึกษาในระดับอุดมศึกษา (Higher Education)

วัลลภา เทพหัสดิน ณ อยุธยา (2530) กล่าวว่า การอุดมศึกษา หรือที่ภาษาอังกฤษเรียกแตกต่างกันดังนี้คือ Higher Education หรือ Post Secondary หรือ Education Tertiary Education เป็นการศึกษาที่จัดให้แก่ผู้ที่ผ่านการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย เพื่อเตรียมความพร้อมทั้งด้านวิทยาการขั้นสูง หรือวิชาชีพขั้นสูง ตลอดจนอบรมฝึกฝน คุณธรรม จริยธรรม ความประพฤติให้สามารถดำรงตนอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข ยังประโยชน์ให้แก่ตนเองและสังคมด้วยดี ดังนั้นการศึกษาระดับอุดมศึกษาจึงหมายรวมถึง การจัดการศึกษาตั้งแต่ระดับประกาศนียบัตรชั้นสูง อนุปริญญา ปริญญาตรี ประกาศนียบัตรบัณฑิต (สูงกว่าปริญญาตรี) ปริญญาโท ประกาศนียบัตรผู้ชำนาญการ (สูงกว่าปริญญาโท) ปริญญาเอก และประกาศนียบัตรหลังปริญญาเอก (สูงกว่าปริญญาเอก)

7.1 วิวัฒนาการของการอุดมศึกษา

การศึกษาชั้นสูงที่จัดได้ว่าเป็นชั้นอุดมศึกษานั้น เริ่มตั้งแต่สมัยกรีกและโรมัน ในยุคนั้นมีการจัดตั้งสำนักศึกษาโดยนักปราชญ์ผู้มีชื่อเสียง ได้แก่ Plato จัดตั้งสำนักชื่อว่า Academy และ Aristotle เปิดสำนักศึกษา Lyceum เพื่อสอนวิชาการชั้นสูงแก่สานุศิษย์ วิชาที่สอนส่วนใหญ่เป็นเรื่องของปรัชญา ตรรกวิทยา วาทศิลป์ และกฎหมาย ซึ่งรวมเรียกว่า Liberal Arts โดยมีวิธีการเรียนรู้จากการตั้งคำถาม -หาคำตอบ อภิปราย ถกเถียง เป็นลักษณะของการเรียนรู้ร่วมกัน

จุดมุ่งหมายของการอุดมศึกษาในยุคนั้นมุ่งพัฒนาจิตใจ และพุทธิปัญญาของผู้เรียนเป็นสำคัญ (to free and enlarge the mind of man) ทั้งนี้เพื่อให้ผู้เรียนเกิดความรู้ปัญญา (wisdom) และมีคุณธรรม (virtue) สมควรแก่การเป็นอภิชน (Elite) ที่ได้รับการศึกษาในระดับสูง

ในสมัยกลาง (Middle Ages) ซึ่งเป็นยุคของการก่อตั้งมหาวิทยาลัย จุดมุ่งหมายของการอุดมศึกษาเริ่มเปลี่ยนแปลงไป ในยุคนั้นเป็นยุคที่อาณาจักรโรมันได้ล่มสลายลง ศาสนาจักรขึ้นมาเรืองอำนาจแทนที่ ศิลปะวิทยาการต่างๆ ในสมัยนั้นจึงเป็นไปเพื่อรองรับและเพิ่มพูนความแข็งแกร่งให้กับศาสนจักร เป้าหมายของการมุ่งพัฒนาความรู้ปัญญาและคุณธรรมถูกทำให้จางคลายไป การอุดมศึกษาในสมัยกลางเริ่มมีการศึกษาอบรมเพื่อวิชาชีพชั้นสูง (Professional Training) ถือเป็นยุคที่มีการจัดระเบียบหลักสูตร Liberal Arts อย่างเป็นระบบ วิชาการที่ถือว่าเป็นส่วนประกอบสำคัญของการอุดมศึกษา คือ ศิลปศาสตร์เจ็ดประการ (Seven Liberal Arts) ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ระดับ

ระดับแรก เรียกว่า Trivium มี 3 วิชา คือ ไวยากรณ์ (Grammar) วาทศิลป์ (Rhetoric) และตรรกวิทยา (Logic)

ระดับที่สอง เรียกว่า Quadrivium มี 4 วิชา คือ เลขคณิต (Arithmetic) เรขาคณิต (Geometry) ดาราศาสตร์ (Astronomy) และดนตรี (Music)

วิชาศิลปศาสตร์เจ็ดประการนี้เป็นพื้นฐานสำคัญของการศึกษาวิชาชีพชั้นสูง เช่น กฎหมาย ศาสนศาสตร์ และแพทยศาสตร์ มีฐานะคล้ายกับวิชาศึกษาทั่วไป หรือวิชาพื้นฐานในหลักสูตรอุดมศึกษาในปัจจุบัน

ในสมัยกลาง คำว่า มหาวิทยาลัย หมายถึงกลุ่มนักวิชาการ และผู้ทรงภูมิวิทยา กล่าวคือเป็นชุมชนทางวิชาการ (Society of Masters and Scholars) มหาวิทยาลัยในอดีตในระยะเริ่มต้นถือได้ว่าเป็นศูนย์รวมความคิดทางวิชาการ การพัฒนามหาวิทยาลัยในยุคแรกๆ จึงมุ่งที่การพัฒนาอาจารย์ หรือนักวิชาการเป็นสำคัญ มหาวิทยาลัยแรกของโลก ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 12 -13 เช่น มหาวิทยาลัยโบโลญญา (Bologna) ที่อิตาลี ซึ่งมีชื่อเสียงทางด้านกฎหมายและมหาวิทยาลัยปารีส (Paris) ของฝรั่งเศส ที่มีชื่อเสียงด้านศาสนาและปรัชญา ก็ถือ

ว่า คณาจารย์ หรือนักวิชาการคือสิ่งที่จะต้องพัฒนา ก่อนสิ่งอื่น ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะเหตุว่า การที่มหาวิทยาลัยจะเป็นศูนย์รวมความคิดทางวิชาการได้ จำเป็นจะต้องมีนักวิชาการเป็นองค์ประกอบสำคัญ

ในช่วงศตวรรษที่ 14 – 15 ศาสนจักรก็เริ่มเสื่อมอำนาจลง เกิดเป็นยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการ (Renaissance) ขึ้น ในยุคนี้ การศึกษา Liberal Arts เพื่อความรอบรู้ (wisdom) และคุณธรรม (virtue) ก็ได้รับการฟื้นฟูให้กลับมามีความสำคัญขึ้นอีกครั้ง

ในยุคปฏิวัติอุตสาหกรรม เป้าหมายของการอุดมศึกษาได้ถูกกำหนดทิศทางให้เป็นไปเพื่อพัฒนาการศึกษาเพื่ออาชีพ และแรงงาน เป็นอุดมศึกษาเพื่อการมีงานทำ เพื่อการแข่งขันเพื่ออาชีพ เป็นกระบวนทัศน์หลัก

ยุคปัจจุบันถือเป็นยุคที่เกิดวิกฤตการณ์ต่างๆขึ้นอย่างมากมาในสังคม เนื่องจากการปฏิวัติโครงสร้างการพัฒนาที่มุ่งเน้นแต่ทางด้านเศรษฐกิจและสังคม จนกลายเป็นสังคมแห่งวัตถุนิยมและบริโภคนิยม ที่ก่อให้เกิดปัญหาที่นับวันจะซับซ้อนและรุนแรงมากยิ่งขึ้น การให้ความสำคัญในเรื่องของจิตใจถูกละเลยไป คุณค่าของคนถูกตีค่าจากระดับการศึกษา มากกว่าคุณค่าของความเป็นมนุษย์

ช่วงเวลา 200 – 300 ปีที่ผ่านมา สิ่งที่ปรากฏในสังคมคือ ความทุกข์ ปัญหา และการแข่งขันของคนมีมากขึ้น ในยุคนี้เกิดสำนักคิด Cultural Revitalization ที่ก่อให้เกิดกระแส Contemplative Education โดยมีเป้าหมายเพื่อฟื้นฟูคุณค่าที่แท้จริงของอุดมศึกษาที่มีมาตั้งแต่สมัยของ Aristotle และ Plato เป็นการศึกษาเพื่อความรอบรู้และความดีงามดังที่เคยเป็นเป้าหมายหลักในยุคก่อน ให้อุดมศึกษาได้กลับมาเป็นเครื่องมือในการชำระรักษาสังคมให้อยู่ได้ โดยมีเป้าหมายสองนัยยะ หนึ่ง คือ เพื่อสร้างสังคมใหม่ที่ดีกว่า และสอง เพื่อให้คนอยู่ร่วมกันในสังคมท่ามกลางความขัดแย้ง ได้อย่างมีสันติสุขมากขึ้น

ตารางที่ 4 แสดงวิวัฒนาการของการอุดมศึกษาโดยเชื่อมโยงกับลักษณะสังคม

ช่วงเวลา	ลักษณะสังคม	พัฒนาการอุดมศึกษา
สมัยกรีกโรมัน (Classical) 500 B.C. – 500 A.D.	<ul style="list-style-type: none"> • สังคมเกษตรกรรม • รัฐเผด็จการ (Dictatorship) • อภิชน (Elite) VS ทาส (Slave) 	<ul style="list-style-type: none"> • Academy / Lyceum • Socrates, Plato, Aristotle, Achimedes • ปรัชญา กฎหมาย ดาราศาสตร์ คณิตศาสตร์ • สำนักวิชาชั้นสูงสำหรับอภิชน เน้นความรอบรู้ (Wisdom) และ คุณความดี (Virtue)

ตารางที่ 4 แสดงวิวัฒนาการของการอุดมศึกษาโดยเชื่อมโยงกับลักษณะสังคม

ช่วงเวลา	ลักษณะสังคม	พัฒนาการอุดมศึกษา
<p>สมัยฟื้นฟูศิลปะวิทยาการ (Renaissance)</p> <p>1500 – 1700 A.D.</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● ความเชื่อของศาสนจักรเปิดทางให้กระแสมนุษยนิยม และเหตุผลนิยม (Humanism & Rationalism) ● การปฏิรูปศาสนา (Religious Reformation) ● การฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมสมัย Classic ● ความก้าวหน้าทางการแพทย์, วิทยาศาสตร์, การค้นพบโลกใหม่ ● กำเนิดรัฐชาติ (Nation State) 	<ul style="list-style-type: none"> ● ความเชื่อมั่นในสติปัญญามนุษย์นำมาสู่การบุกเบิกค้นคว้าวิจัยเป็นภารกิจสำคัญของมหาวิทยาลัย ● มหาวิทยาลัยขยายตัวมากขึ้นอย่างรวดเร็วในยุโรป ● Harvard University (1636) <p>Great Books Curriculum เป็นความแตกฉานทางปัญญา/ อุดมศึกษาอภิชนคล้ายสมัย Classic</p>
<p>สมัยปฏิวัติอุตสาหกรรม (Industrial Revolution)</p> <p>1700 – 1900 A.D.</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● การคิดค้นเครื่องจักรไอน้ำ (James Watts) นำมาสู่เศรษฐกิจการผลิตสมัยใหม่ ● กระแสแข่งขันทางเศรษฐกิจเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วระหว่างรัฐชาติต่างๆ ● นำมาสู่ลัทธิล่าอาณานิคม (Colonialism) เพื่อหาแหล่งวัตถุดิบและตลาดการค้า ● สังคมอุตสาหกรรมเริ่มต้นขึ้น 	<ul style="list-style-type: none"> ● เป็นโอกาสทางการศึกษาระดับอุดมศึกษาสำหรับมวลชน ● Professional Education เข้ามาแทนที่ Liberal Education ตามความต้องการของภาคเศรษฐกิจ เกิด Professional discipline มากมาย
<p>สมัยปัจจุบัน (Modern Era)</p> <p>1900 A.D – ปัจจุบัน</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● สังคมอุตสาหกรรมและบริการ ● การเติบโตของชนชั้นกลาง ● ปัญหาคุณภาพชีวิตในเมือง / ความไม่เท่าเทียมทางสังคม ● ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีกลายเป็นตัวกำหนดขีดความสามารถในการแข่งขันและ 	<ul style="list-style-type: none"> ● อุดมศึกษาเพื่อการมีงานทำ ● ความหลากหลายของอุดมศึกษา เช่น Institute (วิจัย และ สอบ), Community College (เน้นโอกาสการศึกษาระดับชุมชน), University (เน้นวิจัยและสอบ), Liberal Arts College (สำหรับอภิชน) ● ช่วงปลายศตวรรษที่ 20 มหาวิทยาลัยถูกผูก

ตารางที่ 4 แสดงวิวัฒนาการของการอุดมศึกษาโดยเชื่อมโยงกับลักษณะสังคม

ช่วงเวลา	ลักษณะสังคม	พัฒนาการอุดมศึกษา
	ภาพลักษณ์ของประเทศต่างๆ	โยงกับความสามารถแข่งขันของประเทศผ่านยุทธศาสตร์การวิจัยและอื่นๆ
สมัย สารสนเทศ (Information Ages) ปัจจุบัน -----	<ul style="list-style-type: none"> ● สังคมสารสนเทศด้านเทคโนโลยีคอมพิวเตอร์ ● ลัทธิปัจเจกนิยมและบริโภคนิยมสุดขีดจากความก้าวหน้าของวิทยาการ ● ปัญหาความรุนแรงในสังคมเพิ่มมากขึ้น ● คนกลับไปทวนหาความสุขสงบทางจิตใจมากขึ้น 	<ul style="list-style-type: none"> ● Rethinking higher ● อุดมศึกษาพหุกิจ (เพื่อมวลชน / เพื่อความก้าวหน้าขององค์ความรู้ / เพื่อสันติสุข และการมีส่วนร่วมช่วยแก้ปัญหาสังคม) ● อุดมศึกษาไร้พรมแดน (Borderless higher Education) ● Contemplative Education

7.2 ปรัชญาและภารกิจของการอุดมศึกษาไทย

เจตนา นาควัชระ (อ้างถึง โสภางค์ จันทวานิช, 2542) กล่าวถึงพันธกิจของอุดมศึกษาไทยไว้ในงานหลายเรื่องว่า

พันธกิจอันสำคัญของอุดมศึกษาก็คือการเป็นเสียงแห่งมโนธรรมให้แก่สังคม การทำหน้าที่เสียงแห่งมโนธรรมให้แก่สังคมไทยในยามวิกฤตหมายถึงการเป็นเสียงแห่งความกล้าในเชิงจริยธรรม มีลักษณะเป็นสากล...นอกจากนั้นอุดมศึกษาจะต้องเป็นแหล่งสะสมและพัฒนาปัญญาของมนุษย์ โดยมีได้มุ่งผลตอบแทนในทางวัตถุ

นิพนธ์ คันธเสวี (2517) กล่าวถึงเป้าหมายที่ถือเป็นหน้าที่ของมหาวิทยาลัยในสมัยปัจจุบันไว้มีดังนี้

1. ดำรงรักษา ถ่ายทอด และจรโลงวัฒนธรรม (preserving, transmitting and enriching the culture) องค์ประกอบที่สำคัญยิ่งของวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง คือความรู้ ซึ่งรวมทั้งผลผลิตของการเรียนรู้ การค้นคว้าวิจัย จินตนาการสร้างสรรค์ และประสบการณ์ของมนุษย์ ความรู้เป็นเรื่องที่สลับซับซ้อน มีทั้งที่ค้นพบแล้วและยังไม่พบ ความรู้บางอย่างเป็นเรื่องที่เข้าใจได้ พิสูจน์ได้ แต่บางส่วนก็เป็นเรื่องที่ยังมองไม่เห็นและไม่อาจเข้าใจได้

1.1 การดำรงรักษาและถ่ายทอดวัฒนธรรม มนุษย์พยายามทุกวิถีทางที่จะเก็บรักษาความรู้ที่ค้นพบไว้เพื่อถ่ายทอดแก่คนรุ่นหลังได้ศึกษา แต่การดำรงรักษาผลผลิตจากการเรียนรู้ยังไม่สลับซับซ้อนเท่าปัญหาของการถ่ายทอดความรู้ วัฒนธรรมจะดำรงรักษาไว้ได้ก็ต่อเมื่อมนุษย์มีประสบการณ์กับวัฒนธรรมนั้นๆ เท่านั้น การตีความหมายใหม่ (Reinterpretation) ของวัฒนธรรมเป็นสิ่งจำเป็นในขบวนการของการถ่ายทอด เพื่อให้เกิดประโยชน์และความเหมาะสมมากยิ่งขึ้น เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ทำให้เกิดแรงผลักดัน แนวโน้มและข้อขัดแย้งใหม่ๆ หลักการนั้นยังคงเดิมแต่ความสนใจและการตีความย่อมเปลี่ยนแปลงไป

1.2 การจรรโลงวัฒนธรรม เป็นการเสริมสร้างสิ่งดีงามทั้งหลายในสังคมให้สมบูรณ์และเหมาะสมกับสภาพของคน และสังคมในยุคและสมัยปัจจุบัน เป็นการแผ่แนวเขตขององค์วิชาความรู้ ค้นหาข้อเท็จจริง ความจริง ความเข้าใจ และวิธีการใหม่ สถาบันอุดมศึกษานั้นเป็นสถาบันการศึกษาระดับเดียวที่มุ่งจรรโลงวัฒนธรรมโดยการศึกษา ค้นคว้าและวิจัย การที่จะทำเช่นนี้ได้มหาวิทยาลัยจะต้องรักษาบรรยากาศทางวิชาการหรือทางปัญญา เพื่อกระตุ้นเร้าให้ผู้เรียนรักและใฝ่หาวิธีการใหม่ สร้างสรรค์สิ่งที่เหมาะสมกับชีวิตในโลกปัจจุบันและอนาคตทั้งในด้านวิทยาศาสตร์ ธรรมชาติเพื่อให้นักมนุษย์ได้ใช้ชีวิตอย่างสะดวกสบาย และในทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ซึ่งจะเป็นการพิจารณา ไคร่ครวญ วิจารณ์ และเสาะหาคุณภาพทิศทาง และเป้าหมายของชีวิตที่จะทำให้นักมนุษย์อยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข

2. การพัฒนาทุก ๆ ด้านของบุคลิกภาพ หน้าที่ของการศึกษาไม่ว่าจะเป็นแบบในระบบ (formal) หรือนอกระบบ (informal) ไม่ว่าจะในระดับประถม มัธยม หรืออุดมศึกษา ก็คือการช่วยเหลือให้นักมนุษย์ได้พัฒนาความสามารถโดยธรรมชาติอย่างสมบูรณ์ จิตวิทยาสมัยปัจจุบันทำให้นักการศึกษาได้มองเห็นความสัมพันธ์อันใกล้ชิดของทุก ๆ ด้านของบุคลิกภาพของบุคคลแต่ละคน ว่าบุคลิกภาพของคนนั้นเป็นองค์รวม (wholeness) และเป็นเอกภาพ การพัฒนาบุคลิกภาพของนิสิตนักศึกษาเป็นส่วนสำคัญของขบวนการเรียนรู้ ผู้ที่เป็นครูอาจารย์จะต้องมีความรู้ความเข้าใจเรื่องของจิตวิทยาบุคลิกภาพซึ่งเป็น integral parts ที่ไม่อาจแยกจากกันและกัน และต้องได้รับการพัฒนาไปพร้อม ๆ กันอย่างครบถ้วน มิฉะนั้นจะเกิดเป็นความพิการทางบุคลิกภาพแก่บุคคลและสังคมอันประกอบไปด้วยบุคคลเหล่านี้

2.1 บุคลิกภาพทางกาย สุขภาพที่สมบูรณ์ของร่างกายเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับพลังความคิด จินตนาการ ความคิดริเริ่ม การศึกษาค้นคว้า การควบคุมอารมณ์และการตัดสินใจ การออกกำลังกายและผ่อนคลายความตึงเครียดจึงเป็นสิ่งจำเป็น

2.2 บุคลิกภาพด้านอาชีพ คนในสังคมปัจจุบันตอบสนองความต้องการทางสังคมมากกว่าคนสมัยก่อนๆ ต้องการงานที่จะก่อให้เกิดความพึงพอใจสำหรับตนเองซึ่งถือเป็น

การรับ และยังเป็นประโยชน์แก่ส่วนรวม ที่ถือเป็นการให้ ซึ่งเราต้องมีเครื่องมือหรือวิธีการซึ่งจะต้องอาศัยความเชี่ยวชาญและความถนัด ซึ่งแต่ละคนมีศักยภาพในตัวที่ไม่เหมือนกัน ดังนั้นคนจึงต้องรู้จักตนเองเพื่อที่จะได้พัฒนาและใช้ความสามารถของตนให้เกิดประโยชน์ มหาวิทยาลัยจึงมีหน้าที่ที่จะจัดโอกาสในการศึกษา โอกาสในการได้แสดงออก ให้แก่นิสิตนักศึกษา

2.3 บุคลิกภาพทางสังคม ทุกสังคมมีวัฒนธรรมซึ่งเป็นมาตรฐานในการปฏิบัติต่อกันและกันของคนในสังคม มนุษย์สมัยใหม่ (modern man) ไม่ได้เป็นเพียงสมาชิกของสังคมหรือประเทศชาติของเขาเอง แต่ยังเป็นสมาชิกของสังคมโลก บุคลิกภาพทางสังคมจะต้องประกอบด้วยลักษณะของบุคคลที่เป็นที่ยอมรับของหมู่คณะ การเข้ากับคนได้ทุกประเภท การรู้จักปรับตัว มนุษย์จะต้องมีความเข้าใจเกี่ยวกับตนเองและเข้าใจผู้อื่น มนุษย์จะสามารถทำงานแลกเปลี่ยนเรียนรู้และประสานงานกับบุคคลอื่นได้ จำเป็นจะต้องได้เรียนรู้ในขณะที่ยังศึกษาอยู่ในมหาวิทยาลัย

2.4 บุคลิกภาพด้านจิตใจและค่านิยม ถ้าปราศจากคุณธรรมและจริยธรรมเสียแล้ว ปัญญาชนก็จะตกอยู่ในภาวะ “ความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด” การที่มนุษย์จะอยู่รอดได้โดยสันตินั้นต้องอาศัยความอยู่รอดทางสังคม ถ้าสังคมพินาศทางจริยธรรม ย่อมไม่มีสถาบันใดจะคุ้มครองความปลอดภัยแก่บุคคลได้ สังคมปัจจุบันมุ่งยกย่องวัตถุ อำนาจ ความมั่งมี แสวงหาผลประโยชน์ด้วยความเห็นแก่ตัว มหาวิทยาลัยเป็นสถาบันที่มุ่งผลิตปัญญาชนให้แก่สังคม ผลิตคนที่จะเป็น “ผู้นำ” ในครอบครัว ในงานอาชีพ และในสังคม มหาวิทยาลัยจะต้องเป็นมโนธรรมของสังคม และจะต้องสอนวิชาที่จะเสริมสร้างมโนธรรมให้แก่นิสิตนักศึกษา

2.5 บุคลิกภาพด้านอารมณ์ ควบคู่ไปกับค่านิยมทางจริยธรรมก็คือ พลังและการควบคุมทางอารมณ์ ซึ่งเป็นการรักษาระดับของความรู้สึกและการแสดงออกให้เหมาะสมกับสถานการณ์ การควบคุมอารมณ์เป็นสิ่งที่ต้องอบรม ปลูกฝัง และฝึกฝน ต้องใช้เวลาและประสบการณ์ที่ยาวนาน มีการจัดรูป จัดระบบอย่างมีระเบียบ และมีเป้าหมาย การเป็นผู้ใหญ่ทางอารมณ์ (emotional maturity) ต้องอาศัย physical maturation และ intellectual experience มหาวิทยาลัยจึงเป็นสถาบันที่เหมาะสมที่สุดที่จะเสริมสร้างบุคลิกภาพด้านนี้ให้แก่บุคคล

3. การปลูกฝังความรู้สึกรับผิดชอบทางสังคมตามแบบประชาธิปไตย เจื้อนไขของประชาธิปไตยที่สำคัญคือ เสรีภาพใต้กฎหมายรัฐธรรมนูญ ความเสมอภาคในฐานะที่เป็นมนุษย์และสมาชิกของสังคมเดียวกัน และความรับผิดชอบในส่วนตัวและสังคม ความรับผิดชอบนี้จะเกิดขึ้นในจิตสำนึกของบุคคลได้ก็ต่อเมื่อเขามีความเข้าใจตนเองและสังคม ตระหนักในคุณค่า

ศักดิ์ศรีของตัวเองและผู้อื่น เข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและปัจจัยทางสังคม ยอมรับพันธะที่ตนเองมีต่อครอบครัวและประเทศชาติทั้งในทางเศรษฐกิจ การเมือง และจริยธรรม

สังคมที่จะเจริญก้าวหน้าตามแนวคิดประชาธิปไตยนั้น ต้องอาศัยการทำหน้าที่อย่างสมบูรณ์ทางสังคมของมหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยน่าจะเป็นมโนธรรม (conscience) ของสังคม เป็นตัวชี้ชะตาและอนาคตของประเทศ โดยยึดถือนโยบายและปรัชญาทางการศึกษาที่จะผลิตคนเพื่อสร้างสังคมใหม่ที่ดีกว่า และน่าอยู่กว่าปัจจุบัน

7.3 รูปแบบของการอุดมศึกษา

1. มหาวิทยาลัยในรูปแบบสถานศักดิ์สิทธิ์อันทรงความรู้ รูปแบบนี้เป็นแบบที่มหาวิทยาลัยเก่าในยุโรปพยายามให้ผู้เรียนศึกษาค้นคว้าหาสัจธรรม เพื่อให้เป็นปราชญ์ เป็นสถาบันที่ไม่สนใจว่าการศึกษที่จัดขึ้นนั้นจะมีประโยชน์ต่อชุมชนหรือไม่ สถาบันประเภทนี้ได้เคยสร้างปราชญ์ ผู้มีชื่อเสียง ศิลปินเอก กวีเอก ของโลกมาแล้ว

2. มหาวิทยาลัยในรูปแบบค่ายฝึกวิชาชีพ รูปแบบนี้ก็คือส่งเสริมการศึกษาด้านวิชาชีพ เน้นการฝึกงานทำ จึงจัดหลักสูตรการเรียนการสอนให้ผู้สำเร็จการศึกษาสามารถทำงานในอาชีพต่างๆ รูปแบบนี้เป็นที่นิยมในปัจจุบันเป็นอันมาก

3. มหาวิทยาลัยในรูปแบบสถาบันบริการสังคม ปัจจุบันมีหลายมหาวิทยาลัยที่ลดบทบาทด้านการผลิตบัณฑิตลง แต่มุ่งเน้นไปยังการให้บริการทางสังคม ในรูปของศูนย์การศึกษาอบรมต่อเนื่อง หรือการให้บริการในรูปแบบต่างๆ การหาข้อมูล คำตอบ หรือสร้างสรรค์ในสิ่งที่สังคมต้องการ

4. มหาวิทยาลัยวิจัย มหาวิทยาลัยหลายแห่งในโลก ได้เน้นบทบาทด้านการวิจัย แสวงหาคำตอบ ความรู้ใหม่ หรือแนวทางแก้ปัญหาต่างๆ ให้แก่สังคมและมนุษยโลก ดังนั้นจึงทุ่มเทไปในกระบวนการหาความรู้ ทดลอง ค้นคว้า สร้างสรรค์ เพื่อพบสิ่งใหม่ๆ

5. มหาวิทยาลัยพัฒนาคน มหาวิทยาลัยอีกหลายแห่งในโลกได้เห็นความสำคัญของการพัฒนาคน เพื่อให้สามารถเป็นผู้นำ หรือเป็นตัวอย่างที่ดีแก่มวลชนทั้งหลาย โดยมีความเชื่อว่าคนเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งในการพัฒนา ถ้าคนมีประสิทธิภาพแล้วทุกสิ่งทุกอย่างก็จะตามมา มหาวิทยาลัยประเภทนี้อาจเห็นว่าวิชาการต่างๆ ยังมีความเป็นรองกว่าค่าของคน จึงพยายามเน้นไปที่กระบวนการสร้างคนให้บริบูรณ์ด้วยคุณธรรม และความประพฤติอันเหมาะสม

7.4 การจัดหลักสูตรอุดมศึกษา

วิจิตร ศรีสอาน (2518) กล่าวถึงการศึกษาระดับอุดมศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งระดับปริญญาว่า เน้นการศึกษาขั้นสูงที่มุ่งเสริมสร้างความรู้เชี่ยวชาญเฉพาะทาง (Specialization) เน้นการวิจัยค้นคว้า (Research) และพัฒนาความเป็นนักวิชาการ (Scholarship) โดยถือเอาเนื้อหาสาระของศาสตร์สาขาต่างๆ เป็นโครงสร้างสำคัญของหลักสูตรและการสอน เพื่อให้บัณฑิตมีความรู้ลึกซึ้งในวิชาการสาขานั้นๆ ทั้งในด้านความรู้และวิธีการแสวงหาความรู้ การศึกษาจึงมักเป็นไปในแนวแคบ มุ่งเน้นความรู้เฉพาะในทางวิชาชีพเป็นสำคัญ ในปัจจุบันได้มีความพยายามที่จะทำให้การศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยมีความสมดุลมากขึ้น ระหว่างวิชาศึกษาทั่วไปกับวิชาเฉพาะ

Alfred North Whitehead (อ้างถึงใน วิจิตร ศรีสอาน, 2518) นักปรัชญาชาวอังกฤษ ได้พูดถึงความสัมพันธ์ระหว่างศิลปศาสตร์กับวิชาชีพไว้อย่างน่าฟังว่า "There can be no adequate technical education which is not liberal, and no liberal education which is not technical" ข้อความนี้ชี้ให้เห็นว่าหลักสูตรวิชาชีพที่ดีนั้น จะขาดวิชาศิลปศาสตร์เสียมิได้ และในทำนองเดียวกันหลักสูตรศิลปศาสตร์ที่ดีก็ควรจะมีลักษณะวิชาชีพรวมอยู่ด้วย การศึกษาตามนัยแห่งข้อความนี้ มุ่งที่จะพัฒนาผู้เรียนให้เป็นทั้ง "ผู้มีความรู้ดีและปฏิบัติงานได้ดีด้วย"

ถ้าพิจารณาในแง่ของทฤษฎีหลักสูตร วิชาที่จะช่วยให้ผู้เรียนมีความรู้ดี คือมีความรู้กว้างขวางสมกับความเป็นปัญญาชน คือวิชาศิลปศาสตร์ (Liberal Arts) หรือวิชาการศึกษาทั่วไป (General Education) ส่วนวิชาที่จะช่วยให้ปฏิบัติงานได้ดีคือวิชาชีพ (Technical or Professional Education)

ตามประวัติการศึกษาวิชาศิลปศาสตร์ (Liberal Arts) มีประวัติยาวนานกว่าวิชาการศึกษาทั่วไป (General Education) นั้นมีใช้มาตั้งแต่สมัยกรีกและโรมัน หมายถึงการศึกษาประเภทมนุษยธรรม (Humanistic) ซึ่งเน้นทางด้านการพัฒนาจิตใจและสติปัญญาที่เราเรียกว่า ภูมิปัญญา เป็นการศึกษาที่ให้แก่นชนชั้นปัญญาชน (Intellectual Elite) เพื่อนำไปสู่การเป็นปัญญาชนที่สมบูรณ์ ส่วนคำว่าการศึกษาทั่วไป (General Education) นั้น เป็นคำใหม่ที่ใช้กันมากในวงการศึกษาระดับมัธยมศึกษาของสหรัฐอเมริกา หมายถึงการศึกษาที่จำเป็นสำหรับทุกคน เป็นการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่อการเป็นพลเมืองดี

ตามที่เห็นใช้กันโดยทั่วไป ในปัจจุบัน มักจะใช้สองคำนี้ คือ General Education และ Liberal Education ในขณะที่ศึกษาระดับ (General Education) มุ่งที่จะให้พื้นฐานต่างๆ ไป สำหรับการเป็นพลเมืองดี ศึกษาระดับ Liberal Education อาจจะนำไปสู่ความเชี่ยวชาญเฉพาะอย่าง (Specialization) ได้

กล่าวโดยสรุปคือ วิชาศิลปศาสตร์ (Liberal Education) มีขอบข่ายกว้างขวางและลึกซึ้งกว่าวิชาการศึกษาทั่วไป (General Education) ส่วนความหมายของคำว่า Technical หรือ

Professional Education นั้น เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่า หมายถึงวิชาที่ช่วยให้ผู้เรียนสามารถประกอบอาชีพได้ตามที่ปรารถนา

หลักสูตรศิลปศาสตร์ ได้มีการเปลี่ยนแปลงตามกาลสมัยและตามความต้องการของสังคมแต่ละยุคแต่ความมุ่งหมายของวิชาศิลปศาสตร์ก็ยังคงยึดอยู่ในหลักการพัฒนาจิตใจของคน (To free and enlarge the mind and spirit of man) ในสมัยกรีกและโรมัน วิชาศิลปศาสตร์ (Liberal Arts) ไม่ใช่การศึกษาที่ให้แก่ทุกคน แต่เป็นการศึกษาสำหรับชนชั้นปัญญาชน (Intellectual Elite) เพื่อผลิตคนให้เป็นปัญญาชนที่สมบูรณ์พ้นจากการเป็นกรรมกรทาส วิชาศิลปศาสตร์ในสมัยกรีกประกอบด้วย ยิมนาสติก หรือพลศึกษา (Gymnastic) ดนตรี (Music) ไวยากรณ์ (Grammar) เลขคณิต (Arithmetic) เรขาคณิต (Geometry) ดาราศาสตร์ (Astronomy) และปรัชญา (Philosophy) ซึ่งต่อมาในยุคโรมันได้ปรับปรุงเป็น 2 ระดับคือ

1. ระดับต้น หรือ Trivium ประกอบด้วย ไวยากรณ์ (Grammar) วาทศิลป์ (Rhetoric) และตรรกวิทยา (Logic)

2. ระดับปลาย หรือ Quadrivium ประกอบด้วย เลขคณิต (Arithmetic) เรขาคณิต (Geometry) ดาราศาสตร์ (Astronomy) และดนตรี (Music)

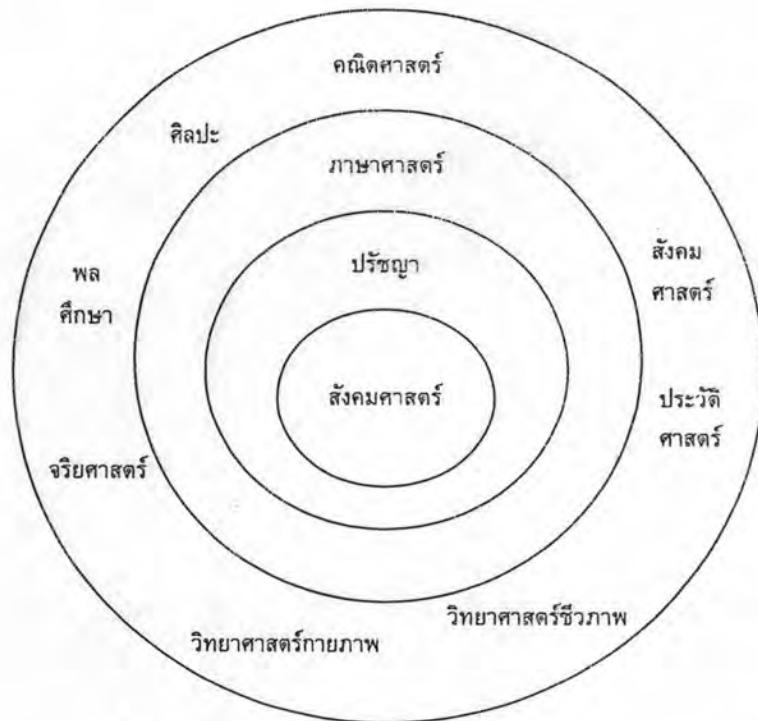
ทั้งสองระดับ คือระดับต้น และระดับปลาย รวมเรียกว่า ศิลปศาสตร์เจ็ดประการ (Seven Liberal Arts) ซึ่งเป็นหลักสูตรหลักที่ใช้สืบต่อกันมาในสถาบันการศึกษาระดับสูงในยุโรปนับเป็นพันปี ตัวอย่างเช่นประเทศอังกฤษ สมัยแรกตั้งออกซฟอร์ด (Oxford) และเคมบริดจ์ (Cambridge) ในคริสต์ศตวรรษที่ 13 และ 14 หลักสูตรปริญญาตรีก็เรียนศิลปศาสตร์เจ็ดประการเป็นหลัก วิชาที่เพิ่มเติมในหลักสูตร คือจริยศาสตร์ (Ethics) การเมือง (Politics) และฟิสิกส์ (Physics) มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด (Harvard University) ของสหรัฐอเมริกาซึ่งตั้งในปี ค.ศ. 1642 ก็ยึดเอาหลักสูตรเจ็ดประการเป็นหลัก วิชาที่เพิ่มเติมก็เป็นทำนองเดียวกับออกซฟอร์ดและเคมบริดจ์ คือเพิ่มวิชา จริยศาสตร์ การเมือง ฟิสิกส์ และศาสนาหรือปรัชญา

ในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 18 และ 20 วิชาการด้านศิลปศาสตร์ได้มีการเปลี่ยนแปลงมากเนื่องจากความมุ่งหมายของการศึกษาเปลี่ยนแปลงไปตามอุดมการณ์ของสังคมการศึกษาเริ่มเป็นการศึกษามวลชน (Mass Education) มากขึ้น วิชาศิลปศาสตร์ซึ่งเคยสงวนไว้สำหรับปัญญาชนส่วนน้อย ก็เปลี่ยนมาเป็นวิชาสำหรับคนจำนวนมากขึ้น และหลายระดับความเจริญของวิทยาการทางด้านสังคมศาสตร์และวิทยาศาสตร์หลายสาขา ได้มีส่วนทำให้หลักสูตรศิลปศาสตร์ต้องเปลี่ยนไป แทนที่จะจำกัดอยู่ในเจ็ดอย่างก็รวมเอาศาสตร์ใหม่ๆ เข้าไปผนวกไว้ เท่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เมื่อพูดถึงศิลปศาสตร์ ก็มักจะหมายถึงหมวดวิชาอย่างน้อย 3 หมวดคือ วิทยาศาสตร์ธรรมชาติ และคณิตศาสตร์ (Natural Sciences and Mathematics) สังคมศาสตร์

(Social Science) และมนุษยศาสตร์ (Humanities) ซึ่งรวมทั้งภาษาศาสตร์ และวิจิตรศิลป์ (Language Arts and Fine Arts)

ฟีนิกซ์ (Phoenix) นักการศึกษาชาวอเมริกัน ได้วิเคราะห์หลักสูตรศิลปศาสตร์และเสนอว่าหลักสูตรศิลปศาสตร์ที่เหมาะสมสำหรับยุคปัจจุบันควรประกอบด้วย 11 วิชา คือ ศาสนศาสตร์ ปรัชญา ภาษา คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ จริยศาสตร์ พลศึกษา และศิลปะ วิชาเหล่านี้จะช่วยให้ผู้เรียนได้มีความรู้กว้างขวาง เข้าใจโลกและชีวิตที่ลึกซึ้ง ช่วยให้สามารถดำรงอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข ฟีนิกซ์ (Phenix) พิจารณาว่า วิชาศาสนศาสตร์ ปรัชญา และภาษาศาสตร์ ควรจะเป็นวิชาหลักที่จะช่วยให้เข้าใจวิชาอื่นๆ ดีขึ้น ดังนั้น แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ระหว่างวิชาต่างๆ ดังกล่าวจึงจัดให้วิชาทั้งสามอยู่ในศูนย์กลางและล้อมรอบด้วยวิชาอื่นๆ ดังปรากฏในแผนภูมิต่อไปนี้

รูปที่ 8 แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ระหว่างวิชาต่างๆ

ที่มา : วิจิตร ศรีสอ้าน, 2518

จากประวัติความเป็นมาจะเห็นได้ว่า ความมุ่งหมายของวิชาศิลปศาสตร์สรุปได้เป็น 3 ประการคือ

1. เพื่อให้ความรู้พื้นฐานอันจำเป็นสำหรับทุกคน คือการให้การศึกษาทั่วไป อันเป็นความรู้พื้นฐานสำหรับการเป็นพลเมืองดี

2. เพื่อเพิ่มพูนความเจริญงอกงามทางสติปัญญา เพื่อช่วยให้ผู้เรียนสามารถนำความรู้ไปใช้การแก้ปัญหาชีวิตและช่วยจรรโลงสังคมให้รุ่งเรือง กล่าวคือสามารถนำความรู้ไปใช้เพื่อประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและส่วนรวม

3. เพื่อช่วยพัฒนาบุคลิกภาพและอุปนิสัย กล่าวคือ วิชาศิลปศาสตร์มุ่งที่จะช่วยให้คนเป็นคนที่สมบูรณ์ขึ้น มีบุคลิกภาพ ทักษะคิดและอุดมคติเหมาะสมกับการเป็นปัญญาชน

วิธีจัดหลักสูตรศิลปศาสตร์ หรือวิชาการศึกษาทั่วไป ประมวลได้เป็น 3 แบบคือ

1. แบบหนังสือมตะวิทยา (Great Book Approach) การจัดหลักสูตรและการสอนแบบนี้ใช้วิธีรวบรวมและคัดเลือกข้อเขียนที่ถือว่าเป็นอมตะของนักปราชญ์ และนักวิชาการสมัยต่างๆ ตั้งแต่สมัยกรีกเป็นต้นมา จำนวนประมาณ 100 เล่ม หนังสือเหล่านี้ครอบคลุมเนื้อหาวิชาสาขาต่างๆ ทางด้านศิลปศาสตร์ทุกสาขา ผู้เรียนจะต้องอ่านหนังสือเหล่านี้ทุกเล่ม และต้องมีความเข้าใจข้อเขียนต่างๆ เหล่านี้เป็นอย่างดี ตัวอย่างหลักสูตรประเภทนี้ คือ ที่เซนต์จอห์น คอลเลจ (St. John's College) ที่มลรัฐแมริแลนด์ (Maryland) สหรัฐอเมริกา ผู้ที่เรียนจบหลักสูตรนี้ ถือว่าเป็นผู้ที่มีความรู้แตกฉานสมกับเป็นศิลปศาสตร์บัณฑิต

2. แบบสหสัมพันธ์ระหว่างวิชา (Board Interdisciplinary Course) เป็นการรวมกลุ่มวิชาที่ผสมผสานเข้าด้วยกันได้มาสอนในวิชาเดียวกัน ส่วนมากมักจะจัดในรูปประมวลวิชา เช่น ประมวลวิชาสังคมศาสตร์ (Survey of Social Science) รวมเอาหลักการและเนื้อเรื่องของวิชาทางสังคมศาสตร์หลายสาขา เช่น สังคมวิทยา มานุษยวิทยา เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ และอื่นๆ มาประมวลไว้ในวิชาเดียวกัน มุ่งให้เรียนรู้หลักการอันเป็นส่วนรวมของวิชาเหล่านี้ เป็นต้น ในบางแห่งก็ใช้การจัดแบบวิชาเบื้องต้น (Introduction to Social Science) หรือมนุษยศาสตร์เบื้องต้น (Introduction to Humanities)

3. จัดแบบถือเอาความต้องการร่วมของผู้เรียนเป็นหลัก (Life Adjustment or Common Needs of Young Adults) การจัดแบบนี้ ต้องมีการสร้างวิชาใหม่ โดยอาศัยการศึกษาเรื่องความต้องการและปัญหาที่ผู้เรียนกำลังเผชิญหรือจะต้องเผชิญในอนาคตเป็นเกณฑ์ ในการจัดสร้างวิชาขึ้นสอน นำเอาหลักการวิชาสาขาต่างๆ มาใช้การปรับตัว (Personal and Life Adjustment) และการดำเนินชีวิตครอบครัว (Family Living)

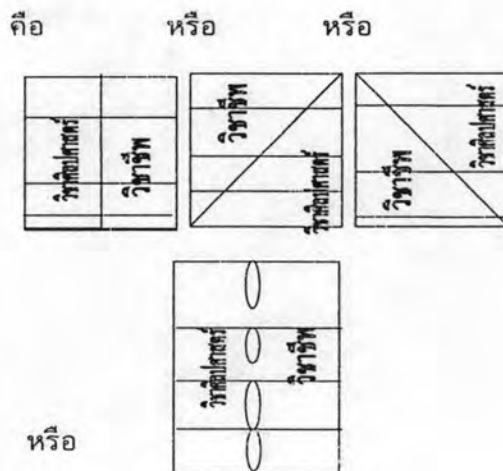
วิธีการจัดหลักสูตรเพื่อสร้างความสัมพันธ์ระหว่างศิลปศาสตร์กับวิชาชีพนั้นมี 2 วิธีใหญ่ๆ คือ

1. วิธีแยก (Separation) คือ จัดให้ผู้เรียนได้เรียนศิลปศาสตร์ก่อนหรือหลังวิชาชีพ ส่วนมากจะจัดในรูประดับต้น -ระดับปลาย (Upper -lower Division) กล่าวคือ ถ้าหลักสูตร 4 ปี ก็จัดแบ่งออกเป็นระดับต้น (Lower Division) 2 ปีแรก ระดับปลาย (Upper Division) 2ปีหลัง ส่วนมากให้เรียนศิลปศาสตร์ใน 2 ปีแรก แต่ตามหลักแล้วอาจจัดให้เรียนวิชาชีพใน 2 ปีแรก ก่อนที่จะเรียนศิลปศาสตร์ใน 2 ปีหลังก็ได้ การจัดแบบนี้เขียนแผนภูมิได้ดังนี้

ระดับปลาย	4
	3 วิชาชีพ
ระดับต้น	2 วิชาศิลปศาสตร์
	1

ระดับปลาย	4
	3 วิชาศิลปศาสตร์
ระดับต้น	2 วิชาชีพ
	1

2. วิธีคู่ขนาน (Parallel) คือจัดให้มีผู้เรียนวิชาศิลปศาสตร์คู่ขนานกันไปกับวิชาชีพ ตลอดหลักสูตร กล่าวคือ ถ้าหลักสูตร 4 ปี ก็จัดให้ผู้เรียนเรียนวิชาชีพกับวิชาศิลปศาสตร์คู่ขนานกันไป เริ่มแต่ปีที่ 1 จนจบปี 4 อัตราส่วนระหว่างวิชาสองวิชานี้อาจแตกต่างกันไปสุดแต่ความเหมาะสม บางแห่งอาจจะให้เริ่มเรียนวิชาศิลปศาสตร์ให้มากกว่าวิชาชีพในปีต้นๆ พอถึง 2 ปีสุดท้าย ให้เรียนวิชาศิลปศาสตร์น้อยลงมาตามลำดับ การจัดแบบนี้เขียนแผนภูมิได้ดังนี้

ข้อได้เปรียบและข้อเสียเปรียบของทั้งสองวิธีมีดังนี้

- ข้อได้เปรียบของวิธีแยก (Separation Approach)

1.1 ช่วยให้นักเรียนให้ความสนใจวิชาศิลปศาสตร์ได้เต็มที่ เพราะไม่ต้องห่วงวิชาชีพถ้าจัดขนานกันไป ผู้เรียนมักจะทำให้ความสนใจวิชาชีพมากกว่า

1.2 นักศึกษาได้มีโอกาสสำรวจความสนใจ วิชาหลายสาขาซึ่งเป็นพื้นฐานของวิชาชีพก่อนตัดสินใจเลือกวิชาชีพใดวิชาหนึ่งโดยเฉพาะ

1.3 สะดวกในการจัดสอนและการจัดตารางสอน เพราะไม่ต้องห่วงว่าตารางสอนจะตรงกัน

2. ข้อได้เปรียบของวิธีคู่ขนาน (Pararell Approach)

2.1 นักศึกษาที่มีจุดมุ่งหมายในวิชาชีพแน่นอนได้มีโอกาสเรียนวิชาชีพตั้งแต่เริ่มต้น

2.2 เป็นการเพิ่มแรงจูงใจในการเรียนและช่วยให้มีโอกาสสร้างทัศนคติที่ถูกต้องเกี่ยวกับอาชีพที่เลือกแต่เนิ่นๆ

2.3 ช่วยให้นักศึกษามีทัศนคติที่ดีต่อวิชาศิลปศาสตร์ เพราะจัดให้เป็นส่วนหนึ่งของวิชาชีพ

2.4 การจัดแบบนี้ถูกต้องตามหลักจิตวิทยา เพราะวิชาทั้งสองฝ่ายอาจจะมีส่วนเสริมซึ่งกันกันทำให้เข้าใจวิชาทั้งสองด้านได้ดีขึ้น

ปัญหาผู้ที่มีส่วนสร้างหลักสูตรในสถาบันวิชาชีพชั้นสูงจะต้องคำนึงก็คือ ปัญหาเรื่องอัตราส่วนระหว่างวิชาชีพกับวิชาศิลปศาสตร์ เช่นในหลักสูตรวิชาวิศวกรรมศาสตร์ชั้นปริญญาตรี ควรจะมีวิชาศิลปศาสตร์สัดส่วนเท่าใด เรื่องนี้เป็นเรื่องที่ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์และความเหมาะสมในแต่ละอาชีพและในแต่ละสังคม รวมทั้งพื้นฐานความรู้ของผู้เข้าศึกษาในสายวิชาชีพนั้นๆ ถ้าหากผู้เข้าศึกษาในสายวิชาชีพใดมีพื้นฐานความรู้ทางด้านศิลปศาสตร์มาอย่างเพียงพอแล้ว ก็ไม่จำเป็นที่จะต้องเปิดสอนวิชาศิลปศาสตร์หรือก็จะมีเพียงส่วนน้อยเท่านั้น ผลการวิจัยเกี่ยวกับเรื่องนี้ที่กระทำในสหรัฐอเมริกา ชี้ให้เห็นว่า โดยทั่วไปแล้วสถาบันวิชาชีพที่รับผู้จบชั้น 12 (หรือเทียบเท่ากับ ม.ศ.5 ในประเทศไทย) มักจะบรรจุวิชาศิลปศาสตร์ไว้ในหลักสูตรประมาณ 25-60% และวิชาชีพ 75-50% สำหรับประเทศไทยยังไม่มีกรวิจัยเรื่องนี้อย่างจริงจัง จึงเป็นเรื่องแต่ละสายวิชาชีพจะต้องพิจารณาจัดหลักสูตรตามความเหมาะสม โดยถือเอาวัตถุประสงค์ของสถาบันและพื้นฐานความรู้ของผู้เข้าศึกษา รวมทั้งความต้องการของสังคมเกี่ยวกับอาชีพนั้นๆ เป็นเกณฑ์

Chickering, Halliburton, Bergquist and Lindquist (1977) แบ่งหลักสูตรอุดมศึกษาออกเป็น 8 รูปแบบขึ้นอยู่กับจุดเน้นและวัตถุประสงค์ของสถาบันอุดมศึกษาเอง โดยหลักสูตรทั้ง 8 รูปแบบได้แก่

1. หลักสูตรอิงมรดกทางวัฒนธรรม (Heritage-based curriculum) เป็นหลักสูตรที่ออกแบบมา เพื่อเป้าหมายของการทำให้ผู้เรียนเข้าใจและเห็นคุณค่าทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ของตนเอง โดยหลักสูตรดังกล่าวมีฐานความเชื่อว่า ความรู้ความตระหนักและการเห็นคุณค่าในตัวตนทางวัฒนธรรมของผู้ที่ผ่านหลักสูตรนี้จะช่วยเพิ่มขีดความสามารถของบุคคลผู้นั้น ในการเผชิญกับปัญหาสังคมและการดำเนินชีวิตทั้งในปัจจุบันและอนาคต

ตัวอย่าง วิทยาลัย St. John รัฐ Maryland สหรัฐอเมริกา จัดหลักสูตร Great books curriculum โดยเน้นการเรียนการสอนที่มีแกนกลางเป็นชุดของหนังสือคัดสรรที่เป็นมรดกทางความคิดและอารยธรรมโดยผู้เขียนที่มีชื่อเสียงระดับโลกประมาณ 200 ชื่อเรื่อง โดยกำหนดรายชื่อหนังสือของแต่ละชั้นปีไว้อย่างไว้ชัดเจน ตัวอย่าง เช่น

ชั้นปีที่ 1 ต้องอ่านมหากาพย์อีเลียดของโฮเมอร์ และสสารของยุคคริสต์ หนังสือ The Republic ของPlato หนังสือเรื่องจริยศาสตร์ของAristotle

ชั้นปีที่ 2 อ่านพระคัมภีร์ไบเบิล หนังสือเทววิทยาของอคีนัส หนังสือเรื่องเรขาคณิตของเดคาเดตต์ หนังสือเรื่องอิสรภาพของชาวคริสเตียนของมาร์ตินลูเธอร์ หนังสือเรื่องวาทกรรมของมาตีเววี ตลอดจนหนังสือเรื่องพันธุกรรมของเมเดว และทฤษฎีพันธุกรรมของดา วิน นอกจากนี้นักศึกษาในชั้นปีที่สองยังต้องอ่านหนังสือของเชกสเปียร์ และฟังเพลงของบีโธเฟิน บาร์ค โมสาร์ท เฮเดน ชูเบ็ค

ชั้นปีที่ 3 จะต้องอ่านหนังสือของจอห์น ล็อกว่าด้วยธรรมชาติของรัฐบาลของรัฐ หนังสือเรื่องศาสนาและการเมืองของสปีโนซ่า หนังสือเรื่องหลักทางวิทยาศาสตร์ของเซอร์ไอแซก นิวตัน หนังสือทางมนุษยศาสตร์ของฮูม หนังสือโลกทัศน์ใหม่ของกาลิเลโอ ไปจนถึงหนังสือเรื่องความมั่นคงแห่งชาติของอดัม สมิท และหนังสือเชิงวิพากษ์สังคมของเอมานูเอล คานส์ และหนังสือเกี่ยวกับพันธสัญญาทางสังคมของรูซโซ

ชั้นปีที่ 4 อ่านสุนทรพจน์ของอัมบาสัม ลินคอน หนังสือปรัชญาของเฮเกิล หนังสือสังจะการของคอมมิวนิสต์ของมาร์กซ์ รวมทั้งหนังสือเรื่องสงครามและสันติภาพของดอร์สตอย หนังสือเรื่องการผจญภัยของฮัคคาเบอร์รี่ฟันของมาร์กซ์ ทเวน และหนังสือหนูน้อยอลิสในแดนมหัศจรรย์ของเลวิส แครอล นอกจากนี้ยังต้องอ่านหนังสือเรื่องจิตวิทยาของซิกมันด์ ฟรอยด และ คาล จุง หนังสือวิพากษ์สังคมของนิกี และที่แตกต่างเป็นพิเศษคือต้องอ่านสำนวนการให้ความเห็นของผู้พิพากษาศาลสูงในคดีต่างๆ ของสหรัฐฯ โดยลักษณะการเรียนการสอนจะมีรูปแบบหลักคือ การสัมมนาเชิงวิพากษ์ การทำงานกลุ่มเพื่อศึกษาหนังสือแต่ละเล่มอย่าง

ละเอียด หรือศึกษาร่วมกันบางประเด็นโดยใช้หนังสือหลายๆ เล่มมาประกอบ การมีกลุ่ม tutorials ร่วมกับอาจารย์และการบรรยายตามปกติ

2. หลักสูตรแบบกำหนดหัวข้อหลักในการเรียน (Thematic-based curriculum) หรือเรียกว่าเป็น Problem based โดยใช้ปัญหาในสังคมปัจจุบันมาเป็นตัวตั้งในการจัดกิจกรรม การเรียนการสอนที่จะมีลักษณะสหวิทยาการเพื่อนำความรู้จากหลายๆ ศาสตร์มารวมกัน กับปัญหานั้น โดยอาจารย์จะมีบทบาทในการแนะนำแหล่งค้นคว้าและกรอบในการวิเคราะห์ ให้แก่ผู้เรียน

ตัวอย่าง มหาวิทยาลัย Wisconsin วิทยาเขต Green Bay รัฐ Wisconsin สหรัฐอเมริกา เป็นวิทยาเขตซึ่งเน้นหนักทางด้านวิชาสิ่งแวดล้อมและนิเวศวิทยาและได้ใช้หัวข้อเฉพาะปัญหา เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิตในชุมชนรอบมหาวิทยาลัยมาเป็นหัวข้อการเรียน และเน้น การผสมผสานการใช้ความรู้หลายสาขามาร่วมกันวิเคราะห์ปัญหา ยกตัวอย่างเช่น ในการเรียน เกี่ยวกับปัญหาคุณภาพชีวิตในเขตเมืองก็ไม่ได้มองแต่เรื่องคุณภาพอากาศที่หายใจหรือน้ำที่ดื่ม กิน แต่มองต่อไปถึงลักษณะทางสังคมวิทยาของชุมชนในเมืองและวัฒนธรรมการใช้ชีวิตของคน เมือง เป็นต้น

3. หลักสูตรอิงมาตรฐานสมรรถภาพ (Competency-based curriculum) เป็น หลักสูตรซึ่งเน้นการกำหนดสมรรถนะ (Competency) ที่ผู้เรียนพึงมีหรือพึงแสดงให้ประจักษ์ ก่อนจบการศึกษา โดยการพัฒนาหลักสูตรก็จะเน้นให้มีเนื้อหาและกิจกรรมที่สอดคล้องกับการ พัฒนาและประเมินสมรรถภาพเหล่านั้น

ตัวอย่าง วิทยาลัย Averno รัฐ Wisconsin สหรัฐอเมริกา มีการกำหนดมาตรฐาน สมรรถภาพ 8 ด้านของบัณฑิตได้แก่ (1) ความสามารถในการสื่อสาร (2) ความสามารถในการ คิดวิเคราะห์ (3) ความสามารถในการแก้ปัญหา (4) ความสามารถในการตัดสินใจ (5) ความสามารถในการเข้าสังคม (6) ความสามารถในการเข้าใจผู้อื่น (7) ความสามารถในการ เข้าใจโลก (8) การมีความรับผิดชอบต่อสังคม ทั้งนี้โดยในแต่ละสมรรถภาพยังมีการแบ่งออกไป อีกเป็นระดับสมรรถภาพที่พึงบรรลุของแต่ละชั้นปีตามรูปแบบการเรียนการสอนที่กำหนด และ รูปแบบการวัดสมรรถภาพที่ผู้สอนเป็นผู้วัด หรือผู้เรียนเป็นผู้วัดกันเอง

4. หลักสูตรแบบเน้นการประกอบอาชีพ (Career-based curriculum) เป็นหลักสูตร ที่ออกแบบมาเพื่อเน้นการเตรียมผู้เรียน สำหรับการประกอบอาชีพโดยเฉพาะในด้านในด้านหนึ่ง

ตัวอย่าง วิทยาลัย Warren รัฐ North Carolina ในสหรัฐอเมริกา เป็นวิทยาลัยศิลป ศาสตร์เล็กๆ ของสหรัฐฯ แต่มีจุดเด่นที่การเตรียมคนออกไปทำงานในพื้นที่โดยมีโปรแกรมการ จำงาน เป็นโปรแกรมสำคัญของวิทยาลัย โดยนักศึกษาทุกคนที่อยู่ในหอพักของวิทยาลัย จะต้องทำงานสัปดาห์ละ 15 ชั่วโมงเพื่อแลกกับค่าหอพักและค่าอาหาร นอกจากนี้ยังมี work

council หรือเป็นสภาการจ้างงานที่คอยดูแลกำกับกับการจ้างงานทั้งวิทยาลัย มีการกำหนด work grade เป็นส่วนสำคัญของการเรียนรู้ รวมทั้งการกำหนดเงื่อนไขอื่นๆ เสมอการทำงานจริงเป็นต้น เช่น การลงโทษทางวินัย และการพักงาน การลงเวลาการทำงาน เป็นต้น หน่วยงานที่ทำแบ่งออกเป็น 7 ด้านคล้ายกับลักษณะงานในชุมชนจริงซึ่งจะช่วยให้บัณฑิตที่จบออกไปสามารถประยุกต์ประสบการณ์ที่จบออกไปไปใช้ในโลกยุคการทำงานจริงได้โดยง่าย เช่น งานบัญชีและการเงิน การธุรการทั่วไป งานบริการสังคม งานด้านวิศวกรรม งานด้านพลังงาน งานด้านเกษตรกรรม และงานด้านการศึกษา เป็นต้น

5. หลักสูตรแบบอิงประสบการณ์ (Experienced-based curriculum) เป็นหลักสูตรที่เน้นประสบการณ์ภาคสนามหรือการเรียนรู้แบบปฏิบัติเป็นสาระสำคัญของการเรียนรู้ โดยสถาบันมีหน้าที่กำกับดูแลคุณภาพของประสบการณ์ภาคสนามทั้งในและนอกมหาวิทยาลัย การจัดลำดับประสบการณ์ให้เหมาะสมและการเชื่อมโยงประสบการณ์มาสู่การเรียนรู้และหลักการทางวิชาการให้แก่ผู้เรียน

ตัวอย่าง วิทยาลัย Prescott รัฐ Arizona สหรัฐอเมริกา จัดการสอนด้านสิ่งแวดล้อมศึกษา และสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา โดยเน้นการจัดประสบการณ์พัฒนาโดยตรงให้แก่ นักศึกษาทุกคน โดยจัดหลักสูตรในลักษณะสหวิทยาการที่ยึดหยุ่นตามหัวข้อการเรียนรู้หรือโครงการของนักศึกษา รวมทั้งมีศูนย์ประสานงานจัด action program หรือประสบการณ์ภาคปฏิบัติที่หลากหลายให้แก่นักศึกษาตามหัวข้อการเรียนรู้ โดยนักศึกษาแต่ละคนจะต้องมี Learning Log หรือสมุดบันทึกประสบการณ์การเรียนรู้ของตนเองซึ่งทุกคนจะต้องบันทึกประสบการณ์การเรียนรู้ การแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับเพื่อนนักศึกษา ตลอดจนข้อสรุปประสบการณ์การเรียนรู้ของตนเองอย่างสม่ำเสมอ

6. หลักสูตรอิงผู้เรียนเป็นสำคัญ (Student-based curriculum) เป็นหลักสูตรที่เปิดให้ผู้เรียนมีบทบาทสำคัญในการกำหนดประสบการณ์การเรียนรู้ของตนเอง ตลอดจนรูปแบบและวิธีการประเมินผลประสบการณ์การเรียนรู้นั้น ในรูปแบบของสัญญาการเรียนรู้ (Learning contract) ระหว่างผู้เรียนกับอาจารย์

ตัวอย่าง มหาวิทยาลัย Alabama รัฐ Alabama สหรัฐอเมริกา ได้ก่อตั้ง New College ขึ้นเป็นคณะวิชาเล็กๆ แต่มีความยืดหยุ่นสูงและมีลักษณะเฉพาะตัว โดยจัดหลักสูตรในลักษณะคล้าย Honor Program ที่รับนักศึกษาปริญญาตรีจำนวนไม่มากนักจำนวนหนึ่งที่มีผลการเรียนดี และมีความมุ่งมั่นในการเรียนตามเป้าหมายเฉพาะของแต่ละบุคคลมาเข้าศึกษาใน highly individualized program ที่ออกแบบให้นักศึกษาเป็นคนๆ ซึ่งมีกิจกรรมการเรียนไม่ต่างจากการเรียนอุดมศึกษาทั่วไป เช่น มีการสัมมนา การบรรยาย ฯลฯ แต่มีจุดเน้นสำคัญอยู่ที่โครงการศึกษาเชิงลึกเฉพาะบุคคล (In-depth study program) และการเรียนแบบสหวิทยาการเพื่อช่วย

ให้นักศึกษาแต่ละคนบรรลุจุดมุ่งหมายในการศึกษาของตน โดยดำเนินการในลักษณะวิทยาลัย
 สาธิต (experimental college) ซึ่งได้ผลดี โดยบัณฑิตที่จบแสดงความสามารถในการศึกษาต่อ
 ระดับปริญญาโท-เอกได้เป็นอย่างดี

7. หลักสูตรเน้นค่านิยม (Value-based curriculum) เป็นหลักสูตรที่เน้นการจัด
 ประสบการณ์การเรียนรู้ที่ช่วยพัฒนาการค่านิยมที่เหมาะสมให้แก่ผู้เรียน ซึ่งอาจถึงค่านิยมทาง
 สังคม ค่านิยมทางการเมือง ค่านิยมทางศาสนา ตลอดจนค่านิยมในการประกอบอาชีพ เป็นต้น

ตัวอย่าง วิทยาลัย St.Olaf รัฐ Minnesota สหรัฐอเมริกา เป็นวิทยาลัยศิลปศาสตร์
 (Liberal Arts College) ในการอุปถัมภ์ของคริสตจักร จึงมีการมุ่งเน้นเรื่องค่านิยมและจริยธรรม
 เป็นเป้าหมายสำคัญของการจัดหลักสูตรและการเรียนการสอน โดยในหลักสูตรที่วิทยาลัยจัด
 ขึ้นนี้มีลักษณะเฉพาะตัวหลายประการ เช่น กลุ่มวิชาศึกษาทั่วไปมีรายวิชาบังคับร่วม ได้แก่วิชา
 Introduction to Values, Values and Behavior, Ways of Knowing, Crucial Issues เป็นต้น
 นอกจากนี้ ยังมีการจัดโครงการศึกษาร่วมของนักศึกษาทุกชั้นปีในภาคการศึกษาที่ 2 ของทุกปี
 ที่มีลักษณะเป็น Values-focused Project ภายใต้หัวข้อที่กำหนดอย่างหลากหลาย เพื่อให้
 นักศึกษามีโอกาสศึกษาเชิงลึกและพัฒนามุมมองเชิงคุณค่าและจริยธรรมของตนเองอย่างลึกซึ้ง
 โดยหัวข้อการทำโครงการมักเป็นหัวข้อปัญหาในสังคมปัจจุบัน เช่น คุณค่าของอเมริกันอินเดียน
 ความชรากับความตาย ความพอดีของการเติบโตทางเศรษฐกิจ เทคโนโลยีกับคุณค่าของ
 มนุษย์ เป็นต้น

8. หลักสูตรมุ่งอนาคต (Future-based curriculum) เป็นหลักสูตรที่เน้นการจัด
 ประสบการณ์และเงื่อนไขให้ผู้เรียนได้รับความรู้ทักษะและทัศนคติที่พอเพียงแก่การไปสร้าง
 อนาคตที่พึงประสงค์หรือการปรับตัวต่ออนาคตที่ทำนายได้ของตน

ผู้เขียนไม่ได้ให้ตัวอย่างหลักสูตรอุดมศึกษาแบบมุ่งอนาคตไว้ เนื่องจากในสหรัฐอเมริกา
 เองยังมีหลักสูตรแบบนี้อยู่น้อยหรือแทบไม่มีที่เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนเลย ส่วนใหญ่มีเพียงเป็น
 รายวิชาด้านอนาคตศึกษาที่สอนโดยอาจารย์ที่สนใจเท่านั้น อย่างไรก็ตาม Berquist ได้ชี้ว่า
 หลักสูตรอุดมศึกษาแบบมุ่งอนาคตจะมีความจำเป็นมากขึ้นๆ ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงที่
 รวดเร็วของสังคมที่ทำให้เห็นความจำเป็นในการผลิตบัณฑิตเพื่อตอบสนองสิ่งที่จะเกิดขึ้นใน
 อนาคตมากกว่าแค่การตอบสนองสภาพเศรษฐกิจสังคมในปัจจุบัน ทั้งนี้ เขาได้เสนอว่าหลักสูตร
 อุดมศึกษาแบบมุ่งอนาคตต้องมีความเป็นองค์รวม (holistic) ของเนื้อหา ไม่ใช่แค่มองอนาคตใน
 มิติใดมิติหนึ่ง และแม้หลักสูตรแบบมุ่งอนาคตจะไม่สามารถแก้ปัญหาของสังคมในอนาคตได้
 โดยตรง แต่ก็ต้องชี้ให้ผู้เรียนเห็นชัดถึงอนาคตที่เป็นไปได้ รวมทั้งบทบาทของผู้เรียนเองในฐานะ
 สมาชิกแห่งสังคมอนาคตนั้น นอกจากนี้ Berquist ยังได้เสนออีกว่าสถาบันอุดมศึกษาที่จะจัด
 หลักสูตรแบบมุ่งอนาคตต้องวางหลักในการจัดการศึกษาแบบมุ่งอนาคตไว้ให้ชัดอีก 2 มิติ

กล่าวคือ มิตติการมองอนาคตแบบดี-ร้าย (Optimistic-Pessimistic) ที่จะชี้ให้ผู้เรียนสามารถแยกแยะภาพอนาคตทั้งที่พึงประสงค์และไม่พึงประสงค์ได้อย่างชัดเจน กับ มิตติการมองอนาคตแบบรุก-รับ (Active-Passive) ที่จะช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจบทบาทของตนอย่างกระจ่างชัดทั้งบทบาทเชิงรุกในการปรับแต่งอนาคตให้ดีกว่าแนวโน้มที่เป็น และทั้งบทบาทในเชิงรับเพื่อแก้ปัญหาต่างๆ ที่อนาคตที่นำมาสู่ตน

นอกจากนี้การปลูกฝังให้นักศึกษามีสำนึกในสังคมเพื่อให้เกิดความก้าวหน้าและพัฒนาอย่างมีคุณค่า ก็ถือเป็นภารกิจที่สำคัญอันหนึ่งของสถาบันอุดมศึกษา และควรจัดทำอย่างเป็นระบบให้อยู่ในกรอบของหลักสูตรและการสอนที่เป็นทางการของมหาวิทยาลัย โดยเป็นกิจกรรมที่ต่อเนื่องสัมพันธ์กับกิจกรรมของมหาวิทยาลัย จากเหตุผลดังกล่าวจึงได้เสนอให้มีการปรับปรุงหลักสูตรให้เป็นหลักสูตรแนวใหม่เพื่อให้เอื้อต่อการปลูกฝังจิตสำนึก (ไพฑูริย์ สินลารัตน์, 2542) ดังนี้

1. การปรับปรุงระบบเนื้อหาสาระในรายวิชาต่างๆ ให้ผู้เรียนรู้จักระบบและโครงสร้างของสังคมอย่างละเอียดทุกแง่มุม เพื่อที่ผู้เรียนจะได้รู้เมื่อตนจบไปแล้ว จะอยู่ในตำแหน่งไหนของสังคม และจะช่วยสังคมตามระบบที่อยู่และระบบใหม่ๆ อย่างไรบ้าง
2. ปรับปรุงหลักสูตรรายวิชาพื้นฐานทั่วไปและหลักสูตรวิชาชีพให้มีเนื้อหาข้อมูลที่สะท้อนปัญหาของสังคมอย่างเป็นจริงมากขึ้น ทั้งปัญหาทั่วไปและปัญหาเฉพาะในวิชาชีพของแต่ละวิชาชีพ
3. การปรับปรุงระบบการเรียนการสอนที่ให้ผู้เรียนรู้จักคิด รู้จักตั้งข้อสงสัยรู้จักแก้ปัญหา รู้จักแสวงหาและพัฒนาความคิดความรู้ และการปฏิบัติตัวเอง เพื่อให้มีความคิดสร้างสรรค์แปลกใหม่อยู่ตลอดเวลา อันจะเป็นไปสู่การมีบทบาทในสังคมที่กว้างขวางและหลากหลาย
4. การปรับปรุงประสบการณ์ของผู้เรียน ผู้สอนให้คุ้นเคยกับสภาพจริงมากยิ่งขึ้น การเรียนรู้จะต้องเปิดโลกของผู้เรียน ผู้สอนให้ได้สัมผัสกับปัญหาจริงของสิ่งที่เรียนของสังคมมากยิ่งขึ้น
5. การปรับปรุงการเรียนการสอนที่เชื่อมโยง เนื้อหาสาระกับสภาพจริงของสังคม ด้วยกระบวนการของกรณีศึกษา การทดลองแก้ปัญหา การพัฒนาทางเลือกต่างๆ โดยอาศัยหลักวิชาเป็นพื้นฐาน
6. การจัดกิจกรรมทางวิชาการทั้งในและนอกสถาบันที่ติดตามปัญหาของแต่ละสาขาอย่างสม่ำเสมอต่อเนื่อง และเป็นประจำให้เห็นภาพสะท้อนทางวิชาการที่มีต่อสังคมอยู่ตลอดเวลา

7. การติดตามและแสดงออกทางความสำนึกต่อสังคมเป็นตัวอย่างของอาจารย์ให้นักศึกษานักศึกษาได้เห็นอยู่ตลอดเวลา

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2541) กล่าวถึงหน้าที่ของสถาบันอุดมศึกษาในหนังสือ มหาวิทยาลัยที่ทางแยก: จุดประกายวิสัยทัศน์อุดมศึกษาไทยในอนาคตไว้ว่า

หากสถาบันอุดมศึกษามีหน้าที่เพียงการผลิตคนเข้าสู่วิชาชีพสาขาต่าง ๆ ที่มีความจำเป็นต่อการพัฒนาประเทศเท่านั้น คนที่ได้รับการผลิตจากสถานศึกษาก็จะไม่ต่างอะไรกับน็อตตัวหนึ่ง... เพื่อให้สวมสนิทเข้ากับฟันเฟืองแต่ละช่องของเครื่องจักรขนาดต่าง ๆ กัน ซึ่งจะส่งผลทำให้เครื่องจักรเหล่านั้นทำงานได้ แต่เมื่อใดก็ตามที่น็อตเหล่านั้นขึ้นสนิมหรือมีขนาดไม่เหมาะสมกับเครื่องจักรหรือมีจำนวนมากเกินไป น็อตเหล่านั้นก็จะกลายเป็นเศษเหล็กที่ไร้ค่าในทันที... หากสถาบันอุดมศึกษาเป็นเพียงโรงงานผลิตน็อต... แล้วสถานที่ใดเล่าจะสร้างคนให้เป็นคน

8. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษากระบวนการเรียนรู้จิตตปัญญาศึกษาเป็นเรื่องเกี่ยวกับการศึกษาด้านในของมนุษย์ ในประเทศไทยยังมีการศึกษาในเรื่องนี้ค่อนข้างน้อย แต่พบว่าในต่างประเทศมีงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้มากกว่าโดยเฉพาะการนำจิตตปัญญาศึกษาไปใช้กับครู

อาจอง ชุมสาย ณ อยุธยา (2546) ได้ศึกษา “การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอน การบูรณาการคุณค่าของความเป็นมนุษย์โดยอิงแนวคิดการเรียนรู้จากการหยั่งรู้ด้วยตนเอง” ใน การศึกษามีการค้นคว้าวิเคราะห์เอกสารจากทั้งในและต่างประเทศ พบว่า ในต่างประเทศได้ให้การยอมรับการเรียนรู้อิงแบบบูรณาการคุณค่าความเป็นมนุษย์ มีหลักฐานการเปลี่ยนแปลงความคิดและพฤติกรรมของผู้เรียน ครู และผู้ปกครอง ซึ่งเกิดจากการมีคุณค่าความเป็นมนุษย์ ทั้ง 5 ประการได้แก่ ความจริง ความรักความเมตตา ความประพฤติชอบ ความสงบสุข และ อหิงสา ผู้วิจัยได้นำเสนอรูปแบบดังกล่าวพร้อมทั้งนำมาทดลองกับนักเรียนนักศึกษาในประเทศไทย พบว่า รูปแบบดังกล่าวสามารถช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเปลี่ยนแปลงความคิดและพฤติกรรมไปในทางที่พึงประสงค์

Nozawa, Ayako (2004) นักศึกษาปริญญาเอกจากมหาวิทยาลัยโตรอนโต ประเทศแคนาดาได้ศึกษาเรื่อง “A way to awakening: Five educators' experiences of integrating contemplative practices into their live (Ontario)” เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพที่ศึกษาถึงการฝึก

ปฏิบัติเพื่อพัฒนาตนเองอย่างเป็นองค์รวมของนักการศึกษาจำนวน 5 คน ที่ได้ฝึกสมาธิ โยคะ และ ไทเก๊ก (Tai Chi) มาเป็นเวลา 6 – 15 ปี โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม และการใช้ทัศนศิลป์และบทร้อยกรองเพื่อสื่อถึงประสบการณ์ของผู้เข้าร่วมการวิจัยได้ดียิ่งขึ้น การศึกษาพบว่า การนำแนวปฏิบัติแบบจิตปัญญาศึกษาไปใช้ในชีวิตครู ส่งผลต่อการพัฒนาตัวครูอย่างเป็นองค์รวมทั้งในแง่คุณภาพชีวิตส่วนตัวและในแง่คุณภาพการสอน โดยพบว่าครูที่ปฏิบัติสมาธิแบบจิตตปัญญาศึกษามีการรับรู้ตนเองที่สูงขึ้น สอนได้อย่างเป็นธรรมชาติ สอดคล้องกับธรรมชาติของตนเองได้ดียิ่งขึ้น และยังพบว่าครูเหล่านี้ยังสามารถช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ที่เป็นองค์รวม และเรียนรู้ที่จะพัฒนาตนเองได้ดียิ่งขึ้นด้วยเช่นกันโดยผู้วิจัยได้เสนอว่าควรมีการนำแนวปฏิบัติแบบจิตตปัญญาศึกษาเข้าไปใช้ในแนวทางในการปรับปรุงหลักสูตรฝึกหัดครูให้มีความเป็นองค์รวมมากขึ้น (Holistic Teacher Education)

Conti, Scott David Patrick (2002) นักศึกษาปริญญาเอกจากมหาวิทยาลัยโคลัมเบีย ศึกษาเรื่อง "The spiritual life of teachers: A study of holistic education and the holistic perspective" โดยมีวัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อทำให้เกิดความเข้าใจเรื่องการศึกษาอย่างเป็นองค์รวมที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น โดยศึกษาชีวิตของครูมัธยม 4 คน โดยเฉพาะในมิติทางจิตวิญญาณโดยใช้การศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ พบว่า ครูเหล่านี้ล้วนแต่ใช้แนวทางการเรียนรู้แบบองค์รวมในการออกแบบการเรียนการสอนในระดับสูง และยังใช้หลักของการเรียนรู้แบบองค์รวมในการสร้างความตระหนักรู้ในชีวิตส่วนตัว นอกจากนี้ยังพบอีกว่าครูเหล่านี้สะท้อนให้เห็นความสอดคล้องและบูรณาการระหว่างการเรียนรู้ที่เป็นองค์รวมในตัวเองกับการเรียนรู้ที่เป็นองค์รวมที่ถ่ายทอดให้ลูกศิษย์ โดยครูเหล่านี้มักจะเน้นเรื่อง "การมีจิตที่ดีในรู้" เป็นแก่นสำคัญของการคิดแบบเชื่อมโยง อันเป็นหัวใจของการเรียนรู้แบบเป็นองค์รวม กล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าแนวปฏิบัติแบบจิตตปัญญาศึกษาหรือการเรียนรู้ที่เป็นองค์รวมในเรื่องของปรัชญาและกระบวนการส่วนบุคคลซึ่งกระทบทั้งในแง่หลักการดำเนินชีวิตส่วนตัวและการทำหน้าที่ครูอย่างไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ครูผู้สอนในแนวจิตตปัญญาศึกษายังมุ่งพัฒนาผู้เรียนทั้งด้านสติปัญญา อารมณ์ สังคม และจิตวิญญาณ อย่างบูรณาการควบคู่กันไปโดยไม่แยกส่วนจากกัน ท้ายที่สุดงานชิ้นนี้ยังชี้ด้วยว่าครูที่ประสบความสำเร็จในการสอนแบบองค์รวมมักมีความเชื่อและศรัทธาต่อวิชาชีพครูสูง และมองงานสอนเป็นงานที่มีคุณค่าทางจิตวิญญาณต่อตนเอง

De Souza, Doralice Lange (2000) นักศึกษาปริญญาเอกจากมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ศึกษาเรื่อง "Holistic education : Learning from the experiences of three holistic teachers" ได้ทำการศึกษาประสบการณ์ของครูที่สอนแบบองค์รวมจำนวน 3 คน ซึ่งเป็นครูผู้สอนที่สอนร่วมกันเป็นทีมอยู่ในโรงเรียนเดียวกัน และนำแนวปฏิบัติแบบเป็นองค์รวมไปใช้อย่างเป็นทางการ พบว่า ครูเหล่านี้ใช้วิธีการสอนแบบเชื่อมโยงเป็นหลัก (pedagogy of connection) เช่น การเชื่อมโยงผู้เรียนและการเรียนรู้ กับความเป็นตัวตนของแต่ละคนเอง เชื่อมโยงผู้เรียนและการ

เรียนรู้กับความสนใจและจุดเด่นของแต่ละคน เชื่อมโยงผู้เรียนและการเรียนรู้กับโลกแห่งความเป็นจริง และสภาพแวดล้อมในชีวิตจริง ในส่วนของอุปสรรคที่ครูเหล่านี้ประสบ ที่สำคัญคือการประยุกต์หลักการเรียนรู้แบบองค์รวมในสภาพสังคมที่สลับซับซ้อนของผู้เรียน ในการสร้างกรอบการเรียนรู้ที่สมดุล ระหว่างสิ่งที่เป็นตัวตนและความต้องการของผู้เรียน กับสิ่งที่เป็นการรอบและการคาดหวังจากสังคม

Yihong, Fan (2002) นักศึกษาปริญญาเอกมหาวิทยาลัยแมทซาชูเซต แอมเฮอร์สตีศึกษาเรื่อง "From holistic worldview to holistic education: Cross-boundary journeys of educators toward integrative learning and integral being (Ecuador, Vietnam)" โดยเป็นการวิจัยเชิงปรากฏการณ์ที่ใช้วิธีการสัมภาษณ์ปรากฏการณ์เชิงลึก โดยทำการศึกษากับโรงเรียนในสองประเทศคือเอกวาดอร์ และเวียดนามที่นำการเรียนรู้แบบองค์รวมไปใช้ โดยมีการค้นพบสำคัญเกี่ยวกับ 4 มิติที่ถือเป็นแก่นการเรียนรู้สำคัญแบบองค์รวม ได้แก่ มิติที่หนึ่งคือมิติของการรู้แบบบูรณาการ (integrated knowing) โดยผู้เรียนสามารถเชื่อมโยงตัวเองกับสังคมภายนอก มิติที่สอง คือ การปฏิบัติต่อกันอย่างเอื้ออาทรและเป็นมิตร (Harmonious doing) เพื่อสร้างสภาพแวดล้อมในการเรียนรู้ที่เกื้อกูลต่อทุกคน มิติที่สาม คือการดำรงตนอย่างงดงาม (genuine being) เพื่อเป็นแบบอย่างการดำเนินชีวิตและการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน และมิติที่สี่ คือการตั้งมั่นฝึกฝนยกระดับจิตใจอยู่เสมอเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นๆ อันจะนำไปสู่การบรรลุจุดหมายของชีวิต

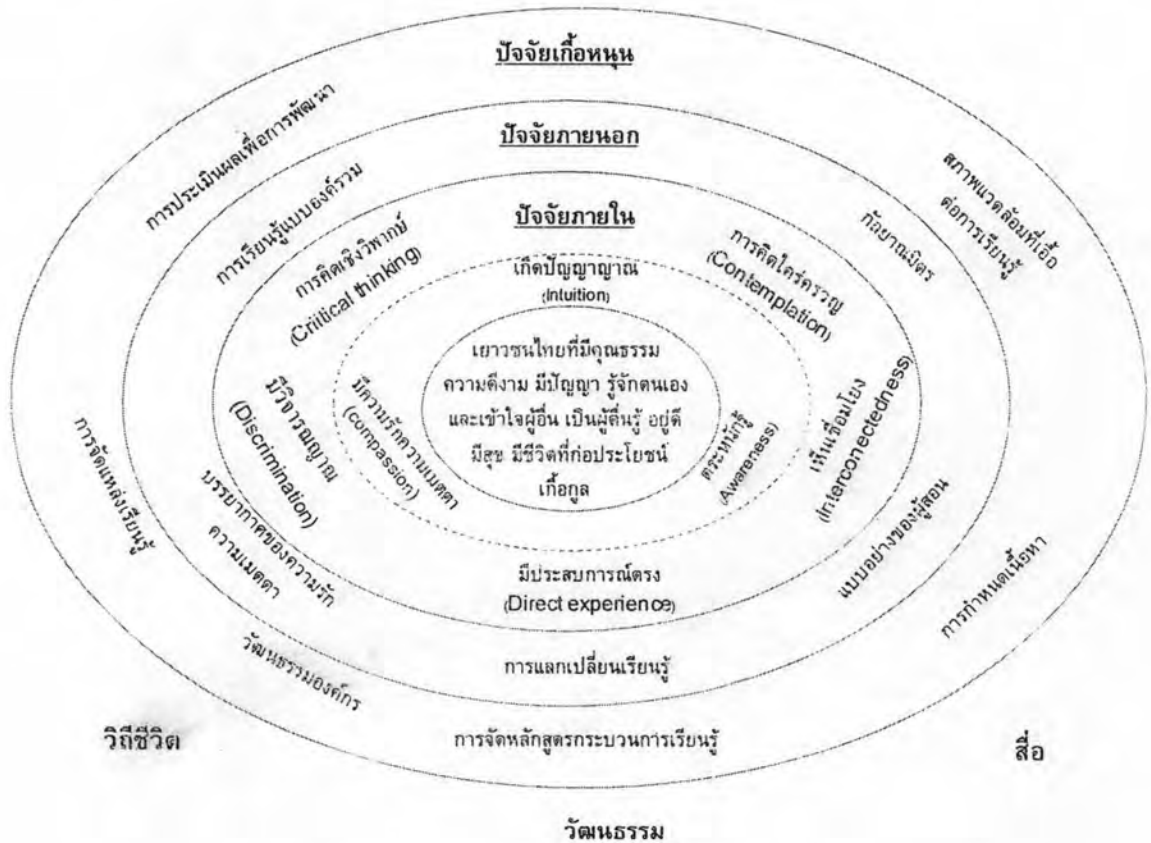
Colalillo Kate, Maria Isabella (2002) ศึกษาเรื่อง "Awakening creativity and spiritual intelligence: The soul work of holistic educators" งานของนักการศึกษาแบบองค์รวมในการส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์ของบุคคลและสร้างสิ่งที่เรียกว่าความฉลาดทางจิตวิญญาณ (Spiritual intelligence) โดยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ พบว่านักการศึกษาแบบองค์รวมมีแนวทางการทำงานที่คล้ายกันนั่นคือ การใช้หลักการสร้างการรับรู้และตระหนักรู้ภายในของบุคคลเป็นกลยุทธ์สำคัญในการส่งเสริมความเจริญงอกงามทั้งทางความคิดและการทำงาน นอกจากนี้ นักการศึกษาแบบองค์รวมยังยึดหลักการเอาใจใส่ตัวบุคคลและการประเมินผลตามสภาพจริงเป็นแนวทางสำคัญในการติดตามส่งเสริมความเจริญงอกงามของบุคคล นักการศึกษาแบบองค์รวมยังมุ่งให้เกิดดุลยภาพภายในบุคคลและการรู้จักเชื่อมโยงตนเองกับสิ่งต่างๆรอบตัว การพัฒนาการคิดแบบเชื่อมโยงและการคิดแบบพหุมิติ งานชิ้นนี้ยังพยายามแยกความแตกต่างแต่เชื่อมโยงเขาวีปัญญาทั่วไปกับเขาวีปัญญาในระดับที่ซับซ้อนขึ้น เช่น จินตนาการ (imagination) ปรีชาญาณ (intuition) และวิสัยทัศน์ การศึกษาแบบองค์รวมยังมุ่งชี้ให้เห็นว่าคุณสมบัติต่างๆเหล่านี้ล้วนมีอยู่แล้วในมนุษย์ปกติทั้งหลาย การศึกษาแบบองค์รวมทำหน้าที่แต่เพียงดึงคุณสมบัติเหล่านี้ออกมาให้เด่นชัดขึ้นโดยอาศัยการให้ผู้เรียนได้ฝึกจิตตปัญญาที่จะช่วยเชื่อมโยงตัวตนภายนอกกับตัวตนภายในของผู้เรียนกลายเป็นพลังแห่งการ

เรียนรู้และการทำงานที่พัฒนาขึ้นอย่างมหาศาล งานชิ้นนี้ยังได้ชี้ถึงเทคนิควิธีการที่นำมาใช้
ได้ผลในการสร้างความตระหนักรู้ภายในให้แก่ผู้เรียน เช่น การเขียนแบบสร้างสรรค์ (creative
writing) คู่ขนานไปกับการปฏิบัติสมาธิ การมีกิจกรรมฝึกสมาธิจิตขั้นสูงร่วมกันเพื่อการรับรู้
ตนเองและผู้อื่นร่วมกัน เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบอีกว่าเมื่อนำไปใช้ในการสอนด้านศิลปะ แนว
ทางการเรียนรู้แบบองค์รวมนี้อาจช่วยให้ผู้เรียนค้นพบความคิดสร้างสรรค์ของตนเอง การรับรู้
จุดมุ่งหมายทางศิลปะของตนเองในการนำเสนองานศิลปะที่กลมกลืนกับชีวิตของตนและ
สิ่งแวดล้อมรอบข้างได้ดียิ่งขึ้น

Karsemeyer, Jacqueline Anne (2000) นักศึกษาปริญญาเอกมหาวิทยาลัยโตรอนโต
แคนาดา ศึกษาเรื่อง "Moved by the spirit: A narrative inquiry" ศึกษาเรื่องการประยุกต์ใช้
หลักการเรียนรู้แบบองค์รวมและจิตปัญญาศึกษาในการสอนสายนาฏศิลป์พบว่า แนวปฏิบัติของ
จิตปัญญาศึกษาทำให้เกิดการหลอมรวมของร่างกายจิตใจ และอารมณ์ของนักเรียนนาฏศิลป์
โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อนำไปใช้ในกลุ่มเด็กซึ่งมีความต้องการพิเศษ เช่น เด็ก ออทิสติก หรือเด็ก
ที่มีปัญหาทางอารมณ์ แนวปฏิบัติทางจิตตปัญญาศึกษาทำให้เด็กมีสมาธิในการเรียนนาฏศิลป์ดี
ขึ้น และมีการยอมรับตนเองและบุคคลรอบข้างได้ดียิ่งขึ้นด้วย รวมทั้งเป็นการค้นหาและดึง
ศักยภาพที่ซ่อนอยู่ในตัวเด็กเหล่านี้ออกมาให้ปรากฏ โดยผู้วิจัยสรุปว่าควรมีการนำหลักจิตต
ปัญญาศึกษาและการเรียนรู้แบบองค์รวมไปใช้ในการจัดหลักสูตรให้กับเด็กที่มีความต้องการ
พิเศษให้มากยิ่งขึ้น

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับจิตตปัญญาศึกษาทั้งในและต่างประเทศโดยส่วน
ใหญ่พบว่า 1) เป็นการศึกษาวิจัยผลการนำเอาแนวทางจิตตปัญญาศึกษาไปใช้ในชีวิตและใน
งานสอนของครู และมีการนำไปใช้ในการสอนผู้เรียนโดยเน้นการเรียนรู้แบบเป็นองค์รวมทั้ง
ร่างกาย อารมณ์ สังคม สติปัญญา 2) เน้นกระบวนการคิดแบบเชื่อมโยง ทั้งตนเองกับสรรพสิ่ง
รอบตัว และการเชื่อมโยงกับตนเองและการตระหนักรู้ภายใน 3) โดยการนำประเด็นหัวข้อที่เป็น
ตัวตนและความสนใจ ความต้องการของผู้เรียน มาเป็นตัวออกแบบการเรียนรู้ 4) จิตตปัญญา
ศึกษาสามารถนำไปใช้ได้อย่างกว้างขวางมากทั้งในระดับเด็กเล็กจนถึงระดับมหาวิทยาลัย และ
ยังสามารถนำไปใช้ได้หลากหลายสาขาวิชาตั้งแต่ศิลปะ นาฏศิลป์ การสอนแบบบูรณาการ และใช้ได้
กับการสอนวิชาจริยศึกษาโดยตรง 5) จิตตปัญญาศึกษา ยังเป็นการพัฒนาครูอีกด้วย เนื่องจาก
ครูที่สอนแบบเป็นองค์รวมได้นั้นต้องผ่านการเรียนรู้แบบเป็นองค์รวมมาด้วย 6) จิตตปัญญาเป็น
การดึงศักยภาพภายในตนเองออกมา ทั้งในศักยภาพที่เป็นทักษะความคิดสร้างสรรค์และที่เป็น
ศักยภาพขั้นสูงคือเกิดความตระหนักรู้ เห็นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวของสรรพสิ่ง

จากการศึกษาเอกสาร สามารถสรุปเป็นกรอบแนวคิดเบื้องต้นของการจัดการศึกษาตามแนวคิดตปัญญศึกษาได้ดังนี้

รูปที่ 9 กรอบแนวคิดทฤษฎีที่ใช้ในการวิจัย

จากแผนภูมินี้แสดงให้เห็นถึงวิจัยภายใน วิจัยภายนอก และวิจัยเกินหนของการศึกษาตามแนวคิดตปัญญศึกษาที่ทำให้ผู้เรียนเกิดการเปลี่ยนแปลง ซึ่งได้อธิบายความหมายของแต่ละวิจัยไว้ดังนี้

วิจัยภายใน

1. มีความรักความเมตตา หมายถึง คุณสมบัติของจิตที่มีความอ่อนโยน มีความรัก ความเข้าใจ และเห็นอกเห็นใจผู้อื่น
2. การตระหนักรู้ หมายถึง การมีสติระลึกรู้อยู่กับปัจจุบัน ความสามารถจดจำอารมณ์ และกลับมาอยู่กับปัจจุบันขณะได้
3. การเกิดปัญญาญาณ หมายถึง ความสามารถหรือความรู้ที่เกิดขึ้นอันเป็นผลจากภาวะของการมีสมาธิและเกิดความตระหนักรู้ที่ทำให้จิตขยายกว้างจนเกิดความรู้ใหม่ เป็นความเห็นความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในเรื่องใดๆ ที่มีความสนใจอยู่ในช่วงเวลานั้นๆ

4. การเห็นเชื่อมโยง หมายถึง การมองเห็นความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่อง การมีผลกระทบต่อกันของชีวิตและสรรพสิ่ง
5. การคิดเชิงวิพากษ์ หมายถึง ความสามารถในการคิดระดับสูงที่เกิดจากการมองเห็นความสัมพันธ์เชื่อมโยงสิ่งที่เป็นเหตุปัจจัยของสิ่งต่างๆ อย่างแท้จริง โดยไม่ใช่ความคิดที่เกิดจากความจำหรือข้อมูลที่ได้รับมาเท่านั้น เป็นความคิดใหม่ที่ลึกซึ้ง ความคิดสร้างสรรค์ที่ใช้ในการมองเรื่องราวหรือแก้ไขปัญหาต่างๆ
6. มีวิจารณ์ญาณ หมายถึง ความสามารถในการวิเคราะห์แยกแยะ และเลือกที่จะยอมรับความคิดหรือแนวทางต่างๆ มาเป็นสิ่งที่ตนเองให้คุณค่าและความหมาย จนออกมาเป็นพฤติกรรม
7. การมีประสบการณ์ตรง หมายถึง การได้ลงมือปฏิบัติ ได้สัมผัสจริงกับสภาวะ เรื่องราวเหตุการณ์ต่างๆ ด้วยตนเอง
8. การใคร่ครวญ หมายถึง การเฝ้าดูอย่างเนิ่นนานพอโดยไม่ตัดสิน เพื่อให้ได้สัมผัสเข้าใจถึงสิ่งนั้นๆ อย่างที่เป็นจริง

ปัจจัยภายนอก

1. กัลยาณมิตร หมายถึง เพื่อนที่นำพาไปในทางที่ดี ให้คำแนะนำดีๆ ตักเตือนเมื่อเห็นเพื่อนมีแนวโน้มที่จะเดินทางผิด โดยอาจเป็นครู พ่อแม่ เพื่อน เป็นต้น
2. แบบอย่างของผู้สอน หมายถึง การที่ผู้สอนหรือครูอาจารย์สะท้อน กระตุ้นให้คิด ทำตนให้เป็นแบบอย่างที่ดีในสิ่งที่ตนเองสอน เป็นผู้ปฏิบัติดี คิดดี พูดดี ทำดี สามารถเป็นแรงบันดาลใจให้แก่ผู้เรียนได้
3. การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ หมายถึง การเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่มทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนความเห็นความรู้ระหว่างกัน
4. บรรยากาศของความรักความเมตตา หมายถึง บรรยากาศของการเรียนรู้ที่ผู้เรียนและผู้สอนร่วมกันทำให้เกิดขึ้น ซึ่งเป็นผลจากความสัมพันธ์อันดี ความรัก ความเข้าใจที่มีต่อกัน ระหว่างผู้เรียนด้วยกันเอง หรือระหว่างครูกับศิษย์ ทำให้เกิดความรู้สึกปลอดภัย ความวางใจที่จะแสดงตัวตนหรือความรู้ภายในของแต่ละคนออกมามากขึ้น
5. การเรียนรู้แบบองค์รวม หมายถึง การเรียนรู้ที่มีการบูรณาการทั้งมิติทางกาย จิต และจิตวิญญาณ รวมถึงการบูรณาการในภาควิชาการ วิชาชีพและชีวิต

ปัจจัยเกื้อหนุน

1. สภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการเรียนรู้ หมายถึง การให้ความสำคัญต่อบรรยากาศ โดยเฉพาะส่วนที่เป็นลักษณะทางกายภาพ คือลักษณะการจัดห้องเรียน การเลือกสถานที่เรียนที่มีความเหมาะสม มีความสงบ สบาย มีความเป็นธรรมชาติ
2. การกำหนดเนื้อหา หมายถึง การออกแบบ หรือกำหนดขอบเขตของเนื้อหาที่จะนำมาสอนในชั้นเรียนโดยให้สามารถเชื่อมโยงกับชีวิต และการพัฒนามิติต่างในของผู้เรียนได้นอกเหนือจากการสอนทักษะทางวิชาการและวิชาชีพ
3. การจัดหลักสูตร หมายถึง การออกแบบหลักสูตรและกระบวนการเรียนรู้ที่เอื้อต่อการพัฒนาผู้เรียนให้เกิดความตระหนักรู้ และได้รู้จักตัวตนของตัวเองอย่างแท้จริง
4. วัฒนธรรมองค์กร หมายถึง วิถีปฏิบัติที่คนในองค์กรส่วนใหญ่ (ในที่นี้อาจหมายถึงในชั้นเรียน ภาควิชา คณะ หรือสถาบัน) ยอมรับและถือปฏิบัติกันจนเป็นธรรมเนียมประเพณีที่สืบทอดต่อกันมา เช่น วิธีการแสดงความเคารพต่อกัน การใช้สุนทรียสนทนา หรือวิธีการประชุมโดยเริ่มต้นด้วยการนั่งสงบนิ่ง เป็นต้น
5. การจัดแหล่งเรียนรู้ หมายถึง การเลือกแหล่งเรียนรู้ที่เหมาะสมกับเนื้อหาและกระบวนการเรียนรู้ โดยในที่นี้อาจเป็นหน่วยงาน องค์กร สถานที่ หรือบุคคลที่จะให้ผู้เรียนได้เข้าไปมีปฏิสัมพันธ์และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้วย
6. การประเมินผลเพื่อการพัฒนา หมายถึง การประเมินพัฒนาการของผู้เรียนในมิติต่างๆ อันเป็นผลจากการเรียนรู้ การจัดกระบวนการเรียนการสอน รวมถึงการที่ผู้เรียนนำความรู้และทักษะที่ได้รับไปพัฒนาตนเอง โดยเน้นการประเมินเป็นรายบุคคล เพื่อให้ผู้สอนสามารถนำผลการประเมินนั้นมาเป็นข้อมูลในการหาแนวทางในการพัฒนาผู้เรียนแต่ละคนได้อย่างเหมาะสม

ปัจจัยแวดล้อม

1. วิถีชีวิต หมายถึง แนวทางการดำเนินชีวิต พื้นฐานครอบครัว วิธีการเลี้ยงดูอบรมสั่งสอนของครอบครัว แบบอย่างจากพ่อแม่ รวมถึงประสบการณ์ที่ได้รับในวัยเด็ก
2. วัฒนธรรม หมายถึง ทศนคติ ความคิด ค่านิยม ความเชื่อพื้นฐานที่รับเอามายึดถือปฏิบัติ
3. สื่อ หมายถึง ช่องทางการเผยแพร่และการรับข้อมูลข่าวสารต่างๆ ที่เข้ามามีอิทธิพลต่อโลกทัศน์ การสร้างค่านิยม และการดำเนินชีวิต